

บทความวิจัย

บทบาทของสมาธิในการ เจริญวิปัสสนา ตามทัศนะสำนักวิปัสสนาสายรูปนาม

พระมหาปฐมวิทย์ แชกรมย์

๑ มุมมองเกี่ยวกับสมาธิในสำนักวิปัสสนาสายรูปนาม

ก. มุมมองด้านชนิดสมาธิ

การวิจัยในเรื่องนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาหลักคำสอนเรื่องสมาธิในสำนักวิปัสสนาสายรูปนาม ตามแนวคำสอนของอาจารย์แนบ มหานีรานนท์ การเจริญวิปัสสนาเป็นเรื่องของการมีสติและปัญญาที่รู้เท่าทันอารมณ์ต่าง ๆ ที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบันนั้น ๆ ตามความเป็นจริงว่า เป็นรูปนาม เป็นไตรลักษณ์ แต่เนื่องจากอารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมีความเป็นไปอย่างรวดเร็ว สติและปัญญาที่เข้าไปรู้อารมณ์เหล่านั้น จึงต้องฝึกฝนปฏิบัติให้รับรู้ได้เท่าทันอารมณ์เช่นกัน ดังนั้น สำนักวิปัสสนาสายรูปนามมองว่า สมาธิที่จะเอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติวิปัสสนา หรือ มีบทบาทสำคัญต่อการรับรู้เท่าทันทุกผัสสะของการรับกระทบอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ได้แก่ ชนิดสมาธิ คือ สมาธิที่ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ เพียงชั่วขณะ ไม่ตั้งอยู่ในอารมณ์ใดๆนาน เป็นอาการที่จิตรวมอยู่ในอารมณ์เพียงชั่วครู่แล้วก็หายไป โดยจิตที่มีชนิดสมาธิจะไม่ชุ่มแช่อยู่กับอารมณ์อันใดอันหนึ่งเพียงอารมณ์เดียว แต่สามารถที่จะโยกย้ายไปรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบันได้ตลอด ทำให้จิตมีความคล่องตัว สมาธิชนิดนี้มีอยู่ในชีวิตประจำวันของบุคคลทั่วไป ที่กระทำกิจต่าง ๆ ทำให้การงานนั้น ๆ สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี แต่เมื่อนำชนิดสมาธิมาเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จะต้องทำงานร่วมกับสติ สติที่รู้เท่าทันอารมณ์ต่าง ๆ เป็นบ่อเกิดแห่งชนิดสมาธิ สติเกิดขึ้นในขณะหนึ่ง ๆ ก็เป็นชนิดสมาธิแต่ละขณะ เมื่อชนิดสมาธิเกิดขึ้นติดต่อกันอย่างต่อเนื่อง จะมีกำลังแก่กล้าสามารถระงับนิรวรณทั้งหลายได้ดุจเดียวกับอุปปจาระและอัปปนาสมาธิที่เดียว เปรียบได้กับเหมือนเมล็ดงา^๑ แม้จะมีขนาดเล็ก ๆ แต่เมื่อรวมกันหลาย ๆ เมล็ดและมาก ๆ เข้า ก็ให้น้ำมันมากได้ฉับใจ ชนิดสมาธิที่เกิดขึ้นติดต่อกันและสม่ำเสมอที่มีกำลังแก่กล้าจะกลายเป็นอุปปจารสมาธิ สามารถระงับนิรวรณและกำหนดรู้รูปนามให้เห็นจริงโดยไตรลักษณ์ และบรรลุมรรคผลนิพพานได้ ดังนั้น ในการเจริญวิปัสสนาที่ต้องมีสติรู้เท่า

^๑ ธนิต อยู๋โพธิ์, *วิปัสสนาภาวนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓-๑๕.

ทันอารมณ์ต่าง ๆ เช่นนี้ เป็นเรื่องที่หนักมาก เพราะจะต้องประคับประคองสติให้ระลึกรู้อย่างต่อเนื่อง ท่านเปรียบเหมือนกับบุรุษที่กำลังถือหม้อน้ำมันที่เต็มเปี่ยม^๒ เดินไปในท่ามกลางหมู่สาวงามทั้งหลาย ที่กำลังฟ้อนรำขับร้องเพลงอยู่ในสองข้างทาง และมีคนถือดาบเดินตามบุรุษที่ถือหม้อน้ำมันนั้นไป หากบุรุษที่ถือหม้อน้ำมันทำน้ำมันนั้นหกแม้หยดหนึ่งในที่ใด คนที่ถือดาบจะตัดศีรษะของเขาทันที การเจริญวิปัสสนากรรมฐานที่จะต้องประคองสติให้รู้เท่าทันอารมณ์ต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องก็เป็นเช่นกับบุรุษผู้ถือหม้อน้ำมันที่เต็มเปี่ยม หากขาดสติแล้ว อกุศลธรรมทั้งหลาย มีความโลภ ความโกรธ ความหลง ความฟุ้งซ่านต่าง ๆ ก็มีโอกาสเกิดขึ้นในจิตใจ

จากการสัมภาษณ์วิปัสสนาจารย์สายรูปนาม และจากเอกสารเกี่ยวกับวิปัสสนาของสำนักวิปัสสนาสายรูปนามพบว่า มีมุมมองด้านขณิกสมาธิในลักษณะที่เหมือนกัน สรุปได้ดังนี้

๑. **ขณิกสมาธิเป็นสมาธิที่เอื้อต่อการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน** สมาธิที่พึงประสงค์ในการเจริญวิปัสสนา จำเป็นต้องเป็นสมาธิที่อนุโลมต่อการทำงานของสติสัมปชัญญะ ที่คอยตามพิจารณาตามรูปอันเป็นปัจจุบันอารมณ์แต่ละอย่าง คือ ขณิกสมาธิ^๓ ขณิกสมาธิที่เป็นกรรมฐานของวิปัสสนานั้น สามารถเปลี่ยนอารมณ์ได้ คือจะเปลี่ยนเป็นอะไรก็ได้ในอารมณ์ทั้ง ๖ แต่สมาธิที่คงมีอยู่ โดยจะกำหนดอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งก็แล้วแต่ ก็เป็นปัจจุบันทุก ๆ อารมณ์ จะย้ายไปในอารมณ์ไหนก็ได้ แต่ว่าต้องกำหนดให้ได้ อารมณ์ คือ รูปนามที่เป็นปัจจุบัน ก็เป็นสมาธิในอารมณ์นั้น จะย้ายไปทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือจะย้ายไปทางอริยาบถ จะใช้อริยาบถนั่ง นอน ยืน หรือเดินก็ได้ เป็นขณิกสมาธิได้ทุกอริยาบถ^๔

๒. **ขณิกสมาธิเป็นเหตุให้รู้ไตรลักษณ์** การเจริญวิปัสสนาของสายรูปนาม ยึดถือการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ในหมวดอริยาบถ และหมวดสัมปชัญญะ คือ ฉานจะไม่เกิด เกิดแต่สมาธิขั้นขณิกสมาธิ ไม่ใช่ขั้นอุปจาระ ไม่ใช่ขั้นอัปปนา ด้วยเหตุนี้ การเจริญวิปัสสนาจะขาดจากสมาธิไม่ได้ ถึงแม้ผู้ที่ได้อัปปนาสมาธิ ก็จะต้องถอยมาอยู่ในสมาธิขั้นขณิกสมาธิ ปัญญาจึงจะเจริญและเข้าถึงไตรลักษณ์ได้^๕ ในวิสุทธิมคค์มหาฎีกาท่านกล่าวไว้ว่า “ขึ้นชื่อว่า การเจริญวิปัสสนา จะเว้นจากขณิกสมาธิไม่ได้” วิปัสสนานี้ต้องอาศัยขณิกสมาธิ คือ สมาธิที่รับอารมณ์ชั่วขณะ รับแล้วก็หมดไป ด้วยเหตุนี้ ขณิกสมาธิจึงเป็นอุปการะเป็นปัจจัยต่อการเห็นความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ และความดับไปของรูปนาม รู้ความเปลี่ยนแปลงของรูปนาม ขณิกสมาธิที่เกิดขึ้นรับรู้อารมณ์ที่เป็นปัจจุบันแต่ละขณะ มีการโยกย้ายไปรับรู้อารมณ์อยู่เสมอ ไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับอารมณ์ใดใด เมื่อขณิกสมาธิเกิดขึ้นซ้ำ ๆ บ่อยครั้งเข้า เกิดต่อเนื่องถี่ละเอียดเข้า จะทำให้ไตรลักษณ์ปรากฏชัด^๖ ขณิกสมาธินี้เป็นเหมือนอย่างกระจกใส เมื่อส่องที่ไรก็ย่อมเห็นเงาปรากฏชัดเจน ด้วยเหตุนี้ จึง

^๒ ส.มหา.๑๙/๗๖๔-๗๖๖/๒๒๖๖.

^๓ ไชยวัฒน์ กปิตถาญจน, *อุบายดับทุกข์ เล่ม ๓*, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: พรศิวการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๗๙-๑๘๔.

^๔ แนบ มหานิรานนท์, *วิสุทธิ ๗* (กรุงเทพมหานคร: หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๗), หน้า ๒๙.

^๕ สัมภาษณ์ พระอาจารย์อานวย ฉนฺทโก, วิปัสสนาจารย์ สำนักวิปัสสนาอ้อมน้อย, ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐.

^๖ สัมภาษณ์ พระอาจารย์มหาประภอบ ปภงฺกโร, วิปัสสนาจารย์ สำนักวิปัสสนาวิเศษแคว้น, ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐.

เป็นปัจจัยหรือเป็นบาทให้เกิดวิปัสสนา เพราะการเปลี่ยนอารมณ์นั่นเอง จึงเป็นเหตุให้เข้าถึงความดับของอารมณ์และของจิตได้^๗

๓. **ขณิกสมาธิที่ละเอียดมากขึ้น วิปัสสนาญาณที่เจริญสูงขึ้น**^๘ ในการเจริญวิปัสสนาแม้จะใช้ขณิกสมาธิที่จริง แต่ญาณปัญญาจะเกิดขึ้นและเจริญขึ้นไปตามลำดับได้ ตัวอย่างเช่น ในญาณที่ ๑ (นามรูปปริเฉทญาณ) ญาณที่แยกรูปและนาม คือ รูปแต่ละรูป นามแต่ละนาม เช่น รูปเหยียดก็เป็นสมาธิอันหนึ่ง รูปคู้ก็เป็นสมาธิอันหนึ่ง นามเห็นก็เป็นสมาธิอันหนึ่ง ไม่ใช่สมาธิอันเดียวกัน คำว่า ขณิกสมาธิ คือเป็นสมาธิขณะหนึ่ง ๆ ขณะรู้อารมณ์หนึ่งรู้เป็นขณะ ๆ ไป ไม่ใช่ขณะเดียวกัน ไม่ใช่อารมณ์เดียวกัน ส่วนญาณที่ ๒ (ปัจจุยปริคคหญาณ) ญาณรู้เหตุปัจจัยของรูปนาม เช่น รูปเหยียดตอนต้นเป็นเหตุให้รูปเหยียดตอนท้ายมี รูปเดินตอนต้นเป็นเหตุให้รูปเดินตอนปลายมี รูปโยกตอนต้นเป็นเหตุให้รูปโยกตอนปลายมี ก็ต้องใช้ขณิกสมาธิอยู่นั้นแหละ ญาณที่ ๓ (สัมมสนญาณ) รู้เหตุและผลไม่เที่ยง ไม่เที่ยงแบบอดีต ไม่เที่ยงแบบอนาคต ไม่เที่ยงแบบปัจจุบันก็เป็นขณิกสมาธิทั้งนั้น ญาณที่ ๔ (อุทกัพพญาณ) รู้เห็นความไม่เที่ยงแบบปัจจุบัน ก็ยังต้องใช้ขณิกสมาธิยิ่งขึ้นไปอีก ยิ่งเป็นญาณที่ ๕ (ภังคญาณ) เห็นรูปนามที่เปลี่ยนแปลงแตกดับ ขณิกสมาธิจะต้องมีความละเอียดถี่ถ้วนมากขึ้นไปอีก จะใช้อุปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิไม่ได้

ข. มุมมองด้านอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ

๑. **อุปจาระและอัปปนาสมาธิเป็นสมาธิฝ่ายสมถะ ไม่เอื้อต่อการเจริญวิปัสสนา** ในสมาธิทั้งสองนี้ อุปจารสมาธิเป็นสมาธิที่ใกล้อัปปนาสมาธิ ฉะนั้นจะเป็นอัปปนาสมาธิ ทำให้จิตมีความตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งได้เป็นระยะเวลาอันยาวนาน จะมีการละจากอารมณ์หนึ่งโยกย้ายไปรู้อารมณ์อื่นบ้างก็มึนน้อย ส่วนอัปปนาสมาธินั้น เป็นสมาธิที่ทำให้จิตแนบแน่นอยู่ในอารมณ์เดียว คืออารมณ์ของฌานเท่านั้น ไม่มีการโยกย้ายไปรับรู้อารมณ์ปัจจุบันเลย ด้วยเหตุดังนี้ อุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิจึงเป็นสมาธิที่เป็นไปในทางสมถะ ทำให้จิตมีความสงบ ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อย่างเดียวกันเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ไม่มีการกำหนดรู้อารมณ์ปัจจุบันที่ปรากฏอยู่ทุก ๆ ขณะ ความคล่องแคล่วของจิตที่โยกย้ายรับรู้เท่าทันอารมณ์ปัจจุบันจึงไม่มี มีแต่ภาวะที่จิตสงบตั้งมั่นแนบแน่นอยู่กับอารมณ์ของฌานที่เป็นสมถะเพียงอารมณ์เดียว เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงไม่อำนวยความสะดวกให้สติสัมปชัญญะทำงานได้คล่องตัว การรู้เท่าทันถึงความ เป็นไปแห่งสังขาร คือ รูปนามที่เป็นไตรลักษณ์จึงเป็นไปได้

อีกประการหนึ่งมองว่า อุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิมีอารมณ์ของฌาน คือ ปฏิภาคนิมิตซึ่งมีสภาพเป็นบัญญัติ ไม่ใช่มีอารมณ์เป็นรูปนามที่มีสภาวะปรมาตต์ ด้วยเหตุนี้ สมาธิทั้งสองจึงเป็นปัจจัยให้เกิดฌานอภิปัญญา สมาบัติ ซึ่งเป็นไปในทางปฏิบัติฝ่ายสมถะ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงไม่มีการกำหนดรู้รูปนามที่เป็นปัจจุบันให้ตรงกับสภาวะปรมาตต์ซึ่งมีปรากฏอยู่ทุกขณะได้ และไม่เป็นปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาปัญญาที่มีการรู้เห็นรูปนามที่เป็นไตรลักษณ์ ด้วยเหตุนี้ อุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิทั้งสองนี้ จึงไม่เอื้อต่อการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวทางของสายรูปนาม

^๗ แนบ มหานิรานนท์, *วิสุทธิ ๗*, หน้า ๓๐.

^๘ สัมภาษณ์ พระอาจารย์อานวย ฌนทโก, วิปัสสนาจารย์ สำนักวิปัสสนาอ้อมน้อย, ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐.

๒. เป็นเหตุให้จิตในสุขอันเกิดจากสมาธิและเป็นที่ตั้งของวิปัสสนา^๙ สมาธิที่เป็นอุปปจารสมาธิ และอัปปนสมาธิ มีอารมณ์ที่เป็นปฏิกาณนิมิตอันเกิดจากการเจริญสมถกรรมฐาน ไม่ได้เป็นสมาธิที่เกิดจากอารมณ์ของสติปัฏฐาน ๔ คือ รูปนามที่เป็นปัจจุบัน ด้วยเหตุดังนี้ จึงเป็นสมาธิที่เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อต้องการความสุขอันเกิดจากสมาธิ เมื่อความสุขความสงบเกิดขึ้นแล้ว ก็มีความพอใจติดอยู่ในความสุขความสงบนั้น ความพอใจนั้นก็เป็นกิเลสที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยสมาธิ เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้ที่ทำสมาธิแล้วจะปฏิเสธว่าไม่พอใจในความสุขความสงบนั้น เป็นไปไม่ได้เลย ไม่มีเหตุผลที่จะเป็นไปไม่ได้เลย ต้องพอใจต้องชอบใจ นี่เป็นธรรมดา ต้องเห็นว่าเป็นความสุข ต้องรู้สึกว่าเป็นสุขจริง เพราะเหตุนั้น กิเลสจึงเข้าไปอาศัยได้ ด้วยเหตุนี้ สมาธิจึงไม่สามารถจะทำลายอารมณ์ที่เป็นวิปัสสนาได้ วิปัสสนาได้แก่ความเห็นว่างาม เห็นว่าเที่ยง เห็นว่าเป็นสุข เห็นว่าเป็นตัวตน ฉะนั้น สมาธิที่เกิดขึ้นนอกจากอารมณ์ของสติปัฏฐานแล้ว สมานนั้นจะต้องมีวิปัสสนาเข้าอาศัยโดยแน่นอน เพราะสำคัญว่าเที่ยง เพราะสำคัญว่าเป็นสุข เพราะสำคัญว่าเป็นตัวตน เพราะไม่เห็นความเกิดขึ้นและดับไปเลยในทีนั้น ไม่สามารถจะเข้าไปเห็นความจริงของธรรมชาติที่ละเอียดสุขุมที่เกิดจากสมาธิได้ เมื่อไม่เห็นแล้วก็สำคัญว่าจิตนี้เที่ยง จิตนี้เป็นอัตตาตัวตน หรือจิตนี้เป็นนิพพาน สำคัญเอาว่าอย่างนี้ก็มี เช่นว่า จิตนี้บริสุทธิ์ไม่มีกิเลสแล้ว เป็นนิพพานก็มี ความสำคัญในวิปัสสนาอันมีนิวิปัสสนา สุขวิปัสสนา และอิตตวิปัสสนาเป็นต้นเกิดขึ้น จะปฏิเสธไม่ได้เลย เพราะเมื่อจิตรับอารมณ์อย่างนั้นแล้ว จะไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นสุขนั้นเป็นไปไม่ได้ ทำอย่างไรจึงจะสามารถทำลายวิปัสสนาในสมาธินั้นได้ สำหรับผู้ที่ทำสมาธิได้จนถึงฌานแล้ว บางคนถึงกับร้องว่า “โอ สุขจริงหนอ” หรือรำพึงอยู่ในใจ เพราะคนที่เกิดมานี้ น้อยคนนักที่จะได้เข้าถึงความสุขของสมาธิ

สมาธิที่ทำให้จิตสงบตั้งอยู่ได้นานอันนี้แหละเป็นที่อาศัยของกิเลส ผู้ปฏิบัติที่ได้อารมณ์เป็นสมาธิแน่วแน่อนอย่างนั้นแล้ว ย่อมจะเกิดความสุข ความวิปัสสนา คือ สุขวิปัสสนาก็จะอาศัยเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น เมื่อเข้าใจว่าเป็นความสุขด้วย ก็เข้าใจว่าเที่ยงด้วย เข้าใจว่าเป็นตัวตนด้วย ถ้าขาดการศึกษาแล้ว จะไม่มีทางเข้าใจถูกเลย เมื่อใจสงบแน่วแน่ บางทีก็มีนิมิต แล้วแต่ว่าในกรรมฐานนั้นจะมีนิมิตอย่างไร แต่เมื่อจิตสงบลงไปแล้ว ความพอใจก็เกิดขึ้น เช่นนี้ก็เป็นปัจจัยแก่กิเลส แล้วไม่ยอมให้มันมีนิมิตและความพอใจนั้นหายไป เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ไม่เห็นทุกข์ในนิมิตนั้น เห็นว่าเป็นสุข ก็เลยตีกักเอาว่า นี่เองคือนิพพาน จิตเรากำลังดำเนินมาถึงนิพพานแล้ว มีความสุขเยือกเย็นจริง นิพพานมีความสุขอย่างนี้เทียวหนอ^{๑๐}

๓. สมาธิไม่สามารถละกิเลสได้เด็ดขาด และเป็นสิ่งที่มีมาก่อนพุทธกาล วิปัสสนากรรมฐานมีความแตกต่างจากสมถกรรมฐาน เพราะวิปัสสนากรรมฐาน มุ่งทำลายกิเลสอาสวะทั้งหลาย เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ทั้งปวง เป็นกุศลที่ทำให้ออกจากความวณเวียนของวัฏฏสงสาร การเจริญวิปัสสนามีในสมัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกเท่านั้น และเป็นพุทธประสงค์อย่างแท้จริงที่จะให้ชาวพุทธได้เข้าถึงวิปัสสนาปัญญา ส่วนสมถกรรมฐาน เป็นกุศลที่ทำให้จิตใจมีความสงบเยือกเย็นเป็นสุข ทำให้ได้บรรลุมานะ อภิญญา สมาบัติ นอกจากนี้ยังมีอำนาจนำไปเกิดในพรหมโลก จึงเป็นกุศลที่เนื่องอยู่ในความวณเวียนของวัฏฏทุกข์ ซึ่งมีการปฏิบัติกันอยู่แล้วก่อนพุทธกาล และไม่สามารถกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นไปได้ เพียงแต่สามารถข่มนิเวรณ์ทั้งหลายไว้ด้วยอำนาจกำลังสมาธิ หรือ ฌานสมาบัติที่ได้ แต่ครั้นออกจากฌานมารับรู้

^๙ แนบ มหานิราชนันท์, *วิสุทธิ ๗*, หน้า ๓๒-๓๓.

^{๑๐} แนบ มหานิราชนันท์, *ธรรมวิชัย* (กรุงเทพมหานคร: บริษัท วี.อินเตอร์ พรีน จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

อารมณ์ต่าง ๆ ทั้งหลายภายนอก กิเลสต่าง ๆ ครั้นได้รับอารมณ์ตามทวารทั้ง ๖ ก็เกิดมีขึ้นอีก เปรียบเหมือนกับหินทับหญ้า การกดทับของหินไม่ทำให้หญ้าตาย หากแต่ไม่ทำให้หญ้าเจริญงอกงาม แต่ครั้นหากนำหินออก หญ้าก็งอกงามดังเดิม ดังนั้น กิเลสจะต้องละได้ด้วยวิปัสสนาปัญญาเท่านั้น ดังที่กล่าวไว้ว่า “คิดกำจัดกิเลสอย่างหยาบ สมาธิกำจัดกิเลสอย่างกลาง ปัญญากำจัดกิเลสอย่างละเอียด”^{๑๑}

ถ้าหากว่าสมาธิสามารถทำให้หมดจดจากกิเลสได้ โดยไม่ต้องอาศัยปัญญาคือวิปัสสนาแล้ว ท่านฤาษีชีพรามณ์เมื่อครั้งก่อนที่พระพุทธเจ้าจะทรงตรัสรู้ ซึ่งท่านเหล่านี้ก็มีสมาธิแข็งแรงมากที่สุด จนกระทั่งสามารถจะเป็นบาทของอภิญญาได้ ก็ยังไม่ทำให้ท่านเหล่านั้นเกิดปัญญาได้ ถึงแม้สมาธิที่พระพุทธเจ้าจะทรงทำตามลำดับของฌานก็ไม่ยิ่งไปกว่าของเขาไม่เกินเขา เพราะของเขานั้น เป็นที่สุดแล้ว สมาธิในโลกไม่มีอะไรจะยิ่งไปกว่านั้น แม้ว่าที่สุดถึงเช่นนั้นแล้ว ก็ยังไม่ทำให้ท่านเหล่านั้นเกิดปัญญาได้ พระพุทธองค์ยังได้ตรัสถึงคาบสัทั้งสองท่าน ที่ได้ตายแล้วไปเกิดในพรหมโลกชั้นสูงว่า “ฉิบหายเสียแล้วจากมรรคผล” ถ้าหากว่าสมาธิอันนั้น เป็นประโยชน์แก่ปัญญา ทำสมาธิให้มาก ๆ ปัญญาต้องเกิดขึ้นเอง พวกทำสมาธิก็ต้องเกิดปัญญาแล้ว และพระพุทธเจ้าก็คงจะไม่ตรัสว่า “ฉิบหายเสียแล้วจากมรรคผลเลย” มรรคผลนั้นจะบรรลุได้ต้องด้วยปัญญา ไม่ใช่ด้วยสมาธิอย่างแน่นอน^{๑๒}

๔. สมาธิมีกำลังมากขึ้น ความรู้สึกตัวก็ลดน้อยลง ผู้ปฏิบัติสมาธิถึงขั้นได้ฌาน ในขณะที่เข้าฌานจิตจะมีแต่เฉพาะอารมณ์ของฌานเท่านั้น ไม่มีการรับรู้อารมณ์อื่น ๆ ภายนอก แม้แต่ความรู้สึกตัวทางด้านร่างกายก็ไม่มี จิตมีสภาพตั้งมั่นแน่วแน่ในอารมณ์ของฌานเพียงอารมณ์เดียวเท่านั้น ไม่มีการรับรู้อารมณ์อย่างอื่นภายนอก และสามารถข่มนิรวรณได้ได้เป็นระยะเวลาานาน

พระอาจารย์มหาประภอบ ปภังกร^{๑๓} ได้กล่าวถึงสมาธิในเรื่องนี้ไว้ว่า หลักของสมถะ เรื่องของสมถะ หรือ สมาธิโดยย่อ ก็คือ การทำจิตให้สงบนิ่งอยู่ในอารมณ์ที่ต้องการ จะเอาอะไรมาเป็นอารมณ์ เพื่อให้จิตจับสงบนิ่งอยู่ในอารมณ์นั้น โดยไม่กวัดแกว่งไปในอารมณ์อื่น ตามอำนาจของกิเลสนิรวรณี่ใช้ได้ ส่วนการที่จะให้รู้อะไรหรือไม่ นั่นไม่ถือเป็นเรื่องสำคัญ ขอเพียงแต่ให้จิตตั้งมั่นนิ่งอยู่ในอารมณ์ที่เพ่งนั้นก็แล้วกัน เมื่อจิตเข้าถึงสมาธิแล้ว ในด้านความรู้ นั้น อย่างดีก็จะมีความรู้สึกเพียง ว่าง ๆ เฉย ๆ หรือ สงบเยือกเย็นเท่านั้น ที่จะให้เกิดความรู้ในเหตุผลนั้น ไม่มีเลย หลักของสมาธิ นั้น ถ้าความรู้ในเหตุผลยิ่งน้อยลงไปเท่าใด สมาธิก็จะมีกำลังมากขึ้นเท่านั้น หรือ สมาธิยิ่งมีกำลังมากขึ้นเท่าใด ความรู้ในเหตุผลก็ยิ่งลดน้อยลงไปเท่านั้น จนเกือบจะไม่มีความรู้สึกอะไรเลย นี่คือหลักของสมถะ หรือสมาธิ ส่วนหลักของวิปัสสนานั้น ต้องการให้มีปัญญารู้เหตุผลตามความจริงและสภาพธรรม ไม่ใช่ต้องการให้นิ่งหรือสงบ หรือสุขสบาย แต่ต้องการให้ความจริงของธรรมชาติที่กำลังปรากฏเป็นอารมณ์เท่านั้น หลักของปัญญาในทางที่ถูกต่อนั้น ยิ่งเพ่งยิ่งรู้ ยิ่งเพ่งอารมณ์ที่เป็นความจริงได้มากเท่าใด ปัญญาที่จะยิ่งรู้เหตุผลที่ถูกต่อนั้นยิ่งขึ้นเท่านั้น ยิ่งเกิดความเห็นถูกต่อนั้นยิ่งขึ้นเท่าใด ความสงสัยและความเห็นผิดก็จะยิ่งหมดไปมากเท่านั้น กิเลส คือ ความเห็นผิดและความสงสัยถูกจะไปหมดมากเท่าใด จิตใจก็จะบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสมากขึ้นเท่านั้น

^{๑๑} วินย.อ.๑/๒๒๒; ที.อ.๑/๒๒๔; เถร.อ.๑/๑๗; สงฺกณ.อ.๒๓.

^{๑๒} แนบ มหานิรวรณท์, *วิสุทธิ ๗*, หน้า ๓๔.

^{๑๓} พระมหาประภอบ ปภังกร, *ความรู้เบื้องต้นก่อนเจริญสติปัฏฐาน* (นครราชสีมา: ไทยรุ่งกิจการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๓๗-๓๘.

ในขณะที่เจริญวิปัสสนา หากสมาธิมีกำลังมากขึ้น ผู้ปฏิบัติต้องตั้งจิตมาอยู่กับปัจจุบันเพื่อคลายกำลังของสมาธิ เพราะถ้าสมาธิเกิดขึ้นแล้วจะทำให้การรู้รูปนามที่เป็นปัจจุบันลดลง จะทำให้เฉยไป ถ้าอารมณ์ไหนสมาธิเกิดมาก ก็อย่ากำหนดในอารมณ์นั้น เช่น รูปหนึ่ง ๆ ไปแล้วค่อยเฉยไป หรือนิ่งไป รูปหนึ่งมีอยู่แต่ไม่รู้รู้สึกตัวว่า อะไรหนึ่ง เช่นนี้ก็ต้องตามไปรู้ว่าจิตอยู่ที่ไหน อยู่ที่นามหรืออยู่ที่เฉย หรือ อยู่ที่อารมณ์อะไร ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้น อาจารย์จะต้องรู้อารมณ์ของผู้ปฏิบัติด้วย ถ้าเขาทำไม่ถูก เช่น สมาธิมากเกินไป ก็ต้องให้เขาออกจากกรรมฐาน หรือ ให้เปลี่ยนอารมณ์ที่แรง ๆ ทางโลก เช่น ให้ไปตักน้ำใส่ตุ่ม^{๑๔} ดังนั้น ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามรูปแบบของสายรูปนามมองว่า หากสมาธิมีกำลังมากขึ้น จิตจะมีความแนบแน่นอยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งนานขึ้น ซึ่งมีผลทำให้การทำงานของสติสัมปชัญญะมีความไม่คล่องแคล่ว ไม่รู้เท่าทันอารมณ์ปัจจุบัน ผู้ปฏิบัติต้องนำจิตออกจากอารมณ์นั้น หรือเปลี่ยนอิริยาบถ เพื่อตั้งจิตให้มารู้สึกอยู่กับอิริยาบถปัจจุบัน หรือ อารมณ์ปัจจุบันทันที

๕. ห้ามมิให้ทำสมาธิ เพื่อต้องการให้จิตสงบ การปฏิบัติเพื่อให้เกิดสมาธิ มิใช่เป็นเป้าหมายของวิปัสสนา ถึงแม้สมาธิเป็นอุปกรณ์แก่การปฏิบัติที่จริง ในขณะที่เราปฏิบัติถูกต้องนั้น สมาธิก็จะเกิดขึ้นเอง ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาจะต้องกำหนดอารมณ์ปัจจุบัน เมื่อได้อารมณ์ปัจจุบันจะเป็นเหตุให้สมาธิเกิดขึ้นเองโดยที่ไม่ต้องมีความต้องการ ถ้าหากมีความต้องการสมาธิ เมื่อสมาธิเกิดขึ้นก็เป็นความพอใจ ตัดหาและทิวฐิจะเข้าอาศัยในสมาธินั้นทันทีและความสำคัญพิเศษจะเกิดขึ้นในสมาธินั้นว่า สมาธินี้มีความสุขจริง สมาธินี้ดีจริง เมื่อความพอใจเกิดขึ้นแล้ว ก็จะไม่เห็นว่า สิ่งนี้ไม่เที่ยง สิ่งนั้นเกิดขึ้นแล้วสิ่งนั้นก็ดับไป อย่างนี้จะไม่เห็นเลย^{๑๕}

ค. ความแตกต่างในการตีความหลักคำสอนเรื่องสมาธิ

การตีความหลักคำสอนเรื่องสมาธิในสำนักวิปัสสนาสายรูปนามพบว่า มีลักษณะเป็นอย่างไรเหมือนกัน คือ ยึดแนวทางการเจริญวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ในหมวดอิริยาบถ และหมวดสัมปชัญญะ โดยเน้นความสำคัญของสมาธิในการเจริญวิปัสสนาเพียงขณิกสมาธิเท่านั้น ปฏิเสธอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ นอกจากนี้ ยังยึดหลักของการปฏิบัติวิปัสสนาทั่วไป ๑๕ ประการ ถือเป็นประกายประกายหลักสติปัฏฐานเพื่อการเจริญวิปัสสนา ตามแนวทางของอาจารย์แนบ มหานิรานนที่อีกแนวทางหนึ่ง ส่วนความแตกต่างกันนั้น เป็นเรื่องเกี่ยวกับเทคนิคการสอนวิปัสสนาของวิปัสสนาจารย์แต่ละท่าน ซึ่งอาจมีเทคนิคแตกต่างกันไป คือ บางท่านนอกจากจะยึดหลักการเจริญวิปัสสนาตามแบบฉบับของสายรูปนามแล้ว ยังยึดหลักการเจริญวิปัสสนาตามคัมภีร์วิสุทธิมัคค์ และในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์ แต่ยังคงยึดมั่นในหลักการของการเจริญวิปัสสนาอย่างเดียวกัน เป็นไปในลักษณะเดียวกัน คือ รูปนามที่เป็นปัจจุบัน และมีการสทิตระลึกรู้ในอิริยาบถ หลักของการเจริญวิปัสสนาที่ใช้สมาธิเพียงขณิกสมาธิ ดังนั้น สำนักวิปัสสนาสายรูปนาม จึงมีแนวทางการเจริญวิปัสสนา และการตีความเรื่องสมาธิเป็นแบบเดียวกัน

^{๑๔} แนบ มหานิรานนที่, *การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน* (กรุงเทพมหานคร: พัฒนวิทย์การพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๑๙๔-๑๙๕.

^{๑๕} แนบ มหานิรานนที่, *หลักของวิปัสสนาโดยสังเขปและหลักปฏิบัติ ๑๕* ข้อสำหรับผู้เริ่มเข้ากรรมฐาน (นครปฐม: มูลนิธิแนบมหานิรานนที่, ๒๕๔๗), หน้า ๑๒๐-๑๒๑.

๒ วิเคราะห์มุมมองที่เกี่ยวกับสมาธิ

สำนักวิปัสสนาสายรูปนามมองเห็นโทษของสมาธิมากมาย คล้ายกับว่าจะปฏิเสธสมาธิเสียสิ้นเชิง แม้จะยอมรับว่าสมาธิสามารถใช้เป็นบาทของวิปัสสนาได้ก็ตาม แต่แนวทางการปฏิบัติของสำนักวิปัสสนาสายรูปนามบ่งบอกถึง การไม่ข้องแวะในการปฏิบัติเพื่อสมาธิเลย เน้นปัญญาอย่างเดียว หากกล่าวถึงมุมมองของสำนักวิปัสสนาสายรูปนาม ที่พิจารณาเห็นโทษของสมาธิในระดับอุچارสมาธิและอัปปนาสมาธิแล้วสรุปเป็นประเด็นได้ ๓ ประการ คือ

๑. อุچارและอัปปนาสมาธิเป็นสมาธิฝ่ายสมถะ ไม่สามารถละกิเลสได้

อุچارสมาธิและอัปปนาสมาธินั้น เป็นสมาธิฝ่ายสมถกรรมฐาน ทำให้ผู้ปฏิบัติได้บรรลุดมยาน อภิญญาสมาบัติ แม้จะเป็นสิ่งที่มีมาก่อนสมัยพุทธกาล กระนั้นก็ตาม พระพุทธเจ้าที่ทรงนำมาตั้งสอนสาวกทั้งหลายให้ปฏิบัติสมถะ ผู้ที่ปฏิบัติสมาธิในระดับสมถะ ก็ได้ชื่อว่า ประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ แต่พุทธประสงค์มิได้ให้สาวกหยุดอยู่แค่สมถะ เพราะเป้าหมายของศาสนา คือ การบรรลุมรรค ผล นิพพาน ความจริงแล้ว ไม่ว่าจะเป็นการปฏิบัติแบบสมถะหรือวิปัสสนากรรมฐาน ต่างก็เป็นการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าด้วยกันทั้งนั้น การกล่าวพาดพิงสำนักอื่นว่าเป็นการปฏิบัติสมถะ ส่วนสำนักตนเป็นการปฏิบัติแบบวิปัสสนา ซึ่งแม้สำนักวิปัสสนาสายรูปนามจะยืนยันว่า เพื่อเป็นการแสดงถึงหลักการปฏิบัติวิปัสสนาที่ถูกต้อง ความจริงแล้วสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานไม่ใช่จะมีเป็นหนึ่งเดียวเฉพาะสายรูปนามเท่านั้น แต่การกล่าวเช่นนี้เป็นเหตุนำมาซึ่งวิวาทะในระหว่างสำนักปฏิบัติและนักปฏิบัติธรรมในแต่ละสำนัก แม้แต่ในครั้งพุทธกาล ก็เกิดเคยมีการวิวาทกันระหว่างพระฝ่ายคันถธุระ (ปริยัติ) กับ พระฝ่ายบ่าเพ็ญฉาน (ปฏิบัติ) โดยพระฝ่ายคันถธุระตำหนิพระฝ่ายบ่าเพ็ญฉานว่า ดีแต่เพ่งฉาน ไม่รู้ว่าอะไรคือฉาน ส่วนพระฝ่ายบ่าเพ็ญฉานก็ตำหนิพระฝ่ายคันถธุระว่า ดีแต่เรียนรู้อากู๊ดมาก พูดมาก ไม่ปฏิบัติ จนท่านพระมหาจุนทะ^{๑๖} ซึ่งเป็นน้องชายของพระสารีบุตร ได้มาตักเตือนห้ามปราม แนะนำให้ทั้งสองฝ่ายควรสรรเสริญคุณของกันและกัน โดยให้เหตุผลว่าบุคคลที่ปฏิบัติจนบรรลุนิพพาน และบุคคลที่เรียนรู้และมีปัญญาเข้าใจเนื้อความที่ลึกซึ้งในพุทธวจนะนั้น เป็นอัครบริษัคนาคหาได้ยาก

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ได้สอนให้หมู่ภิกษุสงฆ์ หรือสาวกของพระองค์ทะเลาะวิวาทซึ่งกันและกัน ทรงสอนให้มีความสามัคคี มีศีลสามัญญา คือ ความมีศีลเสมอกัน ไม่ทำตนให้เป็นที่รังเกียจของหมู่คณะ มีทิฐิสามัญญา คือ มีความเห็นร่วมกัน มีความคิดเห็นลงกันได้ แต่ถ้าหากมีการวิวาทกันเกิดขึ้น ต่างฝ่ายต่างตีกันและกันด้วยหอกคือปากแล้ว ทรงสันนิษฐานว่า^{๑๗} เป็นเพราะขาดการเจริญธรรม ๓ ประการ คือ ๑. เนกขัมมวิตก ๒. อพยยาบทวิตก ๓. อวิหิงสาวิตก ในระหว่างผู้ที่ปฏิบัติสมถะกับผู้ปฏิบัติวิปัสสนาก็เช่นกัน ทรงแนะนำฝ่ายที่ปฏิบัติสมถะหันมาปฏิบัติในฝ่ายวิปัสสนา และฝ่ายที่ปฏิบัติวิปัสสนาอยู่แล้วหันมาปฏิบัติสมถะบ้าง เพื่อความเป็นผู้บริบูรณ์ทั้งสมถะและวิปัสสนา หรือไม่เช่นนั้น ก็ให้เข้าไปขอความรู้ในการปฏิบัติจากอีกฝ่ายหนึ่ง^{๑๘}

^{๑๖} อ.จ.น.พ. ๒๒/๓๑๗/๓๙๗.

^{๑๗} อ.จ.ต.ก. ๒๐/๕๖๔/๓๕๕.

^{๑๘} อ.จ.ต.พ. ๒๑/๙๒-๙๔/๑๒๐-๑๒๑.

สมณะและวิปัสสนาต่างเป็นธรรมซึ่งสนับสนุนซึ่งกันและกัน โดยสมณะเป็นฐานให้จิตได้พักตัวเพื่อสะสมกำลัง เมื่อสติปัญญาที่กำลังเต็มบริบูรณ์แล้ว จะเป็นฐานกำลังให้จิตเกิดวิปัสสนาญาณ หรือ ญาณทัสสนะ หยิ่งรู้ตามความเป็นจริงของสภาพธรรม ยังผลให้รู้แจ้งเห็นจริงในสัจธรรม นำผู้ปฏิบัติบรรลุถึงนิพพานได้ในที่สุด จะเห็นได้ว่าสมณะและวิปัสสนาต่างเป็นปัจจัยอุดหนุนซึ่งกันและกัน ช่วยกันส่งทอดต่อ ๆ กันไป ทำให้การปฏิบัติธรรมก้าวหน้าจนจิตหยั่งรู้สัจธรรม ซึ่งเปรียบเทียบได้กับการก้าวเดินของคนเรา ซึ่งอาศัยเท้าขวาและเท้าซ้าย จึงทำให้สามารถเดินหรือวิ่งไปได้ด้วยดี จนถึงจุดหมายปลายทางได้ในที่สุด^{๑๙} แม้สมณกรรมฐานจะมีมาก่อนพระพุทธศาสนา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ไม่ได้ปฏิเสธ แต่กลับทรงแนะนำให้สาวกปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาทั้งสอง ดังนั้น ทั้งสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน ได้ชื่อว่า เป็นหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งบุคคลผู้ปฏิบัติตามแม้เพียงน้อยนิด ก็ได้ชื่อว่าทำตามคำสอนแห่งองค์พระศาสดา ดังที่ตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุเจริญปฐมฌานแม้ชั่วกาลเพียงลัดนิ้วมือ ภิกษุนี้เรากล่าวว่า อยู่ไม่เห็นห่างจากฌาน ทำตามคำสอนของพระศาสดา ปฏิบัติตามโอวาท ไม่ฉันทินทบาทของชาวแคว้นแคว้นเปล่า ก็จะช่วยกล่าวไปโย ถึงผู้กระทำให้มากซึ่งปฐมฌานนั้นเล่า...ถ้าภิกษุเจริญทุกขฌาน...เจริญตติยฌาน...เจริญจตุตถฌาน... ฯลฯ...เจริญสัมมาทิฏฐิ... ฯลฯ...ถ้าภิกษุเจริญสัมมาสมาธิแม้ชั่วกาลเพียงลัดนิ้วมือ ภิกษุนี้เรากล่าวว่า อยู่ไม่เห็นห่างจากฌาน ทำตามคำสอนของพระศาสดา ปฏิบัติตามโอวาท ไม่ฉันทินทบาทของชาวแคว้นแคว้นเปล่า จะช่วยกล่าวไปโยถึงผู้กระทำให้มากซึ่งสัมมาสมาธิเล่า”^{๒๐}

“สารีบุตร ภิกษุพึงพิจารณาตั้งนี้ว่า เราเจริญสมณะและวิปัสสนาแล้วหรือหนอ ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เรายังไม่ได้เจริญสมณะและวิปัสสนาเลย ภิกษุนั้นพึงพยายามเจริญสมณะและวิปัสสนา แต่ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราเจริญสมณะและวิปัสสนาแล้ว ภิกษุนั้นพึงศึกษาอยู่เนืองๆ ทั้งกลางวันและกลางคืน ในกุศลธรรมทั้งหลาย อยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นนั่นแล”^{๒๑}

“โมคคัลลานะ เธอ อย่าประมาทปฐมฌาน จงดำรงจิตไว้ในปฐมฌาน จงกระทำจิตให้เป็นธรรมเอกผุดขึ้นในปฐมฌาน จงตั้งจิตไว้ให้มั่นในปฐมฌาน... โมคคัลลานะ เธออย่าประมาททุกขฌาน...ตติยฌาน...จตุตถฌาน... ฯลฯ...แนวสัจญานาสนัญญาตนะ”^{๒๒}

พระธรรมปิฎก^{๒๓} ได้มองเกี่ยวกับประเด็นของสมณะวิปัสสนาว่า โดยทั่วไป สมานินนียมปฏิบัติกันในการบำเพ็ญสมณกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน และมักจะมีมองกันในแง่ที่ว่าจะต้องเข้าวัดป่าไปปฏิบัติ แต่ที่จริงไม่ควรจะรอช้า เราควรเจริญสมาธิหรือทำสมณะวิปัสสนากันตั้งแต่ในชีวิตประจำวันนี้แหละ ทั้งนี้เพราะสภาพจิตของเรานี้ก็เหมือนอาการกิริยาทางกาย ซึ่งขึ้นต่อความเคยชิน การสะสม การทำให้คุ้น ที่เรียกว่า เสพคุ้นหรือทำให้มาก ทำให้มากก็จะชิน เมื่อเคยเดินอย่างไร เคยพูดหรือเคยทำอาการกิริยาอย่างไร ต่อไปก็จะมีนิสัยอย่างนั้น

^{๑๙} ชัยพฤกษ์ เพ็ญวิจิตร, *พุทธศาสตร์กับวิทยาศาสตร์* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๙), หน้า ๒๑๖, ๒๑๘.

^{๒๐} อภ.เอก.๒๐/๒๐๘-๒๐๙, ๒๒๔/๕๐-๕๑, ๕๔-๕๕.

^{๒๑} ม.ญ.๑๔/๘๕๐/๕๓๙.

^{๒๒} ถ.สพ.๑๘/๕๑๕-๕๒๒/๓๒๓-๓๒๙.

^{๒๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *สมาธิแบบพุทธ* (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑๓.

ถึงแม้จะมองว่าเรื่องสมณะหรือเรื่องฌานสมาบัติ เป็นเรื่องของพวกฤๅษีชีไพร เป็นของนอกพระพุทธศาสนา มีมาก่อนพุทธกาล แต่หากจะมองในมุมมองโดยมองที่ตัวบุคคลผู้มีมุมมองเช่นนี้ อาจจะมองว่า เป็นผู้ที่กักตัวจะไปติดในฌาน จึงทำให้ปีติประทุให้เกิดการฝึกสมาธิ การฝึกฌานกันเลยทีเดียว ถ้าเปรียบฌานเหมือนกับยารักษาโรค^{๒๔} คนผู้มีปัญญา ย่อมนำยานั้นก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนได้ แต่ผู้ต้อยปัญญาไม่รู้จักใช้ไม่รู้จักประมาณในยานั้น อาจทำให้เกิดโทษถึงตายหรือปางตายได้เหมือนกัน ฉะนั้น ควรจะโทษคน หรือ โทษยาดี ความจริงแล้ว สมาธิที่เป็นสมณะ ฌานสมาบัตินี้ พระพุทธองค์แนะนำให้สาวกเจริญทำให้มาก ไม่ควรกลัวความสุขในฌาน เมื่อทำให้มากเจริญให้มาก ย่อมเป็นผู้ที่นิยมไป มุ่งตรงสู่พระนิพพาน สุขแม้ในปางคาคาที่ไหลไปสู่ทิศปราจีน (ตะวันออก) ดังที่ตรัสว่า

“ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน...บรรลุทุติยฌาน...บรรลุจตุตถฌาน...ฌานทั้งสิ้นนี้เรากล่าวว่า ความสุขเกิดแต่เนกขัมมะ ความสุขเกิดแต่ความสัจ ความสุขเกิดแต่ความสงบระงับ ความสุขเกิดแต่ความรู้พร้อม บุคคลควรเสพ ควรทำให้เจริญ ควรทำให้มาก ไม่ควรกลัวความสุขนั้น”^{๒๕}

“ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนแม่น้ำคาคา ไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน ฉันท ไภษุเจริญกระทำให้มากซึ่งฌาน < ย่อมเป็นผู้ที่นิยมไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉันทนั้นเหมือนกัน”^{๒๖}

๒. สมณะไม่เชื่อต่อวิปัสสนา

ประเด็นนี้หากพิจารณาถึงเส้นทางการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าจะพบว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ทรงเลิกการบำเพ็ญทุกรกิริยา เพราะเห็นว่าไม่ใช่หนทางแห่งการตรัสรู้ ทรงระลึกย้อนไปถึงสมณะที่พระองค์เคยบำเพ็ญจนได้บรรลุปฐมฌาน เมื่อครั้งยังเป็นพระกุมาร ในงานวันแรกนาของพระบิดา ทรงนึกว่า ชะรอยนั่นจักเป็นทางแห่งการตรัสรู้แน่แท้^{๒๗} และแม้แต่ในคืนที่จะตรัสรู้ พระพุทธเจ้าก็ยังทรงใช้สมณะเป็นบาทของวิปัสสนา โดยพระองค์ปฏิบัติเริ่มจากสมณะจนบรรลุฌาน < จากนั้นจึงใช้สมณะเป็นบาทฐานของการเจริญวิปัสสนา แล้วบรรลุญาณ ๓ ประการ คือ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ จุติปาตญาณ และ อาสวักขยญาณโดยลำดับ^{๒๘} การที่พระพุทธเจ้าแสดงสมณะและวิปัสสนาว่า เป็นธรรมที่ควรเจริญ แสดงถึงว่าพระองค์ทรงเป็นวิภังชวาที คือ ผู้กล่าวจำแนก ผู้แยกแยะพูด ไม่ได้ตรัสอย่างใดอย่างหนึ่งสุดโต่งไปด้านเดียว จะเห็นได้จากการให้ความสำคัญทั้งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งมีปรากฏในการแสดงสติปัญญา < อันถือเป็นหนทางปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ ดังนั้น การปฏิบัติธรรมเพื่อไปถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ การบรรลุมรรคผล นิพพานนั้น สามารถปฏิบัติได้ ๒ วิธี คือ การเจริญวิปัสสนาล้วน โดยไม่ต้องอาศัยสมณะใดใดเลย กับ การเจริญสมณะเพื่อเป็นบาทของวิปัสสนา

^{๒๔} มุณี ขอบพนา, ปัญหาการปฏิบัติธรรม (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปัญญา, ๒๕๓๗), หน้า ๔๒-๔๓.

^{๒๕} หมายถึง ฌาน < ที่เป็นโลภียฌานและโลกุตตรฌาน (ม.ม.๑๓/๑๘๓/๑๘๐)

^{๒๖} ส.มหา.๑๘/๑๓๐๑/๓๘๒.

^{๒๗} ม.ม.๑๓/๔๕๘/๕๐๔.

^{๒๘} พรรณราย รัตนไพฑูรย์, “การศึกษาวิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัญญา <: ศึกษาแนวการสอนของพระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔.

การที่สำนักวิปัสสนาสายรูปนามมองว่า สมณะไม่เชื่อต่อการปฏิบัติวิปัสสนา เป็นการกล่าวที่มองเฉพาะในด้านของการเจริญวิปัสสนาล้วนเพียงด้านเดียว หากจะมองในด้านของบุคคลที่เจริญสมณะที่เป็นสมณยานิกจะพบว่า สมณะเชื่อต่อการปฏิบัติวิปัสสนาอย่างยิ่ง และระดับสมาธิที่จำเป็นเพื่อปฏิบัติวิปัสสนาคือ ระดับอุچارสมาธิ^{๒๙} (ระดับใกล้หรือเฉียดฌาน) ในระดับนี้ วิตก (การกำหนดอารมณ์) และวิจาร์ (การพิจารณาอารมณ์) ยังคงมีพลังอย่างเต็มที่ และเพราะสภาวะของอุچارสมาธิ ทำให้วิตกและวิจาร์ไม่หันเหไปสู่อารมณ์ต่าง ๆ โดยง่าย แต่สามารถเฝ้าตามอารมณ์ที่กำหนดให้พิจารณา ได้อย่างมั่นคงและมีประสิทธิภาพ เพราะจิตมีคุณลักษณะของสมาธิอย่างเต็มที่^{๓๐} จึงมีความอ่อน ควรแก่การงาน เหมาะที่จะนำไปใช้งานในด้านการเจริญวิปัสสนา เป็นจิตที่มีความพร้อมอย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกำหนดกล่าวถึงวิปัสสนาปัญญาซึ่งจะต้องลับให้คมด้วยสมาธิ วิปัสสนาปัญญาเปรียบเหมือนมีด สมาธิเปรียบเหมือนหินลับมีด^{๓๑} บางทีสมณะเปรียบเหมือนกับขวาน ผู้ที่สมาธิไม่ดีเหมือนกับมีขวานดิน^{๓๒} ต้องลับขวานให้คมเสียก่อนแล้วจึงค่อยตัดได้ หรือ สมาธิเปรียบเหมือนกับเลนส์รวมแสง^{๓๓} ที่รวมแสงเข้าเป็นจุดเดียวสามารถส่องทะลุลงไปถึงความรู้สึกในจิตใจที่ลึกที่สุด สถิติปัญญาเป็นตัวเล็งออกวัตถุ ที่เลนส์รวมแสงจะส่องและมองผ่านลงไปเพื่อดูว่าสิ่งนั้นคืออะไร สมาธิจึงเชื่อแก่ปัญญาที่จะส่องหรือพิจารณา โดยอาศัยเครื่องมือคือเลนส์รวมแสง

หากมองว่า การบำเพ็ญสมณะเป็นสิ่งที่ทำได้ยากยิ่งในปัจจุบัน และไม่เชื่อต่อการเจริญวิปัสสนา พระอรชกถาจารย์ท่านกลับมองว่า การเจริญวิปัสสนาล้วน ๆ โดยไม่ได้อาศัยสมณะ หรือ อาศัยสมาธิน้อยที่สุดนั้นลำบากยิ่งนัก เปรียบเหมือนกับคนที่ว่ายข้ามมหาสมุทรด้วยมือเปล่า โดยไม่อาศัยเรือ หรือ แพ ย่อมประสบกับความเหนื่อยยากมาก ตรงกันข้ามหากเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยกำลังสมาธิที่เกิดจากการได้ฌานแล้ว จะทำให้บรรลู่ถึงฝั่งแห่งพระนิพพานได้โดยไม่ยากไม่ลำบาก เปรียบเหมือนกับบุคคลผู้ข้ามฝั่งมหาสมุทรโดยอาศัยเรือ หรือ แพ จะไม่ประสบกับความเหนื่อยยาก ลำบาก ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

“ภิกษุที่ทำฌานสมาบัติให้เป็นปทัฏฐานก่อนแล้วเจริญวิปัสสนา ย่อมบรรลู่เป็นพระอรหันต์โดยไม่ลำบาก เปรียบเหมือนบุคคลที่อาศัยเรือหรือแพเป็นต้นข้ามห้วงน้ำใหญ่ ย่อมถึงฝั่งได้ไม่ลำบาก ส่วนบุคคลผู้เจริญวิปัสสนาล้วน พิจารณาปภินคณสังขารแล้วได้บรรลู่พระอรหันต์ ย่อมลำบาก เปรียบเหมือนบุคคลฟันฝ่ากระแสน้ำด้วยกำลังแขน ไปถึงฝั่งได้ยากลำบาก ฉะนั้น^{๓๔}

๓. สมณะเป็นเหตุให้ติดสุขและเป็นที่ตั้งของวิปลาสธรรม

การปฏิบัติธรรมตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญาทั้ง ๓ นี้ สามารถก่อให้เกิดปีติ ปราโมทย์ ตลอดจนก่อให้เกิดปีติสัทธา ความสงบระงับ และความสุขแก่ผู้ปฏิบัติได้ทั้งนั้น แต่ถ้าหากผู้ปฏิบัติติดอยู่ในชั้น

^{๒๙} พระญาณโพนิกเถระ, หัวใจกรรมฐาน, แปลโดย พล.ต.นายแพทย์ชาญ สุวรรณวิภิช, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๐.

^{๓๐} ที.ส.๘/๑๓๘/๑๐๐; ม.ม.๑๒/๔๔๗/๕๐๘; ม.ม.๑๓/๑๗,๑๒๓/๑๖,๑๒๐; ธง.ติก.๒๐/๔๘๘/๒๑๐; ธง.ปญจก.๒๒/๗๕-๗๖/๑๐๕,๑๑๔.

^{๓๑} วิสุทธิ.๑/๕; วิสุทธิ.ฎีกา.๑/๒๔,๓๒๑,๓/๑; ส.ป.๑/๕๐; มิสินท.๑๑๗.

^{๓๒} ม.อ.๔/๑๑๖; ธง.อ.๑/๔๑๘.

^{๓๓} ภัณฑะ คุณารัตนา มหาเถระ, สถิติด้วยภาษาง่าย, แปลโดย พ.ญ.ชวลา เขียวธนู, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท จันฉนวนิชย์ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๘๓.

^{๓๔} ม.อ.๔/๔๕.

ใดชั้นหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็ นชั้นศีล ชั้นสมาธิ หรือชั้นปัญญาที่เรียกว่าวิปัสสนาก็ตาม ก็จะไม่ก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม ซัดกับกระบวนการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาที่เป็นไปเพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพาน หากเปรียบพระพุทธศาสนาเหมือนกับต้นไม้^{๓๕} ที่มีวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นเป็นแก่น ซึ่งหล่อหุ้มด้วยศีลเปรียบเหมือนสะเก็ด สมาธิเปรียบเหมือนเปลือก ปัญญาเปรียบเหมือนกะพี้ ผู้ที่มีความยินดีพอใจ ติดอยู่ในศีลของตน เหมือนกับติดอยู่ที่สะเก็ด ผู้ที่ติดในสมาธิเหมือนกับติดอยู่ที่เปลือก ส่วนผู้ที่ติดในปัญญาเท่ากับติดที่กะพี้ของต้นไม้ ส่วนประเด็นที่ว่า สมณะเป็นที่ตั้งแห่งวิปัสสนาธรรม คือ ความเห็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนจากสภาพที่เป็นจริง เช่น สิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เข้าใจว่าเที่ยง สุข มีตัวตน ที่จริงแล้ว ผู้ที่ไม่ได้เจริญสมณะจะเป็นผู้ปราศจากวิปัสสนาธรรมก็หาไม่ เพราะวิปัสสนาธรรมนี้มีอยู่ประจำแก่ปุถุชนทุกคน

หากมองว่า สมณะเป็นที่ตั้งแห่งความยินดีพอใจในความสุขที่เกิดจากสมาธิ ความจริงแล้วสมณะและวิปัสสนาทั้งสองนี้ ต่างก็อยู่ในขั้นตอนของการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผล นิพพาน จัดเป็นขั้นโลภะยะ จึงเป็นเหตุให้เกิดความยินดีพอใจได้ เช่น ภิกษุที่เจริญวิปัสสนา จนมีวิปัสสนาญาณแก่กล้า แต่กลับเกิดความยินดีพอใจในวิปัสสนาญาณของตนว่า^{๓๖} “ญาณของเราแก่กล้าจริงหนอ” เมื่อเป็นเช่นนี้ กิจของวิปัสสนาที่จะต้องรู้ตามความเป็นจริงก็ไม่สำเร็จ ท่านเปรียบเหมือนกับบรูซถือขวานอันคมเพื่อจะตัดต้นไม้ แต่มีคมของคูที่คมขวานของตนด้วยความยินดีว่า “ขวานของเราคมจริงหนอ” เมื่อเป็นเช่นนี้ กิจคือการตัดต้นไม้ก็ไม่สำเร็จ

พระพุทธเจ้าสอนให้ปฏิบัติสมาธิในชั้นของสมณะ ไม่ใช่เพื่อให้ติดอยู่ในสมณะ แต่เพื่อให้ก้าวหน้าต่อไป หากใช้สมาธิเป็นเครื่องพักฝนจิตใจ ทำให้จิตใจมีความสงบ ถือว่ายังไม่เพียงพอ เป็นเพียงการใช้สมาธิแก้ปัญหาจิตใจ หรือ แก้ความทุกข์ในระดับหนึ่งเท่านั้น เพราะยังไม่ถึงจุด หมายของพระพุทธศาสนา ฉะนั้น การใช้สมาธิจะต้องใช้ปัญญา เพราะถ้าไม่ระมัดระวังให้ดี อาจจะถูกกลายเป็ นโทษได้ คือ อาจจะถูกกลายเป็ นสิ่งกลม หรือ ยากล่อมชนิดหนึ่ง เป็นสิ่งกลมที่ประณีตทางจิต เมื่อมีปัญหา เครียด มีทุกข์ใจ กลุ่มใจก็เข้าสมาธิ มีความสงบสบาย หนีจากสิ่งเดือดร้อนกลุ่มใจไปได้ จึงทำให้เกิดความประมาทนำไปสู่ความเลื่อมเสี ย และกลายเป็ นเครื่องขัดขวางการบรรลุจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา หากจมอยู่กับสมาธิในแง่ที่เป็นสิ่งกลมนี้ ก็จะผิดหลักการสำคัญ ๒ ประการ^{๓๗} คือ

ก. ตกอยู่ในความประมาท เมื่อมีปัญหาแล้วก็เข้าสมาธิ หลบจากทุกข์ได้ชั่วคราว กลายเป็นคนหนีปัญหา มีวแต่ันงสบาย ไม่ต้องทำอะไร ปัญหาที่ควรจะทำก็ไม่ได้แก้ ความเพียรพยายามที่ควรจะทำก็หยุด เกิดความประมาท

ข. ซัดกับหลักไตรสิกขา ซึ่งเป็นหลักการใหญ่สำหรับฝึกฝน การเรียนรู้ฝึกหัดพัฒนาตน ทำให้ชีวิตเจริญก้าวหน้าไปสู่จุดหมาย คือ ความดับทุกข์โดยสิ้นเชิง สมาธิซึ่งถือเป็นองค์ประกอบในกระบวนการของไตรสิกขา ต้องช่วยให้ก้าวสู่ธรรมเบื้องสูงต่อไป ไม่ใช่กล่อมให้เพลินจมอยู่กับที่

ฉะนั้น การปฏิบัติธรรมต้องไม่ติดหรือหยุดอยู่ในชั้นใดชั้นหนึ่ง ไม่ว่าจะชั้นศีล ชั้นสมาธิ หรือชั้นปัญญาก็ตาม トラบใดที่ยังไม่บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดของศาสนา ก็ต้องก้าวหน้าต่อไป หากติดอยู่ในความสงบสุข

^{๓๕} ม.ม.๑๒/๓๔๘-๓๕๒/๓๖๓-๓๗๓.

^{๓๖} ส.อ.๓/๑๕๑.

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *สมาธิแบบพุทธ* (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๗๘-๑๗๙.

ของสมาธิ ย่อมไม่ถึงแก่นของศาสนา ทำให้ไม่ก้าวหน้าต่อไป ชื่อว่า เป็นผู้ประมาท และขัดกับหลักของ ไตรสิกขา ทั้งศีล สมาธิ และปัญญา ต่างก็มีจุดหมายสุดท้ายคือเพื่อนิพพานเหมือนกัน ถ้าปฏิบัติศีลโดยขาด เป้าหมายนี้ ก็จะกลายเป็นลัทธิพศปรามาส (การยึดถือศีลพรตอย่างงมงาย, ยึดถือว่าจะหลุดพ้นได้เพียง ประพฤติศีล) ถ้าบำเพ็ญสมาธิโดยไม่คำนึงถึงประโยชน์ ก็อาจติดอยู่ในฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ถ้าเจริญปัญญาแต่ไม่ เป็นไปเพื่อวิมุตติ ก็จะคลาดออกนอกมัชฌิมาปฏิปทา ไม่ไปสู่จุดหมายของพุทธศาสนา

๓ บทบาทของสมาธิในการเจริญวิปัสสนาตามนัยพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา

สมาธิแม้จะมีบทบาทความสำคัญต่อการเจริญวิปัสสนาก็ตาม แต่ในหลักคำสอนของพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ไม่ได้ทรงกำหนดลงไปตายตัวว่า ผู้ปฏิบัติจะต้องเจริญสมณะก่อนแล้วเจริญวิปัสสนาที่หลัง หรือจะต้องเจริญวิปัสสนาเพียงประการเดียวเท่านั้น แต่ทรงตรัสอย่างเป็นกลาง ๆ ว่า “ธรรม ๒ ประการ ที่ควรเจริญ คือ สมณะและวิปัสสนา”^{๓๘} แม้ในสติปัฏฐาน ๔ ที่ถือว่าเป็นหนทางอันเอกสำหรับการเจริญ วิปัสสนา เพื่อบรรลุดังความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์นั้น ก็เป็นได้ทั้งสมณะและวิปัสสนา คือ เหมาะ สำหรับผู้ที่เป็นสมณยานิกและวิปัสสนายานิก^{๓๙} แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงให้ความสำคัญแก่สมณะและ วิปัสสนาทั้งสองประการ

สมณะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เจโตสมณะ” (ความสงบใจ) หมายถึง อับปนาสมาธิ ส่วนวิปัสสนา เรียกว่า “อธิปัญญาธัมมวิปัสสนา”^{๔๐} (การเห็นแจ้งในธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง) หมายถึง วิปัสสนาญาณ (ตั้งแต่อุทยัพพญาณ ถึงอนุโลมญาณ) ที่กำหนดพิจารณาสังขารทั้งหลายโดยความเป็นไตรลักษณ์ อย่างไรก็ตาม การให้ความสำคัญแก่สมณะหรือวิปัสสนา เห็นได้จากการที่พระองค์ทรงแนะนำให้ผู้ปฏิบัติ สมณะถึงขั้นได้ฌาน แต่ยังไม่ได้อธิวิปัสสนา ควรที่จะศึกษาปฏิบัติวิปัสสนาให้ได้ด้วย ส่วนผู้ที่ได้วิปัสสนาแล้ว แต่สมาธิยังน้อยไป สมณะยังไม่สูงถึงขั้นที่น่าพอใจ คือ ยังไม่ได้ฌาน พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้ไปฝึกสมณะ เพิ่มเติม สำหรับผู้ที่เริ่มปฏิบัติยังไม่ได้ทั้งสมณะและวิปัสสนา ก็ควรทำพยายามปฏิบัติเพื่อให้เกิดมีขึ้นภายใน จิตใจตน ทั้งสมณะและวิปัสสนา^{๔๑} หรือ ถ้าหากผู้ที่ได้สมณะไม่สามารถทำวิปัสสนาให้เกิดขึ้นในตนเองได้ ก็ ควรลดทิวฐิมานะของตัวเข้าไปขอคำแนะนำเกี่ยวกับวิปัสสนาจากผู้ที่ได้วิปัสสนาบ้าง และผู้ที่ได้วิปัสสนา แล้วแต่ยังไม่ได้สมณะ ก็ควรเข้าไปศึกษาวิธีปฏิบัติสมณะจากผู้ที่ได้สมณะเช่นกัน ดังพุทธวจนะที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ได้เจโตสมณะ (ความสงบใจ) ในภายใน แต่ไม่ได้อธิปัญญาธัมมวิปัสสนา (การเห็นแจ้งในธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง) พึงเข้าไปหาบุคคลผู้ได้อธิปัญญาธัมมวิปัสสนา แล้วถาม อย่างนี้ว่า ‘พึงเห็นสังขารอย่างไรหนอ พึงพิจารณาสังขารอย่างไร พึงเห็นแจ้งสังขารได้อย่างไร’ ผู้ถูก

^{๓๘} ที.ปา.๑๑/๓๗๙/๒๙๐; ม.อ.๑๔/๙๒๙/๕๒๔; ส.มหา.๑๙/๒๙๔/๗๗.

^{๓๙} ที.อ.๒/๓๖๙; ม.อ.๑/๒๕๔; ปฏิส.อ.๒/๓๖๕; วิภงค.อ.๓๒๓.

^{๔๐} อภ.จตุกก.๒๑/๙๒-๙๔/๑๒๐-๑๒๔; อภ.นวก.๒๓/๒๐๙/๓๗๓; อภ.ทสก.๒๔/๕๔/๑๐๕; อภ.อ.๒/ ๓๖๖,๔๔๗; อภ.อ.๓/๓๕๑; ในอภิธรรมท่านกล่าวอย่างสูงสุด หมายถึง มัคคญาณและผลญาณ (อภิ.ป.๓๖/ ๖๕๒/๒๑๖); สรุปได้ว่า ผู้ที่ได้เจโตสมณะไม่ได้อธิปัญญาธัมมวิปัสสนา ได้แก่ ปุถุชนที่ได้สมาบัติ ๙, ผู้ที่ได้แต่อธิ ปัญญาธัมมวิปัสสนา ได้แก่ พระอริยสาวกที่เป็นสุกขวิปัสสก, ผู้ที่ได้ทั้งสองได้แก่ อริยสาวกผู้ได้สมาบัติ ๙, ผู้ไม่ได้ ทั้งสองได้แก่โลกีย์ปุถุชน (ปญจ.อ.๑๐๙)

^{๔๑} อภ.จตุกก.๒๑/๙๓/๑๒๑-๑๒๒.

ถามนั้นย่อมตอบเขาตามความเห็น ความรู้ว่า ‘พึงเห็นสังขารได้อย่างนี้แล พึงพิจารณาสังขารอย่างนี้ พึงเห็นแจ้งสังขารอย่างนี้’ สมัยต่อมา เขาเป็นผู้ได้ทั้งเจโตสมณะในภายใน ทั้งได้ อธิบัญญัติธรรม-วิปัสสนา

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ได้อธิบัญญัติธรรมวิปัสสนา แต่ไม่ได้เจโตสมณะในภายใน พึงเข้าไปหาบุคคลผู้ได้เจโตสมณะในภายใน แล้วถามอย่างนี้ว่า ‘พึงตั้งจิตไว้ได้อย่างไร พึงน้อมจิตไปอย่างไร พึงทำจิตให้มีอารมณ์เดียวเกิดขึ้นได้อย่างไร พึงชักจูงจิตให้เป็นสมาธิได้อย่างไร’ ผู้ถูกถามนั้นย่อมตอบเขาตามความเห็น ความรู้ว่า ‘พึงตั้งจิตไว้อย่างนี้ พึงน้อมจิตไปอย่างนี้ พึงทำจิตให้มีอารมณ์เดียวเกิดขึ้นอย่างนี้ พึงชักจูงจิตให้เป็นสมาธิได้อย่างนี้’ สมัยต่อมาเขาเป็นผู้มีปรกติได้อธิบัญญัติธรรมวิปัสสนา ทั้งได้ ความสงบใจในภายใน

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ทั้งได้เจโตสมณะในภายใน ทั้งได้อธิบัญญัติธรรมวิปัสสนา พึงตั้งอยู่ในกุศล-ธรรมเหล่านั้นนั้นแล แล้วกระทำความเพียรให้ยิ่ง เพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย” ^{๔๒}

ไม่ว่าจะเป็นสมณะหรือวิปัสสนาก็ตาม พระพุทธเจ้าทรงสนับสนุนให้ภิกษุเจริญทั้งสมณะและวิปัสสนา ทั้งสอง แล้วจึงทำความเพียรเพื่อกำจัดกิเลสอาสวะให้สิ้นไปในขั้นสุดท้าย อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในพระไตรปิฎกไม่ได้ระบุถึงบทบาทของสมาธิในการเจริญวิปัสสนา แต่หลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ได้แสดงบทบาทของสมาธิในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ^{๔๓} คือ

๑. ขณิกสมาธิสำหรับบุคคลที่เป็นวิปัสสนายานิก

ผู้ที่เจริญวิปัสสนาโดยใช้สมาธิ หรือ สมณะน้อยที่สุดเพียงขณิกสมาธิ ซึ่งท่านเรียกว่า “มุลสมาธิ” ^{๔๔} คือ สมาธิที่เป็นเบื้องต้น เป็นพื้นฐานสำหรับเจริญวิปัสสนา เป็นสมาธิที่จะตั้งมั่นอยู่ชั่วขณะ เกิดจากการมีสติระลึกรู้อารมณ์ต่าง ๆ ทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจอยู่ตลอดเวลาอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย สติจะมีการโยกย้ายในการรับรู้อารมณ์อยู่ตลอดเวลา จิตจึงไม่อยู่นิ่งและไม่ตั้งมั่นในอารมณ์อันหนึ่งอันใดเป็นเวลานาน มีการเคลื่อนย้ายไปรับรู้อารมณ์ตลอดเวลา อุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิจึงไม่สามารถเกิดขึ้นได้ การกำหนดรู้อารมณ์ต่าง ๆ ด้วยขณิกสมาธิเช่นนี้ จะทำให้เกิดวิปัสสนา คือ ปัญญาที่พิจารณาชั้น ๕ ให้เห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เมื่อวิปัสสนาที่มีขณิกสมาธิเป็นตัวสนับสนุนมีความแก่กล้าสูงขึ้น จิตจะต้องสงบนิ่ง สมาธิจะมีกำลังแรงกล้าขึ้นอยู่ในระดับอุปจารสมาธิ ^{๔๕} และสุดท้ายวิปัสสนาที่ดำเนินมาจนบรรลุมรรค สมาธิจะอยู่ในระดับอัปปนาสมาธิ อนึ่ง บุคคลที่เจริญวิปัสสนาโดยอาศัยขณิกสมาธิเพียงอย่างเดียว ก็สามารถบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ได้ คือ เป็นพระอรหันต์ประเภทสุกขวิปัสสก (ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน) ดังตัวอย่างบุคคลทั้งหลาย ที่ฟังธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าแล้วได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ โดยที่ไม่เคยทำสมณะจนได้มานานมาก่อน มีเป็นจำนวนมากมาย

หลักฐานที่มีปรากฏในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ที่เกี่ยวกับขณิกสมาธิในการเจริญวิปัสสนา เช่น “บุคคลเหล่าใด ดำรงอยู่ในสมาธิเพียงแค่ขณิกสมาธิ แล้วเริ่มเจริญวิปัสสนา จนได้บรรลุอรหัตมรรค บุคคลเหล่านั้นชื่อว่า สุกขวิปัสสก เพราะตั้งแต่เริ่มต้นและในระหว่าง (การปฏิบัติ) มีแต่การเจริญวิปัสสนาล้วน ๆ

^{๔๒} อภ.จตุกก.๒๑/๙๔/๑๒๒.

^{๔๓} ม.อ.๑/๑๑๗.

^{๔๔} วิสุทธิ.ฎีกา.๒/๑๔๒.

^{๔๕} ปฏิส.อ.๑/๓๒๔.

ไม่มีการสืบทอดในภายในแห่งวิปัสสนาด้วยองค์ฌานที่เกิดจากสมาธิ”^{๔๖} นอกจาก นั้น ท่านแสดงภาวะจิต ในขณะเจริญวิปัสสนาว่า เป็นภาวะของจิตที่มีขณิกสมาธิ ไม่มีภาวะของอัปปนา คือ ฌาน เช่น “ในมหา- วิปัสสนา ๑๘ ประการ มีอนิจจานุปัสสนาเป็นต้น ธรรมทั้งหลายมีวิตกเป็นต้นบริบูรณ์แล้วเพราะมหา- วิปัสสนาเหล่านั้นเป็นกามาวจร อนึ่ง ควรประกอบปฏิบัติวิสุทธิตี (ความบริสุทธิ์แห่งการปฏิบัติ) เป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งขณิกสมาธิ เพราะในมหาวิปัสสนาเหล่านั้นไม่มีอัปปนาสมาธิ”^{๔๗} และหลักฐานที่แสดงถึง การเจริญวิปัสสนาใช้สมาธิระดับเบื้องต้น เพียงขณิกสมาธิเท่านั้น เช่น “พระอรชกถาจารย์ห้ามอุปจาร- สมาธิ ด้วยการปฏิบัติเสธว่า ไม่ทำสมณะให้เกิดขึ้น แต่ไม่ห้ามขณิกสมาธิ เพราะว่า หากปราศจากขณิกสมาธิ เสียแล้ว วิปัสสนาย่อมไม่เกิดขึ้น”^{๔๘} ในบางแห่งแสดงถึงการเจริญสมถกรรมฐานก่อน แต่สมาธิไม่สูงถึงขั้น ได้ฌาน แต่เน้นหนักทางด้านวิปัสสนา เช่น “ภิกษุอีกรูปหนึ่งเจริญกรรมฐานทางปัญญาธุระ (มีปัญญา นำหน้า) เมื่อไม่อาจจะทำฌานสมาบัติให้บังเกิดขึ้นได้ บรรลุโสคาปัตติมรรค เป็นพระอริยมุคคลดประเภท สุกขวิปัสสกเท่านั้น เธอได้ชื่อว่า “ธัมมานุสारी” ในขณะที่บรรลุโสคาปัตติมรรคนั้น ได้ชื่อว่า “ทิฏฐิปัตตะ” ใน ฐานะ ๖ มีโสคาปัตติผลเป็นต้น (โสคาปัตติผลถึงอรหัตตมรรค) ได้ชื่อว่า “ปัญญาวิมุตติ” ในขณะที่บรรลุ อรหัตตผล”^{๔๙}

๒. อุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิสำหรับสมถยานิก

สมาธิถือเป็นองค์ประกอบหนึ่งในมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาสมาธิ ท่านได้แสดงสัมมาสมาธิไว้ใน ลักษณะของฌาน ๔ ดังนั้น องค์มรรค ๘ ซึ่งเป็นตัวทำงานของวิปัสสนาที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้กระทำ ให้มากเจริญให้มากนั้น จะต้องเป็นองค์มรรค ๘ ในระดับฌาน ๔ ด้วยเช่นกัน เมื่อเป็นเช่นนั้น บทบาทของ สมาธิในวิปัสสนาจะต้องเกี่ยวข้องกับสมถกรรมฐาน คือ เจริญสมณะให้ได้ฌาน ๔ ก่อนแล้วจึงเจริญ วิปัสสนา แต่หากมองว่า สัมมาสมาธิที่ตรัสไว้ในระดับฌาน ๔ นั้นเป็น โลกุตตระ ก็จะได้คำตอบว่า โลกุต- ตระ คือ มรรค ผล นิพพานนั้นไม่ใช่ตัววิปัสสนา แต่เป็นเป้าหมายของวิปัสสนา แม้จะมองว่าสัมมาสมาธิที่ ตรัสไว้ นั้นมุ่งหมายถึง ฌาน ๔ ที่เป็นโลกุตตระก็ตาม วิปัสสนาที่ให้เข้าถึงโลกุตตระก็มีความเกี่ยวข้องกับ สมถกรรมฐานอยู่นั่นเอง เพราะบุคคลที่เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ (วิปัสสนายานิก) ไม่ได้บำเพ็ญสมณะมาก่อน เมื่อเจริญวิปัสสนาจนได้บรรลุมรรค มรรคและผลที่เกิดขึ้นนั้นจะอยู่ในระดับปฐมฌานเท่านั้น^{๕๐} ไม่ถึงฌาน ๔ แต่ถ้าเป็นบุคคลที่เจริญสมณะมาก่อน (สมถยานิก) แล้วมาเจริญวิปัสสนาโดยใช้ฌาน ๔ หรืออรูปฌาน เป็นบาทฐานของวิปัสสนา เมื่อได้บรรลุถึงมรรค มรรคและผลที่เกิดขึ้นจะอยู่ในระดับโลกุตตรฌานสูงถึง ฌาน ๔ ดังนั้น สัมมาสมาธิในพระพุทธศาสนาจึงเป็นทั้งโลกิยะและโลกุตตระ หมายถึง อัปปนาสมาธิใน ระดับฌาน ๔ ที่เป็นโลกิยะฌานและโลกุตตรฌาน ดังที่พระอรชกถาจารย์กล่าวไว้ว่า “ยา อิมสุ จตุสุ ฌานesu

^{๔๖} เถร.อ.๒/๑๐๓.

^{๔๗} ปฏิส.อ. ๒/๙๐.

^{๔๘} มุถปนุณาสกฏีกา ๑/๒๕๗.

^{๔๙} อภ.อ.๒/๕๖.

^{๕๐} ปฏิส.อ.๑/๒๐๙; สกคณิ.อ.๒๘๕.

เอกคคตา, อภัย ปุพฺพภาเค โลภิโย, อปรภาเค โลภุตฺตโร สมนาสมาธิ นาม วุจฺจติ”^{๕๑} แปลว่า “เอกคคตา ในฉาน ๔ เหล่านี้ ในส่วนเบื้องต้นเป็นโลกิยะ ในส่วนเบื้องปลายเป็นโลกุตตระ นี้เรียกชื่อว่า สมนาสมาธิ”

บุคคลผู้ที่เป็นสมถยานิก คือ ผู้เริ่มต้นเจริญสมถะก่อน แล้วเจริญวิปัสสนาที่หลัง โดยจะต้องทำสมถะให้ได้สมาธิถึงระดับขั้นอุปปจารสมาธิ หรือ อัปปนาสมาธิ แต่การทำสมถะในที่นี้ มิใช่มุ่งหวังผลเพื่อทำอภิญญา หรือเพื่อไปเกิดเป็นรูปพรหม อรูปพรหมแต่อย่างใด แต่มีจุดมุ่งหมายเพื่อบรรลุมรรคผล นิพพาน โดยใช้ฉานเป็นบาทฐานของวิปัสสนา และการจะทำฉานให้เกิดขึ้นได้ ผู้ปฏิบัติจะต้องพิจารณาเห็นโทษของกามคุณอารมณ์ต่าง ๆ คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสที่นำใคร่ปรารถนา โดยทำตนให้เป็นเหมือนไม้แห้งที่ปราศจากยางเหนียวและตั้งอยู่บนบก หมายถึง ความว่า ทางด้านกายภาพ ผู้ปฏิบัติจะต้องปลัดคนออกไปอยู่ในสถานที่อันสงบ เหมาะแก่การปฏิบัติ ดังที่ตรัสว่า “อณฺเฑคโต วา รุกฺขมฺลคโต วา สฺถณฺวาคารคโต วา แปลว่า (ผู้ปฏิบัติ) ไปสู่ป่า หรือ โคนไม้ หรือ เรือนว่าง”^{๕๒} เมื่อชกกายของตนออกจากกามที่เปรียบเหมือนน้ำแล้ว ทางด้านจิตใจ ก็ควรชกใจให้ห่างจากความกำหนัดยินดีในกามคุณ ด้วยการละนิรณ ๕ ซึ่งเป็นเครื่องเศร้าหมองใจ เพราะเมื่อสามารถระงับนิรณต่าง ๆ เสียได้ อัปปนาสมาธิก็จะบังเกิดขึ้น และการเจริญวิปัสสนาในขั้นต่อไปก็จะดำเนินไปได้โดยสะดวกดังที่ตรัสว่า “วิวิจฺเจว กามเมหิ วิวิจฺจ อภุสฺเสหิ ญฺเมเมหิ แปลว่า สัจจจากามทั้งหลาย และสัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลาย”^{๕๓}

การเจริญวิปัสสนาในขณะที่กำลังเข้าฉานอยู่ย่อมไม่สามารถทำได้ เพราะจิตจะตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ของสมถะอย่างแนบแน่น และสมถะมีอารมณ์ที่เป็นบัญญัติ ส่วนวิปัสสนามีอารมณ์คือรูปนามที่เป็นปรมาัตถ์ ดังนั้น จิตจะมีอารมณ์สองอย่างในขณะเดียวกันไม่ได้ และเพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมของจิตสำหรับเจริญวิปัสสนา ผู้ปฏิบัติจะต้องเข้าฉานเสียก่อน เพื่อใช้ฉานเป็นบาทของวิปัสสนา ฉานที่เป็นบาท คือเป็นที่รองรับ หรือ เป็นปทัฏฐานของการเจริญวิปัสสนานี้ท่านเรียกว่า “วิปัสสนาบาทกฉาน”^{๕๔} ในพระไตรปิฎกท่านแสดงฉานที่เป็นบาทของวิปัสสนาไว้ ๒ ประการ คือ

ก. จตุตถฉาน คือ รูปฉานที่ ๔ ซึ่งหลักฐานที่พบในบาลีบ่อยที่สุดคือ “ภิกษุหนึ่งเมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว...อย่างนี้ ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ”^{๕๕} และพระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายลักษณะจิตที่เป็นสมาธินี้ว่าได้แก่ จตุตถฉานที่เป็นบาทของวิปัสสนา^{๕๖}

ข. ฉานสมาบัติ ๘ ที่เป็นบาทของวิปัสสนา มีหลักฐานปรากฏในที่ทั่วไป เช่น “ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เพราะอาศัยปฐมฉานบ้าง ทุตติฉานบ้าง ตติยฉานบ้าง จตุตถฉาน

^{๕๑} ปฎิถึ.ธ.๑/๒๑๑; วิภงฺก.ธ.๑๒๙; ที.ธ.๒/๔๒๑; ส.ธ.๓/๑๙๐.
^{๕๒} วินย.๑/๑๗๘/๑๓๒; ที.มหา.๑๐/๒๗๔/๓๒๕; ม.ญ.๑๒/๑๓๓/๑๐๓; ม.ม.๑๓/๑๔๖/๑๔๑; ม.ญ.๑๔/๑๖/๗๗ ๗๘.
^{๕๓} วินย.๑/๓/๖; ที.มหา.๑๐/๑๗๘/๒๑๕; ที.ปา.๑๑/๕๐/๘๕; ม.ญ.๑๒/๔๗/๓๘ ๗๙.
^{๕๔} ที.ธ.๓/๑๙๘; ม.ธ.๒/๗๑; ส.ธ.๑/๒๖.
^{๕๕} วินย.มหา.๑/๓/๘; ที.ส.๘/๑๓๘,๓๓๖/๑๑๐,๒๗๐; ม.ญ.๑๒/๔๗๗/๕๐๘; ม.ม.๑๓/๑๗/๑๖ ๗๘.
^{๕๖} โส เหว่ สสมาหิตะ จิตเตติ อธิ วิปัสสนาบาทกั จตุตถฉานจิตตัง เวทิตัพพ (วินย.๑/๑๙๘; ม.ธ.๑/๓๑๗; ธง.ธ.๒/๑๖๕; ปณจ.ธ.๑๙๕)

บ้าง เพราะอาศัยอากาสนัญญาตนะฉานบ้าง ฯลฯ เพราะอาศัยเนวสัจญานาสนัญญาตนะฉานบ้าง”^{๕๗} ส่วนในอรรถกถาท่านแสดงสมาบัติ ๘ ที่เป็นบาทของวิปัสสนาเรียกว่า “อธิจิต”^{๕๘} แต่ในวิสุทธิมัคค์มหาภูฏิกาท่านแสดงฉานที่เป็นบาท ได้แก่ สมาบัติ ๗ (เว้นเนวสัจญานาสนัญญาตนะ) ดังที่แสดงว่า “บุคคลที่เป็นสมถยานิก ออกจากฉานใดฉานหนึ่งในบรรดารูปฉานและอรูปรูปฉานทั้งหลาย เว้นเนวสัจญานาสนัญญาตนะแล้ว พึงกำหนดพิจารณาองค์ฉานทั้งหลายมีวิตกเป็นต้น และธรรมทั้งหลายที่ประกอบร่วมกับองค์ฉานนั้น โดยลักษณะและรสเป็นอาทิ”^{๕๙}

บุคคลที่ได้ฉานก่อนจะทำวิปัสสนา ต้องเข้าฉานที่เป็นบาทแล้วออกจากฉานเพื่อเจริญวิปัสสนา และเมื่อถอยออกจากฉานแล้ว ภาวะจิตจะมีความสงบ เป็นจิตอ่อน ควรแก่การไช้งาน เป็นผลมาจากสมาธิที่สืบเนื่องมาจากฉานสมาบัติ เปรียบเหมือนกับเหล็กที่ผ่านไฟแล้วพร้อมสำหรับการตีให้เป็นอาวุธที่คมกล้า จิตที่ผ่านการเข้าฉานมาแล้วจะมีพลังพร้อมไช้งานด้านวิปัสสนา ให้ปัญญาทำหน้าที่พิจารณาและพาคพันกิเลสได้อย่างเต็มที่ บางแห่งทรงแสดงฉานและปัญญาสนับ สนุนซึ่งกันและกัน เช่น “ฉานย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไร้ปัญญา ปัญญาอย่าไม่มีแก่ผู้ที่ไม่มีฉาน ฉานและปัญญามีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้นแลอยู่ใกล้พระนิพพาน”^{๖๐} การเจริญวิปัสสนาหลังจากออกจากฉานให้พิจารณาธรรมต่าง ๆ ที่มีอยู่ในขณะแห่งฉานให้เห็น โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร ไม่มีสุข เป็นอาพาธ เป็นของผู้อื่น เป็นของขำระดู ว่างเปล่า เป็นอนัตตา^{๖๑} หรือ พิจารณาสังขารทั้งหลายให้เห็นเป็นสภาพเช่นนั้นก็ได้

๔. เปรียบเทียบสมาธิที่ใช้ในการเจริญวิปัสสนา

ก. ขณิกสมาธิ

สมาธิที่สำคัญต่อการเจริญวิปัสสนาในสำนักวิปัสสนาสายรูปนาม คือ ขณิกสมาธิ ส่วนหลักของการเจริญวิปัสสนาในสำนักวิปัสสนาสายรูปนาม ยึดหลักการปฏิบัติตามวิธีสติปัฏฐาน ๔ แต่ไม่ได้ยึดถือปฏิบัติในทุกหมวด เพียงแต่เลือกปฏิบัติในส่วนที่เห็นว่า เป็นวิปัสสนาอย่างเดียว เช่น หมวดอานาปานสติ หมวดปฏิบัติภูมณสิการ และหมวดนวลสูติกา^{๖๒} เห็นว่าเป็นการปฏิบัติแบบสมถะ ก็ไม่ได้ยึดถือปฏิบัติ ส่วนหมวดที่ยึดเป็นหลักปฏิบัติในการเจริญวิปัสสนามี ๒ หมวด คือ หมวดอิริยาบถ และหมวดสัมปชัญญะ ซึ่งเป็นหมวดที่ยึดถือปฏิบัติมากที่สุด เนื่องจากเห็นว่าเป็นหมวดสำคัญที่มีการเคลื่อนไหวอิริยาบถใหญ่และอิริยาบถย่อย เมื่อผู้ปฏิบัติเจริญสติใน ๒ หมวดนี้ได้ดี การปฏิบัติในหมวดอื่น ๆ ก็จะเป็นไปได้ดีโดยปริยาย และเมื่อเจริญวิปัสสนาโดยใช้สติปัฏฐานหมวดอิริยาบถและหมวดสัมปชัญญะ ความตั้งมั่นของจิตไม่สูงถึง

^{๕๗} อภ.นวก.๒๓/๒๔๐/๔๓๘; ไชย ฌ พล, พระพุทธเจ้าสอนกรรมฐาน (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยธรรมสภา), หน้า ๑๘๕.

^{๕๘} วิปัสสนาบาทกั อฏฐสมปตติจิตตัม ปน อธิจิตตุนติ วุจจติ (วินย.๑/๒๙๐; ที.๑.๓/๑๙๘; นิทุเทส.๑.๑๑๗)

^{๕๙} วิสุทธิ.ฐีกา.๓/๓๙๘.

^{๖๐} ชุ.ช.๒๕/๓๕/๖๕ (จะอธิบายในลักษณะของการเพ่งอารมณ์ คือ อารัมมณูปนิชฌาน และลักขณูปนิชฌานก็ได้)

^{๖๑} อภ.นวก.๒๓/๒๔๐/๔๓๘.

^{๖๒} อานาปานสติ มีสติรู้ลมหายใจเข้าออก, ปฏิภูมณสิการ พิจารณาร่างกาย ๓๒ ส่วนว่าไม่สวยงาม, นวลสูติกา พิจารณาซากศพใน ๘ ระยะ

ชั้นอุปจารสมาธิ^{๖๓} จะมีเพียงแค่ ขณิกสมาธิเท่านั้น ฉะนั้น การเจริญวิปัสสนาตามรูปแบบของสำนักวิปัสสนาสายรูปนาม จึงไม่เน้นความสำคัญของสมาธิที่สูงยิ่งกว่านี้ ทั้งยังห้ามมิให้ปฏิบัติเพื่อต้องการให้จิตสงบ ห้ามนั่งสมาธิ ห้ามไม่ให้มีความพอใจในอิริยาบถที่สบาย โดยยึดหลักการปฏิบัติในสติปัฏฐานที่ว่า “อนิสสิโต จ วิหริติ แปลว่า เป็นผู้อันค้นหาและทิวฐิ (ความยินดีพอใจและความยึดถือว่าเป็นตัวตน) ไม่เข้าไปอาศัย”^{๖๔} การเจริญวิปัสสนาที่อาศัยเพียงขณิกสมาธิที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย แม้จะไม่เน้นสมาธิที่สูงยิ่งกว่านี้ แต่ขณิกสมาธิที่ต่อเนื่อง สามารถที่จะสนับสนุนวิปัสสนาปัญญาให้เจริญขึ้น และโอกาสแห่งการบรรลุธรรมก็ย่อมมีขึ้นได้ ด้วยเหตุนี้ สำนักวิปัสสนาสายรูปนาม จึงเป็นการปฏิบัติวิปัสสนาที่ใช้ปัญญาล้วน ๆ สมาธิมีความจำเป็นเพียงแค่ขณิกสมาธิเท่านั้น จึงเป็นสำนักวิปัสสนาที่มีรูปแบบการปฏิบัติที่เรียกว่า “สุทธวิปัสสนายานิก” คือ มีวิปัสสนาล้วน ๆ เป็นยาน หรือ มีวิปัสสนาเป็นเครื่องดำเนินไปสู่พระนิพพาน

สาเหตุที่สำนักวิปัสสนาสายรูปนาม ให้ความสำคัญแก่ขณิกสมาธิในการเจริญวิปัสสนา ก็เพราะว่า ในขณะที่กำลังเจริญวิปัสสนาอยู่นั้น สติจะต้องระลึกรู้เท่าทันอารมณ์ปัจจุบันทั้งหลายที่เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา สติที่เกิดขึ้นขณะหนึ่ง ๆ เป็นภาวะที่จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ขณะหนึ่ง ๆ ดังนั้นจึงชื่อว่า เป็นขณิกสมาธิทุก ๆ ขณะ และการมีสติอย่างต่อเนื่องจะทำให้ขณิกสมาธิมีกำลังมากขึ้น สามารถที่จะสนับสนุนปัญญาให้ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ตามความเป็นจริงได้อย่างเต็มที่ และบุคคลที่เริ่มต้นเจริญวิปัสสนาเพียงอย่างเดียว โดยใช้สมาธิน้อยที่สุดเพียงแค่ขณิกสมาธิ อาศัยขณิกสมาธิที่เป็นไปอย่างต่อเนื่อง นิเวศน์ก็จะระงับ แต่การที่จะบรรลุธรรมถึงมรรคผลได้นั้น ภาวะจิตจะต้องสูงกว่ขณิกสมาธิ หมายความว่า ขณิกสมาธิจำเป็นต่อการเจริญวิปัสสนา แต่ขณิกสมาธิไม่อาจส่งถึงการบรรลุมรรคผล เพราะจิตไม่นิ่งพอ สติจะตื่นและเคลื่อนที่ในการรับรู้อารมณ์อยู่ตลอด แต่เมื่อสติต่อเนื่องขึ้น ขณิกสมาธิมีความถี่และรู้ละเอียดมากขึ้น วิปัสสนาญาณก็จะแก่กล้าสูงขึ้น ภาวะจิตจะสูงขึ้นอยู่ในระดับอุปจารสมาธิ เมื่อนั้นโอกาสแห่งการบรรลุธรรมจึงมีได้ ดังนั้น ผู้ที่เป็นวิปัสสนายานิก ต้องอาศัยอุปจารสมาธิ เจริญวิปัสสนาไปถึงที่สุด จนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ก็เป็นผู้ได้ปฐมฌาน^{๖๕}

แต่ประเด็นที่มักเป็นข้อถกเถียง คือ อุปจารสมาธิมักมองว่า เป็นสมาธิฝ่ายสมถะมีบัญญัติอารมณ์ที่เป็นปฏิภาคนิมิต^{๖๖} ทั้งยังเป็นภาวะของจิตที่ตั้งมั่นแนบแน่นใกล้จะได้ฌาน ซึ่งแตกต่างจากวิปัสสนาซึ่งมีอารมณ์เป็นปรมาตถ์ ในข้อนี้มองเห็นได้ง่าย ๆ คือ อุปจารสมาธินี้จัดอยู่ในประเภทกามาจรจิตเช่นเดียวกันกับขณิกสมาธิ แต่มีความตั้งมั่นในอารมณ์กว่า และอุปจารสมาธินี้ย่อมมีทั้งในส่วนของการเจริญสมถะและ

^{๖๓} อิริยาบถสมุขณณนิเวศนโพชฌงคสุ หิ อภินิเวโส น ชายติ, เสเสสุ ชายติ แปลว่า ก็ความตั้งมั่นย่อมไม่เกิดมีในหมวดอิริยาบถ หมวดสัมปชัญญะ หมวดนิเวศน์และหมวดโพชฌงค์ (แต่) ในหมวดที่เหลือ ความตั้งมั่นย่อมเกิดขึ้นได้ (ที.อ.๒/๔๒๑)

^{๖๔} ที.ม.๑๐/๒๗๔/๓๒๖.

^{๖๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ (กรุงเทพฯ-มหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๘๐.

^{๖๖} นิมิตเทียบเคียง หรือ เป็นภาพของสิ่งที่เพ่งเป็นอารมณ์ จนภาพนั้นปรากฏในใจ เป็นนิมิตติดตาเสมือนของจริงที่เห็นด้วยตา เนื่องจากเป็นภาพที่เกิดจากสัญญาบริสุทธิ์ จึงมีลักษณะที่ประณีตปราศจากมลทิน สามารถย่อให้เล็กหรือขยายให้ใหญ่ได้ตามความปรารถนา

วิปัสสนา อุปจารสมาธิในส่วนของสมณะนั้น มีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์ บุคคลผู้ปฏิบัติสมณะจนได้ปฏิภาคนิมิตนี้ จะต้องรักษาประคองนิมิตให้ดี เหมือนกับพระเทวทัตที่ทรงครรภ์ รักษาโอรสที่อยู่ในท้องผู้ซึ่งจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในอนาคต^{๖๗} เมื่อได้ปฏิภาคนิมิตแล้ว ไม่ได้หมายความว่า ผู้นั้นจะได้บรรลุถึงอุปปนาคืออณานในทันที เพราะจะต้องรักษาและกำหนดจดจำปฏิภาคนิมิตนั้นให้ดี ดังนั้น อุปจารสมาธิที่มีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์นี้ จึงสามารถเกิดได้เป็นระยะเวลาสั้น ๆ และเมื่อกล่าวถึงอารมณ์สมถกรรมฐานอื่น ๆ เช่น การเจริญพุทธานุสสติ คือ การระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระพุทธคุณที่ผู้ปฏิบัติย่อมระลึกเอาเป็นอารมณ์ของจิตนี้เป็นปรมาตถ์ เป็นสภาพที่มีอยู่จริง สามารถทำจิตของผู้เจริญพุทธานุสสติให้เป็นสมาธิถึงขั้นอุปจารสมาธิที่เดียว^{๖๘} แต่ไม่สามารถถึงอุปปนาสมาธิ เพราะพุทธคุณมีมาก จิตจะเคลื่อนที่ระลึกถึงพุทธคุณตลอด แต่ก็มีความตั้งมั่นในระดับอุปจาระ และอุปจารสมาธิที่เกิดจากอำนาจการระลึกถึงพุทธคุณนี้ จะสร้างความเอิบอิมใจ ซักัดความกลัวภัยอันตรายออกไปจากดวงจิตของผู้ปฏิบัติได้นานพอสมควร^{๖๙} ด้วยเหตุนี้ อุปจารสมาธิย่อมมีได้ แม้ในอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน เช่น ในสติปัฏฐาน ๔^{๗๐} ท่านแสดงกรรมฐานที่ให้ถึงอุปปนาสมาธิและอุปจารสมาธิไว้ดังนี้ คือ อานาปานสติ ปฏิกูลมนสิการ และ นวสัทธิกา^{๗๑} รวม ๑๑ นี้ สามารถให้ได้ถึงอุปปนาสมาธิ ส่วนกรรมฐานในสติปัฏฐานที่เหลือให้ได้ถึงอุปจารสมาธิ กระนั้นก็ตาม กรรมฐานในหมวดของอิริยาบถ สัมปชัญญะ นิ वर्ณและโพชฌงค์ รวม ๔ นี้ ความตั้งมั่นถึงระดับอุปจารสมาธิไม่เกิดขึ้น มีเพียงขณิกสมาธิเท่านั้น

อนึ่ง ในการเจริญสมณะมักกล่าวถึงจริต ๖ ส่วนในการเจริญวิปัสสนาก็มักจะกล่าวถึงจริต ๒ คือ ตัณหาจริตและทิวฐิจริต^{๗๒} ความจริงแล้ว พระอรพตถาจารย์ให้เหตุผลถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสติปัฏฐานไว้ ๔ ประการ ก็เพื่อบุคคล ๔ ประเภท โดยแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ ๑. ตัณหาจริตกับทิวฐิจริต ๒. สมถยานิกกับวิปัสสนายานิก หากจะกล่าวถึงบุคคลที่มีจริต ๒ กับการเจริญวิปัสสนาตามวิธีสติปัฏฐาน บุคคลที่เป็นตัณหาจริตจะต้องเจริญสมณะจนได้ฌานก่อน แล้วจึงเจริญวิปัสสนา ส่วนบุคคลที่เป็นทิวฐิจริตเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยอุปจารสมาธิจึงจะสามารถบรรลุได้ ดังแสดงว่า

“ตณหาจริเตน วา อุปปนาฌานพเลน กิเลส วิภขมุเกตวา อธิคต อรหตตผล ราควิราคา เจโตวิมุตติ, ทิวฐิจริเตน อุปจารชฌานมตติ นิพพตเตตวา วิปสสิตวา อธิคต อรหตตผล อวิชชา- วิราคา ปญญาวิมุตติ. แปลว่า อีกประการหนึ่ง บุคคลที่เป็นตัณหาจริต ชมกิเลสด้วยกำลังอุปปนา- ฌาน แล้วบรรลุอรหตตผล จึงชื่อว่า เจโตวิมุตติ เพราะสารถอกราคะ, บุคคลผู้เป็นทิวฐิจริต ทำสมาธิ เพียงอุปจารฌาน (อุปจารสมาธิ) ให้เกิด แล้วเจริญวิปัสสนา จนบรรลุอรหตตผล ได้ชื่อว่า ปญญา- วิมุตติ เพราะสารถอกอวิชชา”^{๗๓}

^{๖๗} วิสุทฺธิ.๑/๑๖๐.

^{๖๘} ผู้เจริญพุทธานุสสติจนได้อุปจารสมาธิ มีปิตเกิดขึ้น แล้วพิจารณาความเกิดขึ้น-ดับไปของปิตี ย่อมบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้ (ที.๑.๓/๒๓๕)

^{๖๙} ส.ส.๑๕/๘๖๕/๓๒๒.

^{๗๐} ที.๑.๒/๔๒๑.

^{๗๑} ที.๑.๒/๓๖๙; ม.๑.๑/๒๕๔; ปฏิส.๑.๒/๓๖๕; วิภงค.๑.๒๓๒.

^{๗๒} นิท.๑.๖๙; สุตต.๑.๒/๓๓๗.

อีกอย่างหนึ่ง ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์^{๗๓} พระอรรถกถาจารย์แสดงธรรม ๗ ประการตั้งแต่เนกขัมมะ จนถึงปราโมทย์ ใช้เป็นหลักสำหรับแสดงการเกิดขึ้นแห่งสมาธิระดับอุปปจารสมาธิ ของบุคคลผู้เป็น สุกขวิปัสสกะ (เจริญวิปัสสนาล้วน) ดังนั้น แม้ขณิกสมาธิจะมีความจำเป็นสำหรับผู้เจริญวิปัสสนาล้วน แต่ขณิกสมาธิจะต้องเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและมีกำลังมากขึ้นหรือถึงขั้นระดับอุปปจารสมาธิ จึงจะสามารถทำให้ผู้ที่เจริญวิปัสสนาล้วนบรรลุธรรมได้ ดังตัวอย่างบุคคลเป็นจำนวนมาก ที่บรรลุธรรม เพราะฟังพระ เทศนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยอาศัยขณิกสมาธิที่มีกำลังเทียบเท่าอุปปจารสมาธิ หรือ เป็นอุปปจาร-สมาธิ เช่น การบรรลุธรรมของยสกุณฑลบุตร ขณะที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอนุปพพิกธา^{๗๔}จบลง พระองค์ ทรงทราบว่า ยสกุณฑลบุตรมีจิตสงบ มีจิตอ่อนน มีจิตปลอดจากนิวรณ์ มีจิตเบิกบาน มีจิตผ่องใสแล้ว จากนั้น จึงทรงแสดงอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เมื่อจบพระธรรมเทศนา ยสกุณฑลบุตรได้ดวงตาเห็นธรรม ว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา”^{๗๕} เพราะฉะนั้น แม้ในขณะที่ฟังพระธรรมเทศนาอย่างตั้งใจ ฟังด้วยจิตใจที่สงบ พร้อมทั้งส่งจิตไปตามกระแสของธรรม เทศนา นิวรณ์ก็สงบระงับ โอกาสแห่งการบรรลุธรรมย่อมเกิดขึ้น โดยจิตจะต้องเป็นอุปปจารสมาธิก่อน จากนั้น อับปนาสมาธิ คือ มรรคและผลจึงเกิดขึ้น

ข. อุปปจารสมาธิและอับปนาสมาธิ

ประเด็นของสมาธิระดับอุปปจารสมาธิและอับปนาสมาธิทั้งสองนี้ ถูกมองว่าเป็นสมาธิในระดับขั้นของ สมถะ คือ เป็นเพียงอุบายวิธีทำให้สงบ อุปปจารสมาธินั้น เป็นสมาธิจวนจะแน่วแน่ เป็นสมาธิที่ยังไม่ตั้งถึง ที่สุด เป็นขั้นทำให้กิเลสมีนิวรณ์เป็นต้นให้ระงับลง ก่อนจะเข้าสู่อับปนา คือ ฌาน เป็นช่วงที่จิตมีอารมณ์ที่เป็นปฏิภาคนิมิต เนื่องจากเป็นสมาธิจวนจะแน่วแน่โดยสมบูรณ์ โกศลจะถึงฌาน จึงมีองค์ร่วมที่รวมตัวกัน เป็นองค์ประกอบของตัวฌาน ที่เรียกว่า “องค์ฌาน”^{๗๖} เริ่มเกิด คล้ายกับอับปนาสมาธิ แต่กำลังองค์ฌาน ของอุปปจารสมาธิมีกำลังน้อยกว่าอับปนาสมาธิ อุปปจารสมาธินี้ยังเป็นจิตขั้นกามาวจร จึงเป็นจิตที่ไม่มีกำลังพอ ได้ปฏิภาคนิมิตครั้งหนึ่งก็ต้องตกวงค์ขึ้นๆ ลง ๆ เหมือนเตี้ยตั้งไข่ ที่เขาพุงลูกก็คอยล้ม เมื่อเป็น เช่นนั้น ผู้ปฏิบัติที่ได้อุปปจารสมาธิแล้ว จะต้องรักษานิมิตที่ได้นั้นให้ดี ส่วนอับปนาสมาธิ คือ สมาธิที่แน่วแน่ ในฌาน สามารถระงับนิวรณ์ได้เป็นเวลานาน และองค์ฌานทั้งหลายก็มีกำลังดี จิตตกวงค์แล้วคราวเดียว ก็สามารถเข้าสู่อับปนาสมาธิ มีปฏิภาคนิมิตที่เป็นอารมณ์ของฌานนั้นอย่างแนบแน่น ตั้งอยู่ได้ทั้งคืนทั้งวัน เหมือนผู้ใหญ่ที่แข็งแรง ลูกจากที่นั่งแล้วก็ยืนเดินและทำงานได้ทั้งวัน^{๗๗}

^{๗๓} ธรรม ๗ ประการ คือ เนกขัมมะ ความคิดสลัดออกจากกาม, อพยابาท คิดเมตตา, อาโลกสติปัญญา ทำใจนี้ถึง แสงสว่าง, อวิกเขปะ ความไม่ฟุ้งซ่าน, ทัมมววัตถาน การกำหนดข้อธรรม, ญาณ ปัญญาความรู้, ปราโมทย์ ความ เข้มชื่นใจ (ปฏิส.๑.๑/๓๒๔)

^{๗๔} เทศนาที่แสดงไปโดยลำดับจากง่ายไปหายาก มี ๕ คือ ทาน คีต สวรรค์ โทษของกาม อานิสงส์การออกบวช

^{๗๕} วินย.มหา.๔/๒๖/๓๐.

^{๗๖} มี ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา.

^{๗๗} องค์ฌาน ๕ ที่อยู่ในอุปปจารสมาธิ จะมีกำลังแรงกว่าจิตโดยปกติธรรมดา แต่มีกำลังอ่อนกว่าอับปนาสมาธิ (วิสุทธิ.๑/๑๖๐, ๑๖๗)

ด้วยเหตุนี้ อุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิจึงเป็นการปฏิบัติในขั้นของสมถะ เนื่องจากสมาธิทั้งสองนี้มี อารมณ์ที่เป็นปฏิภาคนิมิต ซึ่งแตกต่างจากอารมณ์ของวิปัสสนา คือ สังขารทั้งหลาย (เบญจขันธ์ หรือ รูปนาม) ที่เป็นปัจจุบัน และวิปัสสนาเป็นชื่อของปัญญาที่พิจารณาเห็นสังขารทั้งหลาย โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน หนึ่ง ในสมาธิทั้งสองอย่างนี้ อัปปนาสมาธิเป็นสมาธิที่ตั้งมั่นแนบแน่น ในอารมณ์คือ ปฏิภาคนิมิตเพียงอย่างเดียว จึงไม่สามารถใช้สำหรับเจริญวิปัสสนาได้ เพราะภาวะจิตในขณะเข้าฌานจะรับ ทั้งอารมณ์ของสมถะและวิปัสสนา ซึ่งมีความแตกต่างกันสองอย่างพร้อมกันไม่ได้ จะต้องถอยออกจาก ฌานเสียก่อนจึงจะทำได้ ส่วนอุปจารสมาธินั้น แม้จะมีปฏิภาคนิมิตเป็นอารมณ์ แต่ก็ไม่น่าแนบแน่น เหมือนกับอัปปนาสมาธิ สามารถใช้ปัญญาพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ได้ ดังนั้น สำหรับบุคคลที่ได้ฌาน หลังจาก ออกจากฌานแล้ว ภาวะจิตจะถอยมาอยู่ในระดับอุปจารสมาธิ และสามารถใช้อุปจารสมาธิเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ได้^{๑๙๘} หนึ่ง ถึงแม้ว่าอัปปนาสมาธิจะไม่สามารถใช้ในการเจริญวิปัสสนาได้ก็ตาม แต่ก่อนจะเจริญวิปัสสนา ผู้ปฏิบัติจะต้องเข้าฌานเสียก่อน เพื่อเตรียมจิตให้พร้อม ดังนั้น อุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิทั้งสองนี้ จึงเป็นการเตรียมความพร้อมในขั้นสมถะ ที่สามารถใช้เป็นบาทของการเจริญวิปัสสนาได้ ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า “อันที่จริง บุคคลผู้เป็นสมถยานิกนั้น เบื้องแรก ย่อมทำอุปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิให้บังเกิดขึ้น นี้ เรียกว่า ‘สมถะ’ เมื่อเขาพิจารณาฌานนั้น และธรรมที่ประกอบกับฌานนั้น โดยลักษณะทั้ง ๓ มีความไม่เที่ยงเป็นต้นนี้เรียกว่า ‘วิปัสสนา’ ด้วยเหตุนี้ ชื่อว่าเจริญสมถะก่อนเจริญวิปัสสนาที่หลัง”^{๑๙๙}

ค. บุคคลผู้เจริญวิปัสสนา

ส่วนบทบาทของสมาธิสำหรับบุคคลผู้เจริญวิปัสสนา ตามนัยในพระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกา ท่าน ได้แสดงการเจริญวิปัสสนาของบุคคลไว้ ๒ รูปแบบ คือ บุคคลที่เป็นสมถยานิกและวิปัสสนายานิก ดังนั้น สมาธิจึงมีความจำเป็นต่อบุคคลผู้เจริญวิปัสสนา ๒ รูปแบบ คือ ขณิกสมาธิมีความจำเป็นต่อบุคคลผู้ ปฏิบัติแบบวิปัสสนายานิก ส่วนอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธินั้น มีความจำเป็นต่อบุคคลผู้ปฏิบัติแบบสมถ ยานิก หากกล่าวในด้านของสมถะและวิปัสสนา การปฏิบัติแบบวิปัสสนายานิกมีความจำเป็นในการใช้สมถะ ในความหมายอย่างกว้าง ใช้สมถะเพียงแค่ขั้นต้น คือ ขณิกสมาธิ ส่วนการปฏิบัติแบบสมถยานิกจำเป็นที่ จะต้องใช้สมถะอย่างเต็มที่ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะบุคคลนั้นจะเป็นสมถยานิกและวิปัสสนายานิก เมื่อถึง ขณะที่อธิษฐานเกิดขึ้น ทั้งสมถะและวิปัสสนาจะต้องเกิดขึ้นควบคู่กันเสมอ ดังแสดงว่า “โลกุตตรมคค- กุชณ สมถวิปัสสนา ยุกนทราว โหนติ”^{๒๐๐} แปลว่า ในขณะที่แห่งโลกุตตรมรรค สมถะและวิปัสสนาย่อม เคียงคู่กันเสมอ” เพราะสมถะและวิปัสสนาก็คือองค์ของมรรคนั้นเอง วิปัสสนาได้แก่สัมมาทิฐิและสัมมา- สังกับปะ ส่วนสมถะได้แก่องค์มรรคที่เหลือ คือ สัมมาวาจา สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ในการปฏิบัติทั้ง ๒ รูปแบบนี้ จะขาดเสียซึ่งสมาธิไม่ได้ ดังนั้น หากบุคคลที่เป็นวิปัสสนายานิกไม่อาศัยขณิกสมาธิ วิปัสสนาก็ไม่ สำเร็จ หากบุคคลที่เป็นสมถยานิกปราศจากอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ ก็ไม่สามารถทำสมถะให้ได้ถึง

^{๑๙๘} โส ตสฺสา ปีติยา อนฺตฺรา โอสกฺกิตฺตํ น เทนโต อุปจารกมฺมฏฺฐานิโก หุตฺวา วิปัสสนํ วทฺเตตฺวา อรหฺตํ ปาปุณฺนาติ แปลว่า บุคคลนั้น ไม่ให้ปีตินั้น เสื่อมถอยลงในระหว่าง ดำรงในอุปจารสมาธิเจริญวิปัสสนา ย่อมได้บรรลุมรรค อรหัตต (ที.อ.๓/๒๓๑; อัง.อ.๓/๙; มงฺค.๒/๔๓)

^{๑๙๙} โส หิ ปจฺมํ อุปจารสมาธิ วา อัปปนาสมาธิ วา อุปปาเทติ อโย สมฺโถ, โส ตณฺจ ตสมฺปยุตฺเต จ ธมฺเม อนิจฺจาทีหิ วิปัสสติ อโย วิปัสสนา, อิติ ปจฺมํ สมฺโถ ปจฺฉา วิปัสสนา (ม.อ.๑/๑๑๗; อังคฺตฺรฎฺฎีกา ๒/๔๒๙)

^{๒๐๐} ม.อ.๑/๑๑๙.

ชั้นฌาน และไม่สามารถที่จะเจริญวิปัสสนาต่อไปได้ อีกประการหนึ่ง การเจริญวิปัสสนาที่จะให้ได้บรรลุพระนิพพาน ขึ้นอยู่กับปัญญาเป็นประการสำคัญ คือ ปัญญาที่เข้าไปรู้รูปนามตามความเป็นจริง โดยเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน หากบุคคลที่เป็นสมถยานิกและวิปัสสนายานิก ไม่มีตัวปัญญาที่เข้าไปรู้เห็นไตรลักษณ์เช่นนี้ การบรรลุมรรค ผล ย่อมไม่เกิดขึ้น ดังที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๑๑๑} ว่า

“สำหรับบุคคลที่เป็นสมถยานิก หากปราศจากอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิเสียแล้ว การบรรลุโลกุตตรธรรม ย่อมเกิดมิได้ สำหรับบุคคลที่เป็นวิปัสสนายานิก หากปราศจากขณิกสมาธิเสียแล้ว การบรรลุโลกุตตรธรรม ย่อมไม่เกิดมิเช่นนั้น และการบรรลุโลกุตตรธรรม ย่อมไม่มีแก่บุคคลแม้ทั้งสอง ไม่ว่าในกาลไหน ๆ หากเว้นจากวิโมกขมุข ๓ ประการ (หนทางแห่งความหลุดพ้นมี ๓ ประการ คือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา และอนัตตานุปัสสนา) ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวได้ว่า เจริญสมถะและวิปัสสนา”^{๑๑๒}

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว บทบาทของสมาธิที่ใช้ในขณะที่เจริญวิปัสสนา ได้แก่ ขณิกสมาธิและอุปจารสมาธิ แต่เมื่อกล่าวโดยบุคคลที่เจริญวิปัสสนามี ๒ จำพวก คือ^{๑๑๓} บุคคลที่เป็นวิปัสสนายานิกใช้ขณิกสมาธิ ส่วนบุคคลที่เป็นสมถยานิก อาศัยสมาธิระดับอุปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิ เพื่อใช้เป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา โดยจะต้องเข้าอัปปนาคือฌานเสียก่อน จากนั้นเมื่อออกจากฌาน ภาวะจิตจะถอยอยู่ในระดับอุปจารสมาธิ หรือ ขณิกสมาธิ จึงจะสามารถเจริญวิปัสสนาได้ บุคคลที่เจริญสมถะเพื่อให้ได้ฌานก่อนนี้ จะต้องต้องยถาหรือครอบงายด้วยการเจริญวิปัสสนาอีกทีหนึ่ง

ตารางที่ ๒ เปรียบเทียบสมาธิที่ใช้ในการเจริญวิปัสสนา^{๑๑๓}

บุคคล	สมาธิขั้นสมถะ	สมาธิขั้นวิปัสสนา		โลกุตตรฌาน
		ขณะเจริญวิปัสสนา	ขณะก่อนบรรลุ	
วิปัสสนายานิก	-	ขณิกสมาธิ	อุปจารสมาธิ	ปฐมฌาน
สมถยานิก	อัปปนาสมาธิ	ขณิกสมาธิ	อุปจารสมาธิ	ปฐมฌาน
		อุปจารสมาธิ	อุปจารสมาธิ	ฌาน ๔

ความแตกต่างของบุคคลทั้ง ๒ ประเภท บุคคลที่เป็นวิปัสสนายานิก ไม่เคยทำสมาธิขั้นสมถะมาก่อน เริ่มเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยสมาธิเพียงขณิกสมาธิ เมื่อวิปัสสนาญาณสูงขึ้น สมาธิจะอยู่ในระดับอุปจารสมาธิ และเมื่อบรรลุโลกุตตระ มรรคและผลที่เกิดขึ้นเป็นอัปปนาสมาธิในระดับปฐมฌาน ส่วนบุคคลที่เป็นสมถยานิก เจริญสมถะจนถึงขั้นได้อัปปนาสมาธิ เพื่อเป็นบาทฐานการเจริญวิปัสสนา โดยในขณะที่เจริญ

^{๑๑๑} วิสุทธิ.ฎีกา.๑/๒๑.

^{๑๑๒} พระมหาไสว คายสูงเนิน, “ผลของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่มีต่อการควบคุมอารมณ์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔.

^{๑๑๓} บุคคลผู้เจริญวิปัสสนาด่วน (สุกขวิปัสสก) ก็คือ ผู้ที่ได้ฌานเจริญวิปัสสนาโดยไม่ได้ทำฌานให้เป็นบาทที่ดี และผู้ที่ทำปฐมฌานให้เป็นบาทแล้วเจริญวิปัสสนาก็ดี มรรคที่เกิดขึ้นประกอบด้วยปฐมฌาน ส่วนบุคคลที่มีมรรคผลซึ่งเป็นโลกุตตรฌาน ๔ เกิดขึ้น เพราะทำฌาน ๔ ในขั้นสมถะ ฌานใดฌานหนึ่งให้เป็นบาทของการเจริญวิปัสสนา ดูรายละเอียดใน ปฏิบัติ.อ.๑/๒๐๙; สงคณ.อ.๒๙๕.

วิปัสสนาต่อจากสมณะนั้น ภาวะจิตจะอยู่ในสมาธิระดับอุปจารสมาธิ วิปัสสนาที่เกิดก่อนที่จะบรรลุมรรคผล เป็นสมาธิในระดับอุปจารสมาธิ เมื่อบรรลุโลกุตตระ มรรคและผลจะประกอบด้วยฌาน ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง (จตุกนัย) อีกประการหนึ่ง สำหรับบุคคลที่ได้ฌานแล้วเจริญวิปัสสนา จนบรรลุมรรคและผลในระดับ ปฐมฌาน มี ๒ กรณี คือ^{๘๔}

๑. ผู้ที่ได้ฌาน แต่ไม่ใช้ฌานเพื่อเป็นบาทของวิปัสสนา เจริญวิปัสสนาไปโดยใช้สมาธิเพียงขณิกสมาธิ หรือใช้ฌานเป็นบาทของวิปัสสนา โดยพิจารณาปณิกณกสังขารโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แต่ไม่ได้พิจารณาองค์ฌาน เมื่อได้บรรลุ มรรคผลจะเป็นโลกุตตระปฐมฌาน

๒. ผู้ที่ได้ฌาน เข้าปฐมฌานเพื่อเป็นบาทของวิปัสสนา ออกจากฌานแล้วพิจารณาองค์ฌานของ ปฐมฌาน โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อบรรลุ มรรคผลจะเป็นโลกุตตระปฐมฌาน

ลักษณะที่เหมือนกันของบุคคลที่เป็นสมถยานิกและวิปัสสนายานิกสองนั้น ได้แก่ ก่อนการบรรลุมรรค และผล ภาวะจิตจะต้องตั้งมั่นเป็นสมาธิในระดับอุปจาระ หมายความว่า บุคคลที่เจริญสมถะเพื่อต้องการจะ ได้ฌาน จะต้องได้สมาธิถึงขั้นอุปจาระ ซึ่งเป็นภาวะจิตที่ใกล้อัปปนา คือ ฌาน ส่วนบุคคลที่เป็นสมถยานิก และวิปัสสนายานิกเมื่อเจริญวิปัสสนา ก่อนที่จะบรรลุมรรคผลอันเป็นอัปปนาสมาธินั้น ภาวะจิตจะต้องอยู่ ในระดับอุปจารสมาธิเช่นกัน หากไม่มีอุปจารสมาธิเสียแล้ว คุณวิเศษที่เป็นอัปปนาสมาธิใดใดก็เกิดขึ้นไม่ได้ ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า “**น หิ อุปจารสมาธิสมธิคเมน วินา ปจฺมชฺฌานาทีวิเสโส สมธิคฺคฺคฺ สกฺกา. แผลว่า** ปราศจากการบรรลุอุปจารสมาธิเสียแล้ว ก็ไม่สามารถบรรลุคุณวิเศษมีปฐมฌานเป็นต้นได้”^{๘๕}

๕ สมาธิกับเงื่อนไขบางประการในการเจริญวิปัสสนา

๕.๑ สมาธิกับการละนิรณ ๕

นิรณ เป็นธรรมที่เป็นอุปสรรคสำคัญของผู้ปฏิบัติธรรม เป็นเครื่องขัดขวางทำให้จิตมัวหมองไม่เป็น สมาธิ เป็นสิ่งบั่นทอนกำลังปัญญา คอยกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม ดังนั้น ในการเจริญสมถะ ผู้ ปฏิบัติจะต้องละนิรณให้ได้เสียก่อน เมื่อละนิรณได้แล้ว จึงจะสามารถก้าวสู่สมาธิขั้นอุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิต่อไป แต่ในการเจริญวิปัสสนากรรมฐานนั้น หากใช้สมาธิเพียงขณิกสมาธิจะมีกำลังเพียงพอที่จะสามารถระงับนิรณได้หรือไม่ หรือว่า จะต้องอาศัยอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ เพื่อเป็นบาทฐาน การเจริญวิปัสสนา ในเรื่องของสมาธิกับการละนิรณนี้มีมุมมองดังต่อไปนี้

ก. ขณิกสมาธิกับนิรณ

ขณิกสมาธินั้น เนื่องจากมีความตั้งมั่นในอารมณ์ได้น้อย จึงมีกำลังน้อย ไม่สามารถที่จะระงับนิรณ ต่าง ๆ ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ในการเจริญวิปัสสนาที่ต้องอาศัยกำลังของขณิกสมาธิ ผู้ปฏิบัติควรมีท่าทีที่ ถูกต้องต่อนิรณอย่างไรวินั้น พระอาจารย์อานวย ฉนฺทโก^{๘๖} ได้กล่าวถึงนิรณกับการเจริญวิปัสสนาไว้ว่า

^{๘๔} พระมหากฤษ ญาณวโร, “การศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างฌานและปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๘๑.

^{๘๕} สิลกขนฺธวคฺคฺฎีกา ๓๒๐.

^{๘๖} สัมภาษณ์ พระอาจารย์อานวย ฉนฺทโก, วิปัสสนาจารย์ สำนักวิปัสสนาอ้อมน้อย, ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐.

“การเจริญวิปัสสนาแม้จะอาศัยสมาธิเพียงชนิดสมาธิก็ตาม แต่เมื่อก้าวตามหลักในมหาสติปัฏฐานแล้วจะเห็นว่า นิเวศน์ ๕ ไม่เป็นอุปสรรคต่อการเจริญวิปัสสนา เช่น เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การกำหนดรู้เวทนาที่อิงอามิสอันนี้ที่เกี่ยวกับนิเวศน์อยู่แล้ว หมอวจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานที่กล่าวถึงการกำหนดรู้จิต ท่านแสดงขึ้นต้นด้วยคำว่า “สราคะ จิตต์ จิตมีราคะที่รู้ว่าจิตมีราคะ” อันนี้ก็เป็นนิเวศน์ชัดเจนอยู่แล้ว พอมาถึงหมวดกรรมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ในหมวดกรรมนี้ท่านแสดงนิเวศน์เป็นอันดับแรก ซึ่งหมวดกรรมนี้มี ๕ อย่าง คือ หมวดนิเวศน์ หมวดขันธ หมวดอายตนะ หมวดโพชฌงค์ หมวดสัจจะ ความจริงแล้วนิเวศน์ไม่เป็นอุปสรรคต่อวิปัสสนา แต่ผู้ปฏิบัติเข้าใจผิดไปเองว่า จะต้องทำจิตให้สงบจากนิเวศน์ก่อน การเจริญวิปัสสนาต้องอาศัย ชนิดสมาธิ เช่น เมื่อฟังชานเกิดขึ้น ก็ให้รู้นามฟัง เมื่อเข้าไปรู้นามฟัง สติก็เกิดขึ้นแทนความฟุ้งซ่านก็หายไป เมื่อเราเข้าใจแล้วว่านิเวศน์เป็นนาม และอารมณ์ของนิเวศน์นั้นเป็นรูป สรูปแล้วการเจริญวิปัสสนาทั้งนามรูปไม่ได้ การเข้าไปรู้ความจริงของนิเวศน์ว่าเป็นรูปและนามอยู่อย่างนี้ จะรู้ถึงความ เป็นอนัตตา คือ มีสติหน้อยเดียว ความฟุ้งซ่านก็เกิดขึ้น จะไปบังคับมันไม่ให้ฟุ้งซ่านก็ไม่ได้ บ่งบอกถึงความ เป็นอนัตตา เมื่อความฟุ้งเกิดขึ้น ก็ให้มีสติทันความฟุ้ง รู้แล้วความฟุ้งก็หายไป ฟุ้งอีกก็รู้อีกอยู่อย่างนี้ เราไม่เข้าใจ เราจะให้จิตมันสงบอยู่กับกรรมฐานอย่างเดียว เช่น เมื่อเจริญพุทโธ ก็จะทำให้จิตมันอยู่กับพุทโธ อย่างเดียว จะไม่ยอมให้มันฟุ้ง อย่างนี้มันก็ไม่ถูก เป็นธรรมชาติของเขาก็มีรู้กับฟุ้ง หรือ มีรู้กับไม่รู้ การเจริญวิปัสสนาอาศัยผู้รู้ตามหลังที่จบ ทำไปเรื่อย ๆ ป่อย ๆ เมื่อความฟุ้งเกิด ก็จับทันรู้ทัน มันก็หยุด เรียกว่าเป็นการรู้เท่าทันธรรมะ เท่าทันนิเวศน์ ด้วยเหตุนี้ นิเวศน์จึงไม่เป็นอุปสรรคต่อวิปัสสนา แต่เป็นเหตุให้เกิดวิปัสสนา”

นอกจากนี้ ผู้ปฏิบัติควรทำความเข้าใจให้ถูกต้องว่า นิเวศน์เป็นอุปสรรคโดยตรงกับสมณะ แต่สำหรับการเจริญวิปัสสนาแล้ว นิเวศน์ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อวิปัสสนา แต่จะเป็นมิตรกับวิปัสสนา ดังจะเห็นได้ในธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ท่านให้เขานิเวศน์มาเป็นอารมณ์กรรมฐาน ให้รู้เท่าทันนิเวศน์ เช่น ถ้าความฟุ้งซ่านเกิดขึ้นก็ให้มีสติรู้เท่าทัน เพราะเหตุไรจึงเกิดความฟุ้งซ่าน ก็เพราะจิตไม่อยู่กับปัจจุบัน เมื่อมีสติรู้อยู่กับปัจจุบันความฟุ้งซ่านหรือนิเวศน์ต่าง ๆ ก็จะไม่เกิดขึ้น หรือเมื่อเกิดความฟุ้งซ่านเรื่องดี มีความพอใจที่เป็น โลภะ ฟุ้งเรื่องไม่ดีก็เกิดโทสะ เมื่อไม่กำหนดรู้เท่าทันความฟุ้งซ่านที่เกิดขึ้นก็เป็นโมหะ ฉะนั้น เมื่อนิเวศน์เกิดขึ้นจะพอใจหรือไม่พอใจ จะมีความรู้สึกหงุดหงิดรำคาญ ก็ให้ดูให้รู้เท่าทันอารมณ์เหล่านั้น และให้พิจารณาอารมณ์เหล่านั้นว่าเป็นนิเวศน์ มีสภาพเป็นนามธรรมอย่างหนึ่ง แล้วให้กลับมารู้อยู่กับอารมณ์ปัจจุบัน ดังนั้น หากมีความเข้าใจเกี่ยวกับนิเวศน์ถูกต้อง นิเวศน์จะกลายเป็นมิตร แต่ถ้าดวงใจไม่ถูก นิเวศน์จะกลายเป็นศัตรู ซึ่งผู้ปฏิบัติบางคนไม่เข้าใจ ต้องการให้มันสงบ แต่มีความฟุ้งซ่านเกิดขึ้นก็หงุดหงิด ก็เลยทิ้งกรรมฐาน ทำให้ออกจากกรรมฐานลากลับไป^{๘๗}

แม้ว่าชนิดสมาธิจะไม่ใช้สมาธิที่ข่มนิเวศน์ได้ดี เหมือนอุปจาระและอัปปนาสมาธิก็ตาม แต่หากผู้ปฏิบัติ มีความเสถียรในชนิดสมาธิ กล่าวคือ มีสติอย่างต่อเนื่องไม่ขาดตอนแล้ว ชนิดสมาธิก็จะมิกำลังสามารถที่จะระงับนิเวศน์ทั้งหลายได้ ทั้งวิปัสสนาญาณต่าง ๆ ก็จะมีโอกาสเกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม การเจริญวิปัสสนา ที่มีรูปนามเป็นอารมณ์ปัจจุบัน ทำให้จิตไม่ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันใดอันหนึ่ง เพราะมีการเปลี่ยนอารมณ์อยู่ ป่อย ๆ จึงเป็นช่องทางให้นิเวศน์ทั้งหลายเกิดขึ้นได้ง่าย และในนิเวศน์ทั้ง ๕ นี้ ความฟุ้งซ่าน (อุทฺทิจจะ)

^{๘๗} สัมภาษณ์ พระอาจารย์มหาประกอบ ปภงฺกโร, วิปัสสนาจารย์ สำนักวิปัสสนาวิศวะแกแสง, ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐.

เป็นส่วนสำคัญ ถือเป็นปฏิบัติที่ต่อสมาธิโดยตรง หากเกิดขึ้นบ่อย ๆ แล้ว สมาธิแม้เพียงขณิกสมาธิที่จะอ่อนแอไป ไม่สามารถเป็นปัจจัยให้ปัญญาเกิดขึ้นได้^{๘๘} กระนั้นก็ตาม สำนักวิปัสสนากรรมฐานสายรูปนามมองว่า นิเวศน์ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการเจริญวิปัสสนา เพราะนิเวศน์เป็นนามธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งมีสภาพเกิดขึ้นและดับไป และประกอบด้วยไตรลักษณ์เช่นเดียวกับนามธรรมอื่น ๆ ผู้ปฏิบัติเพียงนำนิเวศน์เหล่านั้นมาเป็นอารมณ์ของกรรมฐาน โดยให้มีสติสัมปชัญญะกำหนดไปว่า “นี่นามฟุ้งซ่าน, กำลังกำหนดคุณนามฟุ้งซ่านอยู่” เป็นต้น ดังที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ภิกษุผู้มีสติรู้เท่าทันนิเวศน์ ดังนี้

“ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมคือนิเวศน์ ๕ อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อกามฉันทะ มีอยู่ภายในจิตย่อมรู้ชัดว่า กามฉันทะมีอยู่ภายในจิตของเรา หรือ เมื่อกามฉันทะไม่มีอยู่ ภายในจิตย่อมรู้ชัดว่า กามฉันทะไม่มีอยู่ภายในจิตของเรา อนึ่ง กามฉันทะที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย กามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้วจะละเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย กามฉันทะที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดโดยประการนั้น...เมื่อพยายาม ๓๓๓ วิกิจจนาที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้น”^{๘๙}

แม้พุทธวจนะข้างต้นจะชี้ชัดว่า นิเวศน์ไม่เป็นอุปสรรคต่อการเจริญวิปัสสนา เพราะสามารถนำมาเป็นอารมณ์ เป็นเครื่องพิจารณาของสติปัญญาได้ก็ตาม แต่หากพิจารณาที่สภาพของนิเวศน์แล้ว จะเห็นได้ว่า นิเวศน์เป็นเครื่องเศร้าหมองใจ ทำให้ปัญญามีกำลังอ่อนลง เมื่อสติคิดทันต่อปัจจุบัน นิเวศน์จะไม่เกิดขึ้น มีผลทำให้สมาธิดีขึ้นด้วย ดังที่อาจารย์แนบ มหานิรานนท์กล่าวไว้ว่า

“ข้าพเจ้าได้ทำกัมมัฏฐานอยู่ ๒ เดือน คือให้มีสติอยู่ทุกเมื่อหรือทุกขณะจิตที่รับอารมณ์นั้นเอง เมื่อแรก ๆ รู้สึกอึดอัดลำบากมากเพราะนิเวศน์กำลังกล้า และการทำก็ยังไม่เข้าใจดี สติก็พลัดพรากไม่ได้พร้อมปัจจุบัน ตั้งอยู่ประเดี๋ยวก็หมดไป ขณะเห็น ขณะได้ยินก็ถูกบัญญัติทุกที ต่อเมื่อนิเวศน์หมดไปด้วยการที่มีอารมณ์ปัจจุบันดีขึ้น สมาธิจึงดีขึ้น เมื่อสมาธิดีขึ้น อารมณ์ที่เป็นปัจจุบันก็ได้มากขึ้น เมื่อปัจจุบันมากขึ้น บัญญัติก็หมดไปน้อยตามไปด้วย สติก็ดีขึ้น”^{๙๐}

การที่นิเวศน์สามารถเกิดขึ้นได้นั้น เป็นเพราะสติขาดความต่อเนื่อง แต่อย่างไรก็ตาม การเจริญวิปัสสนาแม้จะมองว่าสามารถนำนิเวศน์มาเป็นเครื่องมือให้ปัญญาพิจารณาก็ตาม ท้ายที่สุดแล้ว สติ สมาธิ ปัญญาต้องมีกำลังพอที่จะระงับนิเวศน์ จึงจะสามารถบรรลุถึงมรรค ผลได้ ดังตัวอย่างบุคคลเป็นจำนวนมากที่บรรลุในขณะฟังธรรมเทศนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้ว่าจะไม่เคยเจริญสมณะและวิปัสสนามาก่อนก็ตาม แต่ในขณะที่ฟังธรรมจิตต้องสงบ ปราศจากนิเวศน์ จึงสามารถบรรลุธรรมได้ ดังที่ตรัสว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยใด อริยสาวกตั้งใจ ใส่ใจ รวมเข้าไว้ด้วยใจทั้งหมด เจียใตลงฟังธรรม สมัยนั้น นิเวศน์ ๕ ย่อมไม่มีแก่เธอ โภชนงค์ ๗ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์”^{๙๑}

^{๘๘} ไชยวัฒน์ กปิตกาญจนี, *อุบายดับทุกข์ เล่ม ๓* (กรุงเทพมหานคร: พรศิวการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘๔-๒๐๖.

^{๘๙} ที.มหา.๑๐/๒๙๐/๓๓๕.

^{๙๐} แนบ มหานิรานนท์, *แนวทางการปฏิบัติธรรมตามวิปัสสนาภูมิ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๙.

^{๙๑} ส.มหา.๑๙/๔๙๒-๔๙๕/๑๓๔.

ข. อุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิกับนิรอรณ

การเจริญสมณะเพื่อให้บรรลุถึงขั้นอัปปนาสมาธินั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องระงับนิรอรณให้เสียได้ก่อน ดังนั้นนิรอรณถือเป็นอุปสรรคสำคัญของการเจริญสมณธรรมฐาน ในบรรดานิรอรณทั้ง ๕ นั้น ความฟุ้งซ่าน (อุท-ธัจจะ) เป็นตัวสำคัญที่ทำให้จิตหวั่นไหว ไม่นิ่งสงบอยู่กับอารมณ์อันเดียว มักจะฟุ้งไปในเรื่องต่าง ๆ เช่น กามฉันทะ ฟุ้งไปในเรื่องความยินดีคิดใจในรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส, พยาบาท ฟุ้งไปในเรื่องความโกรธ คิดทำร้ายผู้อื่น, วิจิกิจฉา ฟุ้งในเรื่องความเล็งเลศสงสัยในคุณพระรัตนตรัย ในการปฏิบัติ, หรือถ้าหากไม่ฟุ้งซ่าน ถีนมิทธะ คือ ความซืมเซาก็จะเป็นอุปสรรคทำให้จิตไม่มีความคล่องแคล่ว ฉะเฉอะอยู่กับอารมณ์ได้ไม่นาน ก่อให้เกิดความเกียจคร้านและการนอนหลับในที่สุด เมื่อยังละนิรอรณซึ่งเป็นเครื่องกั้นจิตไม่ได้ ก็ไม่สามารถก้าวสู่ขั้นของอัปปนาสมาธิได้

ดังนั้น ในการเจริญสมณะนั้น อันดับแรกจะต้องข่มนิรอรณให้ได้เสียก่อน ดังบาลีที่มักจะมีพบในที่ทั่วไปว่า **“วิวิจเจว กามเหที วิวิจเจ อกุสเลที ธมฺเมเหที** แปลว่า สังคจากกามทั้งหลาย สังคจากอกุศลธรรมทั้งหลาย”^{๙๒} คำว่า “กาม” มุ่งหมายถึง กามคุณ คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสที่น่าปรารถนา สังคจากกาม จึงหมายถึง ผู้ที่เจริญสมณะจะต้องปลัดทิ้งไปอยู่ในสถานที่อันสงบ เหมาะแก่การปฏิบัติ หรืออยู่ในสถานที่ที่มีสิ่งเข้าวนอารมณ์ให้น้อยที่สุด ประการต่อมา สังคจากอกุศลธรรม คือ นิรอรณ ๕^{๙๓} หมายความว่า เมื่อได้อยู่ในสถานที่อันสงบแล้ว ภายในจิตใจของผู้ปฏิบัติต้องไม่มีสิ่งใดเป็นเครื่องรบกวนจิตด้วย เพราะแม้ว่าจะอยู่ในถ้ำหรือป่าเขาอันสงบวิเวก แต่หากยังละนิรอรณเครื่องรบกวนจิตไม่ได้ ก็ไม่ต่างอะไรกับการอยู่ในท่ามกลางฝูงชน แต่ประเดี๋ยวการหลัดเล็นอยู่ในที่อันสงบนี้ ก็อาจนำมาซึ่งการตั้งแง่ถกเถียงกันอีกว่า พระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้คนหลัดหนีจากสังคมาไม่ใช่หรือ ? แท้จริงแล้วผู้ปฏิบัติอาจหลัดหนีไม่ข้องเกี่ยวกับสังคมาในช่วงระยะเวลาหนึ่ง เพื่อปฏิบัติฝึกฝนอบรมจิตใจของตนเท่านั้น แล้วจึงออกมามีบทบาทตามหน้าที่ของตนในสังคมา อีกประการหนึ่ง การอยู่ป่าเป็นประจำของภิกษุ (ฝ่ายอรัญญวาลี หรือ ผู้ถืออรัญญิกฤตงค์) พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงบังคับสำหรับภิกษุทุกรูป และไม่ได้อนุญาตให้ภิกษุตัดขาดความรับผิดชอบทางสังคมา

การเจริญสมณธรรมฐานนั้น จะต้องระงับนิรอรณเสียก่อนอย่างแน่นอน เพราะการที่จะระงับนิรอรณ ๕ ได้ ถือเป็นนุภาพของการบรรลุอัปปนาสมาธิหรือการเข้าถึงฌาน เมื่อผู้ปฏิบัติได้เข้าถึงภาวะจิตในระดับอุปจารสมาธิ คือ มีความสงบแน่วแน่ใกล้จะได้ฌาน นิรอรณทั้งหลายจะสงบระงับไปอย่างราบคาบ ยิงอยู่ในภาวะของอัปปนาสมาธิ คือ ฌานด้วยแล้ว เป็นสภาพที่ห่างไกลจากนิรอรณเป็นอย่างยิ่ง^{๙๔} จิตของผู้ที่เข้าฌานแล้วออกจากฌาน เพื่อใช้ฌานเป็นบาทของวิปัสสนา จะเป็นจิตที่เหมาะสมแก่การเจริญวิปัสสนา เพราะได้อาศัยพลังของสมาธิที่มีอยู่อย่างเต็มที่ เป็นเหมือนกันมิตที่ดับจนคมดีแล้ว พร้อมสำหรับใช้งาน จิตที่อบรมดีแล้วด้วยสมาธิ บริสุทธิ์ ปราศจากนิรอรณเครื่องรบกวนจิต เหมาะสำหรับนำไปใช้งานด้านปัญญา เมื่อจิตของผู้ปฏิบัติสงบเป็นสมาธิแล้ว ปัญญาจะเกิดขึ้นเองไม่ได้ จะต้องใช้จิตที่สงบนั้นไปพิจารณาสังขารทั้งหลาย เพื่อให้เห็นไตรลักษณ์ จะสังเกตเห็นพระพุทธรูปหลายแห่งที่กล่าวได้ว่า **“สมาธิเต จิตเต...จิตต์**

^{๙๒} ที.ลิล.๘/๑๒๗/๘๘; ที.มหา.๑๐/๒๘๘/๓๔๘; ที.ปาฎิ.๑๑/๒๓๒/๒๓๓; ม.มูถ.๑๒/๑๐๒/๗๒; ตี.มหา.๑๘/๔๑/๑๒.

^{๙๓} วินย.๑/๑๕๕; นิท.๑.๑๐; ปฎิถ.๑.๑/๑๐๘; สงคณี.๑.๓๐๐.

^{๙๔} วินย.๑/๕๒๓; วิสุทธิ.๑/๑๖๐.

อธินทรติ อธินินนาเมติ แปลว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิ...ย่อมโน้มโน้มจิตไป” การโน้มโน้มจิต คือ การนำจิตที่กำลังอยู่ในภาวะสงบด้วยอำนาจสมาธิไปพิจารณา หรือ นำไปเจริญวิปัสสนา เพื่อให้เกิดปัญญารู้เท่าทันตามความเป็นจริง ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อน ครอบงำ การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มโน้มจิตไป เพื่อญาณเป็นเครื่องสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา”^{๔๕}

๕.๒ คำบริกรรมในขณะเจริญวิปัสสนา

ประเด็นที่เป็นที่ยอมรับในกลุ่มของนักปฏิบัติทั้งหลาย คือ การเจริญวิปัสสนาของบุคคลที่เป็นวิปัสสนา ยานิกใช้ชณิกสมาธิ ส่วนผู้ที่เป็นสมถยานิกใช้อุปปจารสมาธิและอัปปนสมาธิเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา แต่ประเด็นที่เป็นปัญหาก็คือ การที่สำนักวิปัสสนามักจะกล่าวพาดพิงถึงสำนักอื่น ๆ ว่าเป็นการปฏิบัติแบบ สมถะ โดยมองไปที่รูปแบบของการปฏิบัติที่ใช้คำภาวนาหรือคำบริกรรมในใจประกอบ พร้อมทั้งให้เหตุผลว่า การใช้คำภาวนาในขณะปฏิบัติเป็นบัญญัติ จัดเป็นสมถะ รูปแบบของสำนักที่ปฏิบัติโดยใช้คำภาวนาจึงเป็นการปฏิบัติสมถะ ไม่ใช่วิปัสสนา

ฝ่ายนักปฏิบัติที่ใช้คำบริกรรมยอมรับและให้เหตุผลว่า ในเบื้องต้นของการปฏิบัติอาจต้องอาศัยคำภาวนาที่เป็นบัญญัติ แต่ก็ยังเป็นปัจจัยแห่งการรู้พร้อมัตถ์ที่เป็นไตรลักษณ์ได้ในภายหลัง ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า **“มนสา สขมาโย ลกขณปฏิเวธสุส ปจฺจโย โหติ, ลกขณปฏิเวโร มคฺคผลปฏิเวธสุส ปจฺจโย โหติ** แปลว่า การสาธยายทางจิต (การบริกรรมในใจ) เป็นปัจจัยแก่การแทงตลอดไตรลักษณ์ การแทงตลอดไตรลักษณ์เป็นปัจจัยแก่การบรรลุมรรคผล”^{๔๖} แม้ว่าคำบริกรรมจะเป็นบัญญัติ แต่ก็ยังเป็นบัญญัติที่เรียกว่า ตัชชาบัญญัติ หมายถึง บัญญัติที่เหมาะสมกับสภาพธรรม กล่าวคือสื่อให้รู้ถึงสภาพธรรมได้อย่างชัดเจน คำภาวนาที่เป็นตัชชาบัญญัตินี้อาศัยสภาวะที่มีอยู่จริง คือ มีสภาวะพร้อมัตถ์รับรอง จึงจัดเป็นวิชขมานบัญญัติ คือ บัญญัติที่แสดงเนื้อความที่ปรากฏโดยพร้อมัตถ์ ดังที่ท่านกล่าวว่า **“เอตาสู ปน ตัชชาปญฺญตฺติ วิชฺขมานปญฺญตฺติเยว** แปลว่า บรรดาบัญญัติเหล่านั้น ตัชชาบัญญัติจัดเป็นวิชขมานบัญญัติ”^{๔๗} เพราะอาศัยคำบริกรรมเป็นเครื่องช่วยให้รู้ตัวในปัจจุบันขณะ คำบริกรรมเป็นเพียงเครื่อง ช่วยในการปฏิบัติเหมือนห่วงยาง^{๔๘} ที่ช่วยในการว่ายน้ำ คนที่ว่ายน้ำเกาะห่วงยางในตอนว่ายน้ำยังไม่เก่งเท่า นั้น เมื่อว่ายน้ำเก่งแล้วก็ไม่จำเป็นต้องใช้ห่วงยางนั้นอีกต่อไป คำบริกรรมก็เช่นเดียวกัน แม้ว่าจะทำให้จิตรับรู้คำบัญญัติเป็นอารมณ์ แต่ก็มีสำคัญต่อการเจริญวิปัสสนา คือ ช่วยให้จิตจดจ่อมากขึ้นในเวลาเริ่มปฏิบัติเท่านั้น จากนั้นจึงสามารถหยั่งเห็นรูปนามตามสภาวะนั้น ๆ โดยความไม่เที่ยงเป็นต้นได้ เมื่อวิปัสสนาญาณมีกำลังมากขึ้นแล้ว ในภายหลังกนักปฏิบัติก็ไม่จำเป็นต้องใช้คำบริกรรมอีกต่อไป เพราะในขณะนั้นจะสามารถตามรู้รูปนามได้ชัดเจน

^{๔๕} ม.มูถ.๑๒/๓๓๘/๓๔๗.

^{๔๖} วิภงฺค.อ.๒/๒๔๓; วิสุทฺธิ.๒/๑๙.

^{๔๗} ปญจ.อ.๓๒.

^{๔๘} พระคันทราภิวงศ์, *โพธิปักขิยธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร: บุญศิริการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๓๗.

จนรู้เห็นความเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วของสภาวะธรรมที่กำลังกำหนดอยู่^{๘๘} อีกประการหนึ่ง เนื่องจากผู้เริ่มปฏิบัติใหม่ ๆ สติสมาธิยังอ่อนกำลัง จะให้กำหนดรู้เห็นอารมณ์ปรมาตม์เสียทีเดียวได้อย่างไร จึงจำเป็นต้องมีอารมณ์บัญญัติ พร้อมกำหนดอารมณ์ปรมาตม์ทั้งสองอย่างควบคู่กันไป หากว่าอารมณ์บัญญัติไม่มี หรือไม่มีคำบริกรรมภาวนาใด ๆ เลย สมาธิก็อดตัวได้ยาก และยากที่จะให้จิตอยู่กับอารมณ์ปัจจุบัน^{๘๙} ฝ่ายนักปฏิบัติที่ใช้คำบริกรรมจึงมองว่า การเจริญวิปัสสนาก็ต้องอาศัยบัญญัติก่อน เพราะคำภาวนานั้นเป็นส่วนช่วยเสริมขณิกสมาธิให้มีกำลัง เมื่อปฏิบัติไปจนสติและปัญญาเจริญขึ้นแล้ว ก็จะสามารถละบัญญัติได้เอง ดังที่ท่านแสดงไว้ในวิสุทธิมัคค์มหาฐีกาว่า

“ความจริง สภาวะธรรมเป็นธรรมชาติที่ละเอียดลึกซึ้ง ไม่ใช่เป็นบัญญัติ แต่หากจะถามว่า ผู้ปฏิบัติย่อมสามารถกำหนดสภาวะธรรมได้โดยอาศัยตชชาบัญญัติ (บัญญัติที่เหมาะสมกับสภาวะธรรมนั้น ๆ คือมีคำบริกรรมสลักกันไป) มิใช่หรือ ตอบว่า ใช่ ในเบื้องต้น ผู้ปฏิบัติย่อมสามารถกำหนดสภาวะธรรมโดยอาศัยบัญญัติที่เหมาะสมกับสภาวะธรรมนั้น แต่เมื่อภาวนาเจริญขึ้น จิต (ของผู้ปฏิบัติ) ย่อมส่องเลยบัญญัติไปแล้วดำรงอยู่ในสภาวะได้เอง (คือไม่มีคำบริกรรมประกอบร่วม)”^{๙๐}

หากจะพิจารณาการปฏิบัติในส่วนอิริยาบถของสำนักวิปัสสนาสายรูปนาม เช่น การกำหนดสติระลึกรู้ว่า ‘รูปขี้เนน’ รูปเป็นปรมาตม์ เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง ขี้เนนเป็นคำบัญญัติไม่มีอยู่จริง เป็นแต่เพียงอาการของรูปขณะนั้น การมีสติระลึกรู้ว่า รูปขี้เนน รูปเดิน รูปนั่ง รูปนอน จิตเป็นบัญญัติที่เรียกว่า “วิชขมานเนนอวิชขมานบัญญัติ”^{๙๑} คือ บัญญัติที่ไม่มีอยู่จริงแต่อาศัยสภาวะปรมาตม์ที่มีอยู่จริง แม้ในการกำหนดรู้รูปทางจุมกว่า “รูปเหมือน รูปหอม หรือรูปกลิ่น” การกำหนดรู้ทางลึ้นว่า “รูปเค็ม” “รูปเปรี้ยว” หรือ “รูปรส” รูปก็เป็นปรมาตม์ ส่วนเค็มหรือเปรี้ยว นั้นจิตเป็นบัญญัติเช่นเดียวกัน แม้อาจารย์แนบ มหานิรานนท์เองก็ยอมรับว่า การกำหนดรู้เช่นนี้จะเป็นบัญญัติ แต่สภาวะมีอยู่ ดังที่กล่าวไว้ว่า “ถามว่า รูปเปรี้ยว รูปหวานก็ดี หรือรูปเหมือน รูปหอมก็ดี จะไม่เป็นบัญญัติไปหรือ ? ตอบว่า เป็นบัญญัติก็จริง แต่ว่าสภาวะนั้นมีอยู่ คือ ความจริงก็มีอยู่จึงใช้ได้”^{๙๒} อีกอย่างหนึ่ง หากจะมองว่า การดูรูปขี้เนน รูปเดิน รูปนั่ง รูปนอน โดยดูที่ท่าทางหรือลักษณะกิริยาอาการของรูปที่กำลังเป็นไปอยู่ในขณะนั้น เป็นการกำหนดรู้รวม ๆ กันไป คือไม่ได้แยกว่าเป็นอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่ง การกำหนดรู้เช่นนี้ทำให้มีผู้มองว่า เป็นการกำหนดรู้ในส่วนของสมุหบัญญัติ คือบัญญัติเพราะการประชุมของอวัยวะส่วนต่าง ๆ ประกอบกันเข้า

^{๘๘} พระโสดมมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), *วิปัสสนานัย เล่ม ๑* (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๓.

^{๘๙} พระมหาอุเทน ปัญญาปริทัศน์, *วิปัสสนาภาวนา* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๖), หน้า ๒๘.

^{๙๐} วิสุทธิ.ฐีกา.๑/๓๘๕.

^{๙๑} เป็นบัญญัติที่ ๓ ในบรรดาบัญญัติ ๖ อย่าง คือ ๑.วิชขมานบัญญัติ ๒.อวิชขมานบัญญัติ ๓.วิชขมานเนนอวิชขมานบัญญัติ ๔.อวิชขมานเนนอวิชขมานบัญญัติ ๕.วิชขมานเนนอวิชขมานบัญญัติ อวิชขมานเนนอวิชขมานบัญญัติ ดูรายละเอียดใน ปญจ.อ.๓๐; สงคห.ฐีกา.๕๐.

^{๙๒} แนบ มหานิรานนท์, *การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน* (กรุงเทพมหานคร: พัฒนวิทย์การพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๑๕๕.

สายรูปนามได้ให้เหตุผลว่า^{๑๐๔} “ไม่ใช่การกำหนดรู้สมุหบัญญัติ เพราะการมีสติรู้รูปขึ้นก็ดี รูปนั้น หรือ รูปนอน รูปเดินก็ดี เป็นการระลึกรู้เป็นขณะ ๆ ไป รูปแต่ละรูปที่กำหนดรู้ก็เป็นคนละอัน สติที่มีระลึกรู้พร้อม ทั้งความรู้สึกว่ารูปขึ้นเป็นต้นก็เป็นคนละอันกัน เป็นการรู้สึกแล้วรู้สึกอีก ระลึกแล้วระลึกอีก ส่วนรูปที่กำหนดรู้แต่ละขณะก็เป็นคนละอันกัน มีสภาวะเกิดดับเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอด ฉะนั้น จึงเป็นการกำหนดรู้ สภาวะปรมาตถ์ จะกล่าวว่าเป็นสมุหบัญญัติได้อย่างไร แต่ถ้ากำหนดรู้รูปหนึ่งด้วยความรู้สึกว่าเป็นรูปหนึ่งอัน เดียวกันอยู่ตลอด และรู้สึกว่าเป็นหนึ่ง เป็นสมุหบัญญัติ”

๕.๓ อธิษาศัยของบุคคลกับการเจริญสมณะและวิปัสสนา

การเจริญสมณะและวิปัสสนามองว่า เป็นเรื่องอธิษาศัยของแต่ละบุคคล อธิษาศัยเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อธิมุตตี” เป็นเหตุแห่งการคบหาสมาคมซึ่งกันและกันของสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย ย่อมเข้ากันได้ด้วย ชาติ ด้วยอธิษาศัยสัตว์ผู้มีอธิษาศัยทรามย่อมเข้ากันได้กับผู้มีอธิษาศัยทราม ผู้มีอธิษาศัยประณีตย่อมเข้ากัน ได้กับผู้ที่มีอธิษาศัยประณีต เปรียบเหมือนอุจจาระเข้ากับอุจจาระ น้ำลายเข้ากับน้ำลาย เลือดเข้ากับเลือด น้ามนเข้ากับน้ามน และน้ำตาลเข้ากับน้ำตาล^{๑๐๕}

พระพุทธเจ้าทรงมีญาณที่รู้อธิษาศัย หรือ อธิมุตตี^{๑๐๖} ของเวเนยยสัตว์ เรียกว่า “นानาธิมุตติ กญาณ”^{๑๐๗} และพระองค์ทรงแสดงธรรมตามอธิษาศัยของเวเนยยสัตว์ เช่น ทรงแสดงอนุพพิกกา แก่ส กุลบุตรพร้อมทั้งบริวารเป็นจำนวนทั้งหมด ๕๕ คน^{๑๐๘} เพราะในอดีตท่านเป็นผู้เก็บศพไว้ญาติมาเผา และ ได้ขออุสสัญญา คือ ความเห็นร่างกายไม่สวยงาม, เรื่องของพระจูฬปันถกที่พระพี่ชายให้ทองคำเพียง ทองคำเดียวใช้เวลาทอง ๔ เดือนไม่สำเร็จ แต่พระพุทธองค์ทรงมอบผ้าขาวแก่พระจูฬปันถก ให้ลูบผ้าพร้อมกับ ให้บริกรรมในใจว่า “รโฆหรณ รโฆหรณ”^{๑๐๙} ไม่นานก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เพราะทรงเห็นว่า ในอดีต พระจูฬปันถกเอาผ้าเช็ดใบหน้าของตนเอง เมื่อเห็นผ้ามีสีเศร้าหมองแล้วเกิดความสังเวชสลดใจ, เรื่องของ ภิกษุหนุ่มบุตรของนายช่างทอง ที่เป็นสัทธวิหារิกของพระสารีบุตร ซึ่งพระสารีบุตรสอนให้เจริญอุสส กกรรมฐานตั้ง ๔ เดือนเพราะเห็นว่าเป็นกรรมฐานที่เหมาะสมกับพระหนุ่ม แต่การเจริญกรรมฐานก็ไม่สำเร็จ เพราะไม่ถูกต้องกับอธิษาศัย ครั้นพระสารีบุตรนำภิกษุนั้นมาพบพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงมอบดอกบัวแดงให้กับ

^{๑๐๔} สัมภาษณ์ พระอาจารย์อำนาจ ฉนทโก, วิปัสสนาจารย์ สำนักวิปัสสนาอ้อมน้อย, ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐.

^{๑๐๕} ส.นิ.๑๖/๓๖๔,๓๖๗/๑๙๕,๑๙๗; ช.ปฏิ.๓๑/๒๙๑/๑๙๑; อภิ.วิ.๓๕/๙๔๔/๔๖๒.

^{๑๐๖} ‘อธิษาศัย’ มาจากภาษาบาลี, ‘อธิษาศัย’ มาจากภาษาสันสกฤต หมายถึง นิสยใจคอ, ความพอใจ, ความ ประสงค์ อ้างใน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ: นามิบุ๊คส์ พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๒๕,๑๓๕๓; อธิษาศัย มี ๒ อย่าง คือ อธิษาศัยที่หยาบและอธิษาศัยที่ประณีต (วิภังค.อ.๔๙๔; อิติ.อ.๒๗๙; วินย.ฎีกา.๑/๓๙๗; วิสุทฺธิ.ฎีกา.๑/๓๔๙); เป็นไวยากรณ์ของวิมุติ คือ ความ น้อมจิตไปในฌานสมาบัติ ๘ และในนิพพาน (อภิ.ส.๓๔/๙๗๖/๓๓๙; ที.อ.๓/๑๗๙; ชุทฺทก.อ.๒๐๕; ปฏิ.อ.๑๔๗; สกฺคณ.อ.๔๖๔); เป็นไวยากรณ์ของทิวฐิ คือ ความน้อมตั้งในในมิจฉาทิวฐิต่าง ๆ (ที.ส.๙/๒๗/ ๑๖; ม.อ.๑๔/๒๙๙/๒๗; ที.อ.๑/๙๖; อัง.อ.๓/๓๓๒)

^{๑๐๗} ม.ม.๑๒/๑๖๖/๑๔๑; อัง.ทสก.๒๔/๒๒๒/๔๐.

^{๑๐๘} อ.อ.๑/๙๐.

^{๑๐๙} วินย.อ.๒/๓๗๒; อัง.อ.๑/๑๙๔; อ.อ.๒/๗๙; เถร.อ.๒/๒๑๐; ปฏิ.อ.๒/๓๑๔; อป.อ.๒/๑๐.

ภิกษุหนุ่มรูปนั้น ให้ยึดเป็นอารมณ์ของกรรมฐาน โดยให้บริกรรมในใจว่า “โลहित โลहित”^{๑๑๐} ไม่นานท่านก็ได้ฌาน ๔ และสำเร็จเป็นพระอรหันต์ เนื่องจากภิกษุหนุ่มท่านนี้ เคยเกิดเป็นในตระกูลช่างทอง คลุกคลีอยู่กับการหลอมทองหลายร้อยชาติ จะเห็นได้ว่าอริยาสัยของแต่ละบุคคลมีความเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรม กล่าวคือหากเป็นผู้เคยปฏิบัติธรรมกับอาจารย์ท่านใดในอดีต ก็จะชื่นชอบอาจารย์ผู้ที่ตนถูกอริยาสัย หากปฏิบัติตามประวัติของท่านอาจารย์แนบ มหานิรานนที ผู้เผยแพร่วิปัสสนากรรมฐานสายรูปนามจะพบว่า^{๑๑๑} ท่านอาจารย์แนบเคยแสวงหาพระอาจารย์ที่สอนด้านกรรมฐานมาก่อน แต่ไม่ถูกอริยาสัย และไม่ชอบพระพุทธรูปโดยอ้างบาป แต่ครั้งเมื่อได้มาพบกับพระอาจารย์วิลาส ซึ่งเป็นที่ถูกอริยาสัยแล้ว ก็ถวายตัวเป็นศิษย์ของพระอาจารย์วิลาสทันที เพื่อศึกษาวิปัสสนากรรมฐานและอธิธรรมกับท่าน แม้จะต้องศึกษาพระอธิธรรมที่มีภาษาบาลีมากมายก็ตาม นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างในครั้งพุทธกาล คือ เมื่อคราวที่พระพุทธองค์ประทับ ณ ภูเขาสิขิมถุญ เขตพระนครราชคฤห์ วันนั้น พระสารีบุตรกำลังเดินจงกรมอยู่กับภิกษุผู้เป็นบริวารจำนวนมาก พระมหาโมคคัลลานะ, พระมหากัสสปะ, พระอนุรุทธะ, พระปุนณมนันตานิบุตร, พระอาณนที, และพระเทวทัตที่กำลังเดินจงกรมอยู่กับภิกษุ ผู้เป็นบริวารจำนวนมากเช่นเดียวกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสกับภิกษุทั้งหลาย มีใจความโดยย่อดังนี้

“ภิกษุเป็นจำนวนมากที่กำลังจงกรมอยู่กับสารีบุตรล้วนเป็นผู้มีปัญญามาก ที่จงกรมอยู่กับพระมหาโมคคัลลานะล้วนเป็นผู้มีฤทธิ์มาก ที่จงกรมอยู่กับพระมหากัสสปะล้วนเป็นผู้ทรงจุดศรัทธาที่จงกรมอยู่กับพระอนุรุทธะล้วนเป็นผู้มีทิพยจักขุ ที่จงกรมอยู่กับพระปุนณมนันตานิบุตรล้วนเป็นพระธรรมกถึก ที่จงกรมอยู่กับพระอุบาลีล้วนเป็นผู้ทรงพระวินัย ที่จงกรมอยู่กับพระอาณนทีล้วนเป็นพหูสูต ส่วนที่จงกรมอยู่กับพระเทวทัตล้วนมีความปรารถนาลามก”^{๑๑๒}

แม้แต่คำอธิษฐานขณะทำบุญ อริยาสัยของผู้อธิษฐานก็ยังเป็นไปแตกต่างกัน ในการทำบุญกุศลของชาวพุทธทั่วไป มักจะพบการอธิษฐานปรารถนาที่คล้าย ๆ กัน คือ “ขอบุญของข้าพเจ้านี้ จงเป็นปัจจัยให้ได้บรรลุนิพพาน ในอนาคตกาล”^{๑๑๓} คำอธิษฐานเช่นนี้จะส่งผลให้ผู้นั้น เมื่อได้บรรลุนิพพาน จะเป็นพระอริยบุคคลประเภทสุกขวิปัสสกา ไม่มีฉานและอภิญญา แต่มีคำปรารถนาที่แตกต่างกันออกไป เช่น ขอให้มียุทธิเหมือนกับพระโมคคัลลาน์ ขอให้มียุทธิเหมือนกับพระสารีบุตร หรือ ขอให้ได้รับรรลิวชิชา ๓ อภิญญา ๖ ปฏิสัมภิทาญาณ ๔ เป็นต้น คำอธิษฐานเช่นนี้จะส่งผลให้ผู้อธิษฐานเมื่อได้บรรลุมรรคผล จะได้โลกียวิชชา และโลกียอภิญญาด้วย ฉะนั้น เมื่อทำบุญแล้วปรารถนาเช่นใด ก็จะเป็นผู้มีอริยาสัยต่อการปฏิบัติธรรมเช่นนั้น หรือว่าเป็นผู้ที่เคยปฏิบัติในรูปแบบใด กับอาจารย์ท่านใดมาในอดีต เช่น เป็นบุคคลที่เคยสั่งสมการบ่าเพ็ญสมณะมาในอดีต ก็จะเป็นผู้ที่มีอริยาสัยโน้มไปในสมณะ หรือ เป็นสมถยานิก (เจริญสมณะก่อนแล้วเจริญวิปัสสนาที่หลัง) แต่หากเคยสั่งสมการบ่าเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน คือ เจริญวิปัสสนาล้วนมาในอดีต ก็จะมีอริยาสัยโน้มไปในวิปัสสนา ไม่น้อมไปในสมภาติ (สมณะ) ไม่มีอริยาสัยที่ชื่นชอบใน

^{๑๑๐} สุตต.ธ.๑/๑๕.

^{๑๑๑} แนบ มหานิรานนที, *แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนา* (กรุงเทพมหานคร: หจก.ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๗), ภาคผนวกหน้า ๒๓.

^{๑๑๒} ส.นิ.๑๖/๓๖๕-๓๖๗/๑๙๖-๑๙๗.

^{๑๑๓} “อิทฺ เม ทานํ อาสวกขยวาทํ โหตุ” (ส.ธ.๒/๒๒); “อิทฺ เม ปุณฺณํ นิพพานาธิคมา ย ปจฺจโย โหตุ” (สํยุตฺตฎีกา ๒/๒๖)

สมาธิ (ทิวสุธรรมสุขวิหาร) หากบรรลุมรรคผล จะเป็นพระอริยบุคคลประเภทสุกขวิปัสสก (ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน หรือ ผู้เห็นแจ้งอย่างแท้จริง) ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวอรรถาธิบายของผู้ที่เจริญวิปัสสนาล้วนว่า “ที่ชื่อว่าสุกขวิปัสสก เพราะเจริญวิปัสสนาล้วน ๆ โดยปราศจากสิเนหา (ความเยื่อใย) ในการเจริญสมณะ”^{๑๑๔} และกล่าวอีกว่า “ในเบื้องต้น บุคคลที่เจริญวิปัสสนาเพียงอย่างเดียว โดยปราศจากความเยื่อใยในฉาน แล้วบรรลุมรรคผล ชื่อว่า สุกขวิปัสสก แต่ในขณะบรรลุมรรค ไม่ควรกล่าวว่ามีสมาธิในฉาน เพราะบาลีว่า ย่อมเจริญสมณะและวิปัสสนาคอควบคู่กัน (คือ สมณะและวิปัสสนาย่อมมีบริบูรณ์ในขณะบรรลุมรรค)”^{๑๑๕}

อรรถาธิบายของแต่ละบุคคลในการศึกษาธรรมะย่อมแตกต่างกัน เช่น บางคนชอบศึกษาพระสูตร บางคนชอบพระอภิธรรม บางคนยึดอยู่กับคัมภีร์ขั้นแรก (พระไตรปิฎก) แต่บางคนก็อ้างอิงแต่คัมภีร์ขั้นหลัง (อรรถกถาและฎีกา) บางคนชอบผสมผสานระหว่างความรู้เก่ากับความรู้ใหม่ บางคนชอบการเปรียบเทียบระหว่างพุทธศาสนากับวิทยาการในโลกยุคปัจจุบัน ในทางการปฏิบัติก็เช่นเดียวกัน อรรถาธิบายของผู้ปฏิบัติย่อมแตกต่างกันไป บางคนชอบการกำหนดสติรู้ตัวในชีวิตประจำวัน บางคนชอบเข้ากรรมฐานตามรูปแบบ บางคนชอบหลับตาวิปัสสนาใจเข้าออก บางคนชอบลืมตาตั้งสติรู้ความเคลื่อนไหว บางคนชอบการเดินจงกรมช้า บางคนชอบเดินตามสบาย อย่างไรก็ตาม ความริ้วฉานในหมู่ชาวพุทธจะไม่เกิดขึ้น หากยอมรับทุกแนวทางของการปฏิบัติ เคารพทุกความเชื่อ นอบน้อมต่อทุกอาจารย์ トラบไตที่ยังคงยึดการปฏิบัติตามสติปัฏฐาน ๔ ย่อมจะนำผู้ปฏิบัติไปสู่ความพ้นทุกข์ได้^{๑๑๖} แต่ถ้าต่างฝ่ายต่างที่มั่งงัดกันด้วยหอกคือปากเพียงเพราะการตีความในคำสอนที่ต่างกัน และการมีรูปแบบปฏิบัติที่ต่างกัน ก็อาจจะเข้าลักษณะตาบอดคลำช้าง^{๑๑๗}

๕.๔ การเจริญวิปัสสนามีรูปแบบและไร้รูปแบบ^{๑๑๘}

การเจริญวิปัสสนากรรมฐานสายรูปนาม เป็นการปฏิบัติที่ไม่มีรูปแบบ คือ ไม่มีรูปแบบการเดิน ไม่มีรูปการนั่ง หรือ รูปแบบการยกมือในท่าทางต่าง ๆ จะเห็นได้จากข้อห้ามในหลักการปฏิบัติ ๑๕ ข้อที่ว่า ห้ามไม่ให้ทำอิริยาบถให้ผิดปกติ และห้ามไม่ให้ประคองอิริยาบถมากจนเกินไป เช่น การเดินจงกรมที่ช้า คล้ายหุ่น โดยมองว่าการเดินควรเดินให้ปกติ ไม่ช้าหรือเร็วเกินไป การทำอิริยาบถให้ผิดปกติหรือการประคองอิริยาบถมากจนเกินไป เป็นการกระทำที่มีโทษแอบแฝงอยู่ในการกระทำนั้น แต่เมื่อจากหลักฐานใน

^{๑๑๔} สมถภาวนาสีเนหาภาเวน สุกขา อสิทฐา วิปัสสนา เอเตสนนฺติ สุกขวิปัสสกกา (วินยฎีกา ๖๘; วิมตฺติวินยฎีกา ๑/๑๗; สิลกขนฺทคค-อภินวฎีกา ๑/๖๗)

^{๑๑๕} ปุพฺพภาเค ฉานสีเนหาภาเวน เกวลาย วิปัสสนาย จตฺวา อคฺคผลปรปตฺตา สุกขวิปัสสกกา นาม มคฺคกฺขณ ปน ฉานสีเนหา นตฺถิตฺติ น วตฺตพฺโพ สมถวิปัสสนํ ยฺคนทฺธํ ภาเวตฺติ วจนโต (องคฺตตรฎีกา ๑/๑๔๖)

^{๑๑๖} ดังตฤณ, ๗ เดือนบรรลุมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๖), หน้า ๓๔-๓๕.

^{๑๑๗} พ.พ. ๒๕/๑๓๘/๑๘๒.

^{๑๑๘} กลุ่มที่ไม่มีรูปแบบ เรียกว่า “กลุ่มธรรมชาตินิยม” กลุ่มที่มีรูปแบบเรียกว่า “กลุ่มรูปแบบนิยม” โดยจะมีรูปแบบการเดิน รูปแบบนั่งเป็นต้น คุรายละเอียดใน นวองคฺลฺล, วิปัสสนาญาณ, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๒๘.

มหาสติปัญญาสูตร พระพุทธองค์ไม่ได้กล่าวห้ามไว้เช่นนั้น แสดงเป็นหลักกลาง ๆ ว่า “เมื่อดำรงกายอยู่ โดยอาการใดใด ก็ให้รู้ชัดซึ่งกายโดยอาการนั้น ๆ”^{๑๑๙} หมายความว่า การปฏิบัติธรรมจะมีรูปแบบ หรือไม่มีรูปแบบก็ได้ เพราะการเดินจงกรมตามสบายก็ดี การเดินช้า ๆ ก็ดี การยกมือในท่าต่าง ๆ ก็ดี ล้วนจัดอยู่ในลักษณะการดำรงกายอยู่ในลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่ง ฉะนั้น การมีรูปแบบหรือไร้รูปแบบจึงไม่ใช่สิ่งที่จะต้องตั้งข้อใจมุตกัน หรือถกเถียงกัน เพราะประเด็นสำคัญไม่ได้อยู่ที่การปฏิบัติที่มีรูปแบบหรือไร้รูปแบบ แต่อยู่ที่การมีสติรู้เท่าทันทุกความเคลื่อนไหวของกาย ตามลักษณะอาการที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ตรงกันข้าม หากถือว่า การเดินปกติตามสบาย ไม่มีต้องมรูปแบบ เป็นสิ่งถูกต้อง ส่วนการเดินช้า ๆ และการยกมือในท่าต่าง ๆ เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ลักษณะการถือเช่นนี้ก็ควรจะเป็นรูปแบบอย่างหนึ่งหรือไม่ ซึ่งเรียกว่า “รูปแบบที่ไร้รูปแบบ” หากมองทางด้านอภิธรรม การเคลื่อนไหวทางกายมีสภาพที่เกิดจากจิตที่เรียกว่า “จิตตชรูป” กุศลหรืออกุศลก็สามารถเป็นเหตุให้เกิดความเคลื่อนไหวที่ช้าหรือตามปกติได้ จึงไม่ได้หมายความว่า สติจะเกิดเฉพาะอิริยาบถที่ปกติ เท่านั้น และเมื่อทำอิริยาบถให้เชื่องช้า สติจะไม่เกิด เพราะจะเกิดเฉพาะโลภะ โมหะเท่านั้นก็หาไม่ ฉะนั้น เมื่อยึดสติเป็นหลักสำคัญ ไม่ว่าจะอยู่ท่าไหน รูปแบบอิริยาบถเช่นใด มีรูปแบบหรือไร้รูปแบบก็ได้ทั้งนั้น หรือ ผู้ปฏิบัติตนในการเจริญสติอย่างไร ก็สามารถปฏิบัติอย่างนั้นตามที่ตนถนัด

๖ ความสัมพันธ์ของศีล สมาธิ ปัญญา กับลำดับขั้นในการปฏิบัติ

ข้อปฏิบัติหรือหนทางที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์ เรียกว่า “มรรค” ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ เรียกชื่อเต็มว่า “อริยอัฏฐังคิกมรรค”^{๑๒๐} แปลว่า หนทางประกอบด้วยองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ, หนทางมีองค์ ๘ ของพระอริยเจ้า, ทางมีองค์ ๘ ที่ทำคนให้เป็นพระอริยะ, ทางมีองค์ ๘ ที่พระอริยะคือพระพุทธเจ้าทรงค้นพบ หรือ เรียกสั้น ๆ ว่า “มรรคมองค์ ๘” เป็นหนทางสายเดียว แต่มีองค์ประกอบ ๘ ส่วน หากจะจัดองค์มรรคทั้ง ๘ นี้ เข้าในหลักไตรสิกขาเรียกโดยย่อก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา โดยจัดสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะจัดเข้าเป็นหมวดศีล สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดเข้าเป็นหมวดสมาธิ ส่วนสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ จัดเข้าเป็นหมวดปัญญา มีลำดับดังนี้

๑. สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ	(จัดเข้าในปัญญาหรืออริปัญญาสิกขา)
๒. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ	(จัดเข้าในปัญญาหรืออริปัญญาสิกขา)
๓. สัมมาวาจา การพูดจาชอบ	(จัดเข้าในศีล หรือ อริศีลสิกขา)
๔. สัมมากัมมันตะ การกระทำชอบ	(จัดเข้าในศีล หรือ อริศีลสิกขา)
๕. สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ	(จัดเข้าในศีล หรือ อริศีลสิกขา)
๖. สัมมาวายามะ ความพยายามชอบ	(จัดเข้าในศีล หรือ อริศีลสิกขา)
๗. สัมมาสติ การระลึกชอบ	(จัดเข้าในสมาธิ หรือ อริจิตตสิกขา)
๘. สัมมาสมาธิ จิตตั้งมั่นชอบ	(จัดเข้าในสมาธิ หรือ อริจิตตสิกขา)

^{๑๑๙} ยถา ยถา วา ปนสฺส กาโย ปณฺหิตโต โหติ ตถา ตถา นมฺปชานาติ (ที.มหา.๑๐/๒๗๕/๓๒๗)

^{๑๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ*, หน้า ๖๐๑.

มีข้อสงสัยว่า มรรคมีองค์ ๘ กับ ไตรสิกขา ต่างก็เป็นหลักการอันเดียวกัน แต่เพราะเหตุไรการจัดลำดับของศีลธรรมในมรรค กับในไตรสิกขาจึงต่างกัน เมื่อเป็นมรรคจัดลำดับของศีลธรรมเริ่มต้นด้วยสัมมาทิฐิ ลงท้ายด้วยสัมมาสมาธิ แต่เมื่อจัดเข้าในไตรสิกขา เริ่มต้นด้วยศีล คือ สัมมาวาจาที่เป็นหมวดศีล ส่วนสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะที่เป็นหมวดปัญญาถูกนำไปต่อท้ายสัมมาสมาธิ กล่าวโดยง่าย ๆ ว่า การจัดลำดับของศีลธรรมในมรรค คือ ปัญญา ศีล สมาธิ ส่วนไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อเป็นเช่นนี้ การปฏิบัติธรรมควรมีลำดับขั้นในการปฏิบัติอย่างไร ควรยึดตามอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือ เริ่มต้นปฏิบัติจากศีล สมาธิ ปัญญา โดยยึดตามหลักของไตรสิกขา และหลักธรรมทั้งสอง มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอย่างไร ในเรื่องนี้ใครขอแบ่งศีล สมาธิ ปัญญา ออกเป็น ๒ ประเด็น คือ

๑. ศีล สมาธิ ปัญญาในฐานะที่เป็นหลักไตรสิกขา
๒. ปัญญา ศีล สมาธิ ในฐานะที่เป็นองค์มรรค

ศีล สมาธิ ปัญญาในฐานะที่เป็นหลักไตรสิกขา

หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมกายวาจา จิตใจ และปัญญาให้เจริญงอกงามตั้งแต่เบื้องต้น ท่ามกลาง และยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดสูงสุดคือความหลุดพ้น ท่านจัดเรียงลำดับของศีลธรรมในไตรสิกขา โดยมุ่งถึงกระบวนการปฏิบัติที่เป็นขั้นตอน โดยแบ่งลำดับ หรือ ขั้นตอนการปฏิบัติ ออกเป็นขั้น ๆ เริ่มจากการฝึกอบรมกายวาจา เข้าไปหาจิตใจและปัญญา เริ่มจากภายนอกเข้าไปสู่ภายใน จากส่วนที่หยาบเข้าไปหาส่วนที่ละเอียด โดยเริ่มจากศีลซึ่งมุ่งฝึกอบรมการแสดงออกทางกายวาจาที่เป็นส่วนภายนอก และเป็นส่วนที่หยาบ แล้วก้าวเข้าสู่สมาธิ ฝึกอบรมจิตใจที่อยู่ภายใน อันเป็นส่วนที่ละเอียดกว่า เพื่อสนับสนุนการใช้งานด้านปัญญา จากนั้นก้าวไปสู่การฝึกอบรมพัฒนาปัญญา ให้ใช้งานอย่างได้ผลดี เพื่อนำไปสู่ความหลุดพ้นในที่สุด

ระบบการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา เป็นระบบปฏิบัติที่มุ่งในแง่การใช้งานที่เป็นขั้นตอน โดยเรียงลำดับขั้นตอนของการปฏิบัติจากต่ำไปหาสูง เปรียบเสมือนบันได ๓ ขั้น คือ ขั้นศีล ขั้นสมาธิ ขั้นปัญญา แม้จะแบ่งแยกออกจากกันก็เพื่อการฝึกอบรมในแต่ละขั้น แต่ก็มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงถึงกัน ไม่ได้แยกขาดจากกันโดยสิ้นเชิง โดยในแต่ละขั้นจะเป็นปัจจัยส่งเสริมสนับสนุนให้กับขั้นต่อไป ศีลเป็นปัจจัยแก่สมาธิ สมาธิเป็นปัจจัยแก่ปัญญา ปัญญาไปสู่ความหลุดพ้น เมื่อเชื่อมโยงขั้นตอนการปฏิบัติในแต่ละขั้น ก็จะเป็นระบบการปฏิบัติธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ดังนี้

ก. ขั้นศีล

การปฏิบัติธรรมตามหลักไตรสิกขา เริ่มต้นที่ศีล ศีลเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐาน เป็นเบื้องต้น เป็นที่รองรับของคุณธรรมอื่น ๆ ทั้งหมด^{๑๒๑} ท่านเปรียบศีลนี้เหมือนกับพื้นดินอันอุดม ซึ่งเหมาะสำหรับหว่านเมล็ดพืชคือคุณงามความดีทั้งหลาย^{๑๒๒} หรือเปรียบเหมือนกับแผ่นดินเป็นที่รองรับการยืน^{๑๒๓} บุคคลจะยืน

^{๑๒๑} สัมมา.๑๘/๓๖๘/๑๒๕; ชุ.เถร.๒๖/๓๗๘/๓๕๘.

^{๑๒๒} พระมหาอุเทน ปัญญาปริทัตต์, *ปริญาพันทุกข์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๘), หน้า ๕๖.

อยู่ได้ต้องมีที่รองรับ และหากจะเปรียบเทียบการปฏิบัติธรรมเหมือนขึ้นบันได คีลเป็นบันไดขั้นแรกของการปฏิบัติธรรม ก่อนที่จะก้าวสู่ขั้นต่อไปได้ จะต้องหยัดยี่นให้มันคงเสียก่อน หมายถึง คีลจะต้องบริสุทธิ์เสียก่อน พระภิกษุที่มีคีลไม่บริสุทธิ์ แก่ลงดวงละเมิดสิกขาบท^{๑๒๔} หากยังไม่ชำระโทษตามพระวินัย การปฏิบัติธรรมจะไม่ก้าวหน้า ทั้งยังเป็นอันตรายต่อการบรรลุมรรค ผล เมื่อมีคีลไม่บริสุทธิ์เสียแล้ว การอบรมสมาธิและปัญญาที่เกิดขึ้นได้ยาก ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงแนะนำให้ชำระคีลให้หมดจดก่อนที่จะปฏิบัติธรรม ดังที่ตรัสว่า

“ดูกรภิกษุ เธอจงชำระเบื้องต้นของกุศลธรรมทั้งหลายให้บริสุทธิ์เสียก่อน อะไรคือเบื้องต้นของกุศลธรรม คือ คีลที่บริสุทธิ์ดี และความเห็นที่ตรง เมื่อใดคีลของเธอจักบริสุทธิ์ดีและความเห็นของเธอจักตรง เมื่อนั้นเธออาศัยคีล ดำรงอยู่ในคีลแล้ว พึงเจริญสติปัญญา ๔ เติค”^{๑๒๕}

การทำผิดคิดแต่ครั้ง จะทำให้จิตหยาบกระด้างขึ้น ตามลักษณะของกิเลสที่ครอบงำจิตอยู่นั้น หลวงละเมิดผิดคิดบ่อยครั้งมากเท่าไร จิตก็จะยิ่งหยาบกระด้างขึ้นไปเรื่อย ๆ กลายเป็นความเคยชินสามารถกระทำความผิดที่ร้ายแรงได้โดยง่าย ในทางตรงกันข้าม การรักษาคีลจะขัดเกลาสภาพจิตที่หยาบกระด้างให้อ่อนกำลังลง เมื่อรักษาคีลให้บริสุทธิ์เป็นอย่างดี มีพฤติกรรมทางกายวาจาที่บริสุทธิ์ จะส่งผลโดยตรงต่อจิตใจ คือ มีความไม่ต้องเตือนร้อนใจ มีความสงบสบายทางใจเกิดขึ้นได้ง่าย สภาพจิตจะมีความละเอียดขึ้น และจะแน่วแน่เป็นสมาธิได้ง่าย การฝึกอบรมจิตจึงเป็นไปเพื่อสมาธิ ฝึกอบรมจิตใจให้สงบตั้งมั่น จุดมุ่งหมายของคีล คือ สมาธิ ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า “สลวิสุทธิ มีจิตตวิสุทธิเป็นอรรถ (ความบริสุทธิ์แห่งคีล มีความบริสุทธิ์แห่งจิตเป็นจุดมุ่งหมาย)”^{๑๒๖} ลักษณะของคีลที่บริสุทธิ์ที่เรียกว่า อริยกันตคีล^{๑๒๗} ประการหนึ่ง คือ เป็นไปเพื่อสมาธิ หรือ เชื้อประโยชน์แก่สมาธิ (สมาธิสังวัตตนิกะ) ดังนั้น เมื่อคีลบริสุทธิ์ในขั้นแรกแล้ว การฝึกอบรมด้านจิตใจก็จะเป็นไปได้ง่าย ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า “ถ้าภิกษุที่มีคีลไม่ต่างพร้อย, ธรรมเนียมจะสืบต่อ, สังฆารทั้งหลาย (ที่กำหนดพิจารณา) ก็เป็นของปรากฏชัดขึ้น, จิตก็จะเป็นเอกัคคตา คุจได้บรรลุอุปปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ, ส่วนภิกษุที่มีคีลขาด ธรรมเนียมจะไม่ก้าวหน้า จิตย่อมหวั่นไหวเหมือนถูกตีเมฆด้วยปฏัก ถูกไฟคือความเดือดร้อนใจแผดเผาอยู่ ภิกษุนั้น จะลุกนึ่งก็ไม่เป็นสุข เหมือนนั่งอยู่บนแผ่นหินที่ร้อน”^{๑๒๘}

^{๑๒๓} คีลเปรียบเหมือนแผ่นดิน สมาธิเปรียบเหมือนหินลับมีด ปัญญาเปรียบเหมือนมีดที่ลับจนคมดี (สมนต.๑/๑๑๖; วิสุทธิ.๑/๔)

^{๑๒๔} หมายถึงอาบัติ ๗ กอง คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส ถุลลัจฉัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ พุพภาษิต

^{๑๒๕} คีลที่พระอริยเจ้าชั้นชม ยกย่อง ได้แก่ คีล ๕ สำหรับพระอริยสาวกผู้ครองเรือน (ระดับโสดาบัน) ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ ๑.ไม่ขาด ๒.ไม่ทะลุ ๓.ไม่ต่าง ๔.ไม่พล้อย ๕.เป็นไท ๖.วิญญูชนสรรเสริญ ๗.ไม่เป็นทาสแห่งตัณหาและทิฏฐิ ๘.เป็นไปเพื่อสมาธิ คุรายละเอียดใน ส.มหา.๑๘/๖๘๗/๑๘๒; วินย.อ.๓/๔๘๕-๖; ที.อ.๒/๑๓๗; ม.อ.๒/๓๐๘; ม.อ.๑/๓๒๘; ส.อ.๑/๓๓๓; อิง.อ.๓/๑๐๓,๑๘.

^{๑๒๖} ม.ญ.๑๒/๒๘๘/๒๘๕; ม.อ.๒/๖๔.

^{๑๒๗} ส.มหา.๑๘/๑๔๘๘/๔๕๕.

^{๑๒๘} วินย.อ. ๑ /๒๘๑.

ข. ชั้นสมาธิ

สมาธิ เป็นกระบวนการฝึกอบรมคุณภาพจิต เป็นธรรมที่ส่งเสริมให้มีคุณภาพจิตที่ดี ทำให้จิตใจมีความสงบตั้งมั่น นุ่มนวล ปราศจากเครื่องเศร้าหมองใจ ซึ่งเป็นอุปสรรคของปัญญา เมื่อจิตใจสงบ ผ่องใส ควรแก่การงาน ก็จะสามารถพิจารณาเห็นปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง สมาธิจึงส่งเสริมให้ปัญญาทำงานอย่างดีที่สุด ความมุ่งหมายของสมาธิที่ใช้ในทางพระพุทธศาสนา ที่ถือเป็นจุดหมายแท้จริง คือ สมาธิที่เป็นไปเพื่อการตรัสรู้ หรือ กล่าวสั้น ๆ ก็คือ สมาธิเพื่อปัญญา ดังหลักฐานที่ว่า “สมาธิเพื่อประโยชน์ คือ ยถาภูตญาณทัสสนะ (การรู้เห็นตามเป็นจริง)”^{๑๒๙} “สมาธิมียถาภูตญาณทัสสนะเป็นจุดมุ่งหมาย มียถาภูตญาณทัสสนะเป็นอานิสงส์ (จุดมุ่งหมายและผลที่พึงประสงค์ของสมาธิ คือ การรู้เห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง)”^{๑๓๐} หรือในทางกลับกัน “ยถาภูตญาณทัสสนะมีสมาธิเป็นที่อิงอาศัย (การรู้เห็นตามเป็นจริงเกิดขึ้นเพราะอาศัยสมาธิ)”^{๑๓๑} และ “จิตวิสุทธิมีทวิวิสุทธิเป็นจุดมุ่งหมาย (การบำเพ็ญสมาธิให้จิตบริสุทธิ์มีจุดหมาย คือ การทำความเข้าใจให้ความเข้าใจให้ถูกต้องบริสุทธิ์)” สมาธิจึงเป็นการฝึกอบรมในขั้นการเตรียมจิตให้พร้อมใช้งานด้านปัญญาที่เรียกว่าวิปัสสนา เพื่อให้ปัญญาพิจารณารู้แจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริง ซึ่งจะนำไปสู่วิชชาและวิมุตติในที่สุด

ค. ชั้นปัญญา

ปัญญา เป็นกระบวนการฝึกฝนอบรมทางปัญญา โดยเฉพาะการเจริญวิปัสสนา เป็นการฝึกฝนอบรมปัญญาในขั้นสูง เป็นการพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง จนกระทั่งเกิดปัญญาหยั่งรู้ในระดับต่าง ๆ ที่เรียกว่า ญาณ คือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นแจ้งสังขารทั้งหลายว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา อันเป็นกฎธรรมชาติของธรรมชาติ เมื่อวิปัสสนาเจริญเต็มเปี่ยม ซึ่งเป็นผลมาจากการมีภาวะจิตที่ตั้งมั่น สถิตที่กำหนดรู้ได้อย่างละเอียดและต่อเนื่องเป็นอย่างดี ปัญญาจะพิจารณาเห็นสังขารอย่างถ่องแท้ จิตจะเกิดความปลอดโปร่งความยึดถือ อันเป็นจุดมุ่งหมายของปัญญา^{๑๓๒} คือ การรู้เห็นตามความจริง (ยถาภูตญาณทัสสนะ) เป็นไปเพื่อให้เกิดความเบื่อหน่าย จิตจะคลายจากความกำหนัดยินดีในสังขารทั้งหลาย อันจะนำไปสู่ความเห็นแจ้งในอริยสัจธรรม ที่สามารถชำระจิตให้บริสุทธิ์หลุดพ้นเป็นอิสระโดยสิ้นเชิง

คือ สมาธิ ปัญญาตามหลักไตรสิกขา เป็นคำสอนภาคปฏิบัติที่มีการกล่าวถึงกระบวนการฝึกอบรมตามลำดับขั้นตอน ซึ่งมีความต่อเนื่องและเชื่อมโยงถึงกัน ดังตัวอย่างคำสอนที่เป็นหลักใหญ่ในพุทธศาสนา คือ โอวาทปาติโมกข์ ท่านแสดงตามลำดับแห่งศีล สมาธิ ปัญญา ดังนี้^{๑๓๓}

๑. สัพพปาปสฺส อภินิ การไม่ทำบาปทั้งปวง (ศีล)
๒. กุสลสฺสุปฺสมปทา การบำเพ็ญความดีให้เพียบพร้อม (สมาธิ)
๓. สจฺจิตฺตปริโยทปนํ การชำระจิตของตนให้ผ่องใส (ปัญญา)

^{๑๒๙} วินย.๘/๑๐๘๔/๔๐๖.

^{๑๓๐} อจ.ทสภ.๒๔/๑/๒.

^{๑๓๑} สัมมา.๑๖/๖๙/๓๖.

^{๑๓๒} วินย.๘/๑๐๘๔/๔๐๖; วินย.๒.๑/๑๐๖; วิสุทฺธิ.๑/๑๕; มิตินท.๒๐๒.

^{๑๓๓} วิสุทฺธิ.๑/๖.

ในแต่ละขั้นของการฝึกฝนอบรม จะส่งต่อกันไปตามลำดับ มิได้หยุดอยู่ที่ขั้นใดขั้นหนึ่ง เพราะหลักไตรสิกขาทั้ง ๓ มิใช่เป็นตัวเป้าหมายที่แท้จริง เป็นเพียงวิถีทางเพื่อก้าวไปสู่จุดหมายสูงสุด คือ ความพ้นทุกข์ หากผู้ปฏิบัติหยุดอยู่เพียงขั้นใดขั้นหนึ่ง ก็เหมือนกับบุคคลที่ติดอยู่ที่สะเก็ดไม้ เปลือกไม้ และกระพี้ไม้ โดยเข้าใจผิดว่าเป็นแก่นของต้นไม้^{๑๓๔} คีลท่านเปรียบเหมือนสะเก็ดไม้สมาธิเปรียบเหมือนเปลือกไม้ ปัญญาเปรียบเหมือนกระพี้ไม้ แต่ทั้ง ๓ ต่างห่อหุ้มแก่นไม้ คือ ความหลุดพ้น หมายความว่า เป็นกระบวนการฝึกฝนอบรมที่แบ่งออกเป็นข้อย่อย ๆ แต่ส่งผลสืบทอดกันคืบหน้าไปตามเรื่องจนกว่าจะบรรลุความหลุดพ้นเป็นอันดับสุดท้าย เมื่อสรุปแล้วกระบวนการของไตรสิกขามี ๒ ลักษณะ^{๑๓๕} คือ (๑.) ทำให้หน้าก้าวหน้าต่อไปเรื่อย ๆ (๒.) แต่ละขั้นตอนต้องส่งผลต่อข้ออื่น ดังที่ตรัสคือ สมาธิ ปัญญาไว้ว่า

“ศีลเป็นอย่างนี้ สมาธิเป็นอย่างนี้ ปัญญาเป็นอย่างนี้ สมาธิอันศีลอบรมแล้ว ย่อมมีผลมากมี อานิสงส์มาก ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้ว ย่อมมีผลมาก อานิสงส์มาก จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยชอบ คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ”^{๑๓๖}

ปัญญา คีล สมาธิ ในฐานะที่เป็นองค์มรรค

สาเหตุที่พระพุทธองค์แสดงสัมมาทิฐิไว้เป็นอันดับแรกในมรรคมีองค์ ๘ นั้น พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๑๓๗} ได้กล่าวในเรื่องนี้ไว้ว่า “ภายในมรรค สัมมาทิฐิเป็นข้อแรก ในฐานะเป็นจุดเริ่มต้น ซึ่งถ้าขาดเสียแล้ว องค์ประกอบข้ออื่น ๆ จะเกิดขึ้นไม่ได้ เปรียบเหมือนในการเดินทาง จะต้องรู้ว่าทางไหนที่จะไป อย่างน้อยต้องรู้ว่าจะตั้งต้นที่ไหน ถ้ายังตั้งต้นไม่ได้ การเดินทางต่อ ๆ ไป ก็ยังไม่อาจมีขึ้นได้ การเดินทางเป็นฉันทใน การปฏิบัติธรรมที่ฉันทนั้น เริ่มแรกที่เดียว จะต้องมีความเห็นมีความเข้าใจ หรือ อย่างน้อยเชื่อถือถูกต้องตามแนวทางที่จะปฏิบัติเสีย ก่อน จึงจะดำริคิดการต่อไปและประพฤติปฏิบัติให้ถูกทางได้ การปฏิบัติธรรมจึงต้องอาศัยพื้นฐานความเข้าใจเป็นต้นทุนไว้ก่อน เมื่อสัมมาทิฐิเบิกช่องทางหรือตั้งต้นให้แล้ว องค์มรรคข้ออื่น ๆ ก็เกิดตามได้เป็นลำดับไป”

ปัญญาท่านเปรียบเหมือนกับแสงสว่าง ที่ทำลายความมืดอันเกิดจากความไม่รู้ (อวิชชา) และเปรียบเหมือนกับศาสตราอันคม เป็นเครื่องมือสำหรับต่อสู้กับใจคือกิเลสในภายใน^{๑๓๘} ดังนั้น การปฏิบัติธรรมในทางพระพุทธศาสนา จึงเริ่มจากปัญญา หรือ สัมมาทิฐิในภายในของผู้ปฏิบัติ ในเบื้องต้นแรก ความเห็นความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับการปฏิบัติ อาจต้องอาศัยปัจจัยภายนอก คือ การศึกษา การฟังการหาความรู้ จากตำรา จากอาจารย์ผู้สอนกรรมฐาน ที่เรียกว่า “ปรโตโมสะ” หรือ “กัลยาณมิตร” แล้วนำมาประกอบเข้ากับการพิจารณาโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) ก่อให้เกิดเป็นสัมมาทิฐิ คือ ความเห็นความเข้าใจที่ถูกต้อง เมื่อรู้เห็นถูกต้อง ความคิด ความดำริก็เป็นไปตาม ส่งผลให้ การกระทำ การพูด การประกอบอาชีพ ซึ่งเป็นการปฏิบัติในขั้นศีล ก็เป็นไปอย่างถูกต้อง คีลชำระความกระด้างทางกายวาจา อื้อแก่การ

^{๑๓๔} ม.มู.๑๒/๓๔๖-๓๕๑/๓๕๘-๓๗๒.

^{๑๓๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *ทุกข์สำหรับเห็นแต่สุขสำหรับเป็น*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๖๓.

^{๑๓๖} ที.มหา.๑๐/๗๕/๙๕.

^{๑๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ*, หน้า ๖๐๗.

^{๑๓๘} ที.ธ.๑/๒๘๒; ธง.ธ.๑/๔๖๔; ปฏิธ.ธ.๑/๑๗๕; วิภังค.ธ.๑๒๓.

เกิดสมาธิได้ง่าย สมาธิที่มีปัญญานำหน้า จะเตรียมความพร้อมด้านจิตใจ เพื่อสนับสนุนการทำงานของ ปัญญาอย่างเต็มที่ เมื่อภาวะจิตที่สงบตั้งมั่น ปราศจากเครื่องเศร้าหมองใจ ปัญญาที่ทำหน้าที่พิจารณาสิ่งต่าง ๆ อย่างได้ผลดีที่สุด หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา มีความสัมพันธ์กับมรรค คือ มีสัมมาทิฐิเป็นตัวนำในเบื้องต้น และในทุก ๆ ขณะที่กำลังฝึกฝนอบรมในขั้นต่าง ๆ ล้วนมีจุดมุ่งหมายไปในทิศทางเดียวกัน คือ เพื่อกำจัดกิเลสและกองทุกข์

ในขณะที่กำลังฝึกปฏิบัติในขั้นศีล ขั้นสมาธิ หรือ ขั้นปัญญาอยู่นั้น ไม่ว่าจะกำลังฝึกอบรมในขั้นใดอยู่ก็ตาม อาจทำให้เข้าใจไปว่า กำลังปฏิบัติเฉพาะในส่วนของศีล สมาธิ หรือปัญญาอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว แต่ที่จริงแล้ว การทำงานขององค์มรรคก็มีพร้อมอยู่ในทุกช่วงตอนของการปฏิบัตินั้นด้วย เพียงแต่ผู้ปฏิบัติได้เน้นการฝึกอบรมในขั้นใดขั้นหนึ่งมากเป็นพิเศษ จึงทำให้องค์มรรคในส่วนนั้นมีบทบาทโดดเด่นออกหน้าในการปฏิบัติ ส่วนขององค์มรรคอื่น ๆ ถึงมืออยู่ไม่โดดเด่นเท่า ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ในการปฏิบัติทุกช่วงตอนของไตรสิกขา ถือว่าเป็นการปฏิบัติขององค์มรรคทุกข้อ การปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาจึงมีความสัมพันธ์กับองค์มรรค ที่เริ่มต้นด้วยปัญญา และลงท้ายด้วยปัญญา คือ ผู้ปฏิบัติมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งที่จะลงมือปฏิบัติเป็นพื้นฐานต้นทุนเดิมอยู่ก่อน แล้วลงมือปฏิบัติในขั้นศีล ศีลที่รักษาดีแล้ว ก่อให้เกิดสมาธิได้ง่าย สมาธิที่ตั้งมั่นดีแล้วเป็นฐานของปัญญา ปัญญาคือสัมมาทิฐิเป็นเหมือนเข็มทิศ หรือ เป็นไฟส่องทางอำนวยความสะดวก ศีล สมาธิ ปัญญา เดินหน้าไปได้และแล่นไปตรงทาง ความเจริญของปัญญาที่มีเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในระหว่างการปฏิบัติจะช่วยสนับสนุนความเจริญของสมาธิด้วย เช่น ยิ่งรู้ชัดเห็นชัด ก็แน่วแน่มั่นใจ ยิ่งมีสมาธิกล้าแข็งขึ้น สมาธิและปัญญาต่างอิงอาศัยสนับสนุนซึ่งกันและกัน ดังพุทธภาษิตที่ว่า “ฉานยอมไม่มีแก่ผู้ไร้ปัญญา ปัญญาที่ไม่มีแก่ผู้ไร้ฉาน ผู้ใดมีทั้งฉานและปัญญา ผู้นั้นแลอยู่ใกล้นิพพาน”^{๑๓๙} หลักไตรสิกขาและมรรคมีความสัมพันธ์กัน คือ วิธีการของการปฏิบัติใช้ขั้นตอนการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา ส่วนมรรคเป็นกระบวนการปฏิบัติที่อยู่ภายในตัวของผู้ปฏิบัติ ซึ่งมีสัมมาทิฐิเป็นตัวนำ เป็นประธาน^{๑๔๐} อยู่ในทุกขั้นของการปฏิบัติตามศีล สมาธิ และปัญญา กระบวนการปฏิบัติธรรมจึงเป็นเหมือนขบวนรถที่มีสัมมาทิฐิเป็นหัวจักร นำหน้า ช่วยให้องค์ธรรมอื่น ๆ ดำเนินไปสู่นิพพาน ดังที่ตรัสว่า

“ทางนั้นชื่อว่าเป็นทางตรง ทิศนั้นชื่อว่ามีภัย รถชื่อว่ามีเสียงดัง ประกอบด้วยล้อคือธรรม หิริเป็นฝาของรถนั้น สติเป็นเกราะกันของรถนั้น เรากล่าวธรรมมีสัมมาทิฐินำหน้า ว่าเป็นสารถี ยานชนิดนี้มีอยู่แก่ผู้ใด จะเป็นหญิงหรือชายก็ตาม เขาย่อมไปสู่พระนิพพานด้วยยานนี้แล”^{๑๔๑}

๗ เปรียบการเจริญวิปัสสนาระหว่างสายรูปนามกับสายต่าง ๆ

ในการเจริญวิปัสสนานั้น อาจารย์ผู้อบรมสั่งสอนวิปัสสนากรรมฐานถือเป็นบุคคลสำคัญที่จะก่อให้เกิดรูปแบบการปฏิบัติ หรือ แนวทางการเจริญวิปัสสนาในลักษณะต่าง ๆ เพราะอาจารย์ผู้สอนวิปัสสนาเป็นศูนย์รวมศรัทธาของผู้ปฏิบัติตามในแต่ละสำนัก ฉะนั้น จึงเป็นเหตุให้การเจริญวิปัสสนาในแต่ละสำนัก มีลักษณะหรือมีรูปแบบเฉพาะในสำนักของตนซึ่งแตกต่างจากสำนักอื่น ๆ และถึงแม้ว่าสำนักวิปัสสนา

^{๑๓๙} พ.ศ.๒๕/๓๕/๖๕.

^{๑๔๐} ม.อ.๑๔/๒๕๐/๑๕๗.

^{๑๔๑} ส.ส.๑๕/๑๔๔/๔๕.

กรรมฐานในแต่ละสำนักจะมีแนวทางการปฏิบัติที่ต่างกันไปบ้างก็ตาม แต่ก็มีลักษณะที่เหมือนกัน คือ การเน้นความสำคัญของสติปัญญาที่เข้าไปรู้อารมณ์ปัจจุบันที่ปรากฏอยู่ทุกขณะ และการให้ความสำคัญกับขณิกสมาธิในการเจริญเจริญวิปัสสนา ส่วนลักษณะที่ต่างกันในการเจริญวิปัสสนานั้น ขึ้นอยู่กับหลักการและวิธีการปฏิบัติของอาจารย์ผู้สอนวิปัสสนาเป็นประการสำคัญ หากจะนำสำนักวิปัสสนากรรมฐานสายต่าง ๆ มาเปรียบเทียบกับสายรูปนาม เพื่อศึกษาข้อเหมือนและข้อแตกต่างกัน ดังนี้

ก. สายหลวงพ่อเทียน จิตตสุโก วัดสนามใน จ.นนทบุรี

การเจริญวิปัสสนาตามแนวคำสอนของหลวงพ่อเทียน จิตตสุโก มีรูปแบบการปฏิบัติที่เป็นที่รู้จักกันทั่วไป คือ การฝึกสติรู้ความเคลื่อนไหวของมือ ๑๔ ท่า แต่แท้ที่จริงแล้วแนวทางการเจริญวิปัสสนาสายหลวงพ่อเทียน เป็นการปฏิบัติที่เน้นความสำคัญของการมีสติระลึกรู้อย่างต่อเนื่อง รู้ความเคลื่อนไหวของกายอยู่ทุกขณะ รู้เท่าทันอารมณ์ต่าง ๆ และรู้เท่าทันจิตใจ ความคิด อารมณ์ความรู้สึกของตน ดังนั้น การฝึกสติรู้ความเคลื่อนไหวของมือ ๑๔ ท่า จึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งของการปฏิบัติตามสายนี้ ส่วนประเด็นที่สำคัญ คือ ผู้ปฏิบัติต้องทำความเพียรให้มาก เจริญสติให้มาก เจริญสติ ให้ต่อเนื่องเหมือนลูกโซ่^{๑๔๒} หลักของการเจริญสตินั้นยึดตามหลักสติปัฏฐาน ๔ แบบง่าย ๆ ไม่มีคำภาวนากำกับ ไม่มีรูปแบบการเดินรูปแบบการยืน จะนั่งอย่างไรก็ได้ นั่งขัดสมาธิ หรือนั่งพับเพียบก็ได้ เขยียดแข้งเขยียดขาก็ได้ นอนก็ได้ นั่งเก้าอี้ก็ได้ จะพลิกมือขึ้น เอามือลง ก้ม เงย เอียงซ้าย-ขวา กระพริบตา ให้มีสติรู้เท่าทันทุก ๆ ความเคลื่อนไหว รู้เท่าทันอารมณ์ รู้เท่าทันความคิด หากจะเปรียบเทียบการเจริญวิปัสสนาสายรูปนามกับสายหลวงพ่อเทียน จิตตสุโก สรุปได้ดังนี้

ลักษณะที่เหมือนกัน

-การเจริญวิปัสสนาในสายหลวงพ่อเทียนกับสายรูปนาม มีลักษณะที่เหมือนกัน คือ เน้นความสำคัญของการมีสติอย่างต่อเนื่อง ไม่มีคำภาวนากำกับในขณะปฏิบัติ อิริยาบถต่าง ๆ เป็นไปอย่างธรรมชาติ ไม่มีรูปแบบการเดิน การยืน การนั่ง การนอน

-สายหลวงพ่อเทียนไม่เน้นความสำคัญของสมาธิมาก เช่นเดียวกับสายรูปนาม เนื่องจากหลวงพ่อเทียนเคยฝึกกรรมฐานในรูปแบบอื่น ๆ มาก่อน^{๑๔๓} เช่น พุทโธ, สัมมา-อรหัง, อานาปานสติ, พงหนอ-ยุพหนอ จึงมองว่าทั้งหมดนี้เป็นอุบายวิธีทำให้สงบในรูปแบบของสมาธิที่ไม่สามารถละกิเลสได้เด็ดขาด จึงมีลักษณะเหมือนกับหินทับหญ้า ด้วยเหตุนี้ จึงเน้นการฝึกสติเป็นหลักสำคัญ ส่วนสมาธินั้นกล่าวแต่เพียงว่าเมื่อมีสติอย่างต่อเนื่อง สมาธิจะดีขึ้นมาเอง

ลักษณะที่ต่างกัน

-การเจริญวิปัสสนาในสายรูปนาม เริ่มต้นปฏิบัติด้วยการเจริญสติรู้ิริยาบถหลัก คือ การยืน เดิน นั่ง นอนเสียก่อน ซึ่งถือเป็นส่วนที่รู้ได้ง่าย จากนั้นจึงขยายสติให้รู้เท่าทันความเคลื่อนไหวในอิริยาบถย่อย

^{๑๔๒} หลวงพ่อเทียน จิตตสุโก, *การปฏิบัติกรรมฐาน*, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร: เทพอักษรการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๒๒.

^{๑๔๓} หลวงพ่อเทียน จิตตสุโก, “ประสบการณ์ของหลวงพ่อ” ใน *การปฏิบัติกรรมฐาน*, (กรุงเทพมหานคร: เทพอักษรการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๕๒-๕๓.

ในขณะที่สายหลวงพ่อเทียนเน้นที่การมีสติรู้เท่าทันทุกความเคลื่อนไหว รู้เท่าทันทุกอารมณ์ความรู้สึก ไม่ได้แยกว่าจะต้องรู้ิริยาบถใหญ่เสียก่อนแล้วจึงไปรู้ิริยาบถย่อย

-สายรูปนามยึดถือหลักการเจริญวิปัสสนาตามวิธีสติปัฏฐานในหมวดอิริยาบถ และหมวดคัมภีร์บัญญัติ แนวทางการศึกษาและการเจริญวิปัสสนายึดตามหลักวิสุทธิมัคค์ อภิชัมมัตถสังคหะนอกจากนี้ยังยึดหลักการปฏิบัติ ๑๕ ข้อตามคำสอนของอาจารย์แนบ มหานิรานนท์ ในขณะที่สายหลวงพ่อเทียน ยึดแนวทางการเจริญวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ แบบง่าย ๆ ไม่อิงหลักวิชาการ มากจนเกินไป ไม่มีข้อห้ามซึ่งถือเป็นหลักหรือกฎเกณฑ์ในการเจริญวิปัสสนา

-ลักษณะการเจริญสติของสายรูปนามมองว่า สติที่เข้าไประลึกรู้ นั้น จะต้องมึรูปนามกำกับอยู่เสมอ เพื่อให้รู้ว่า กำลังกำหนดรู้อะไร นามอะไร เพื่อให้รู้ถึงความแตกต่างของรูปแต่ละรูป นามแต่ละนามว่าเป็นคนละรูป เป็นคนละนาม ไม่ใช่รูปอันเดียวกัน ไม่ใช่นามอันเดียวกัน เช่น ขณะนั่ง ให้ระลึกรู้ที่ท่าทางหรืออาการนั่ง พร้อมทั้งให้ทำความรู้สึกว่า กำลังดูรูปร่าง เป็นต้น ส่วนสายหลวงพ่อเทียนนั้น เน้นที่สติรู้เท่าทันอารมณ์ สติทำหน้าที่เป็นเพียงผู้ดู ผู้รู้ ไม่ให้ความสำคัญกับอารมณ์ว่า เป็นรูปหรือเป็นนาม เพราะการกำหนดรู้เช่นนั้น ปัญญาจะทำการกำหนดรู้และแยกแยะของเขาเอง

-สายหลวงพ่อเทียน แม้มองว่าไม่มีรูปแบบก็ไม่ถูกนัก เพราะยังมีรูปแบบการฝึกสติรู้ความเคลื่อนไหวของมือ ๑๔ ท่า ซึ่งถือเป็นรูปแบบเฉพาะของสายนี้ ในขณะที่สายรูปนามมองว่า รูปแบบการฝึกสติทั้ง ๑๔ ท่านั้น เป็นการสร้างอิริยาบถขึ้นมา ซึ่งผิดกับหลักของการปฏิบัติตามแนวทางของสายรูปนาม ส่วนสายรูปนามแม้จะไม่มีรูปแบบการปฏิบัติ แต่ก็เคร่งครัดในหลักการ คือ การยึดถือหลักปฏิบัติ ๑๕ ข้ออย่างเคร่งครัด ส่วนสายหลวงพ่อเทียนไม่ได้เคร่งครัดในหลักการ และไม่ได้ยึดติดกับรูปแบบ ถึงแม้จะมีรูปแบบการฝึกสติรู้ความเคลื่อนไหวของมือ แต่ก็เพียงเป็นส่วนหนึ่งของการเจริญวิปัสสนา ด้วยเหตุนี้สายหลวงพ่อเทียน จิตตสุโก จึงมีลักษณะที่ยืดหยุ่นกว่าสายรูปนาม

ข. สายพระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิสัย) วัดมเหยงคณ์ จ.พระนครศรีอยุธยา

แนวทางการเจริญวิปัสสนาของพระครูเกษมธรรมทัต เป็นการปฏิบัติวิปัสสนาตามแนวทางสติปัฏฐาน ๔ ไม่มีรูปแบบการปฏิบัติ เน้นการมีสติปัญญากำหนดรู้อารมณ์ตามวิปัสสนาภูมิ ๖ ให้ความสำคัญกับการมีสติระลึกรู้กับรูปนามที่เป็นปัจจุบันให้ถูกต้องตรงตามสภาวะปรมาตถ์ ถึงแม้จะเป็นสำนักที่ยึดหลักการเจริญวิปัสสนา แต่พระครูเกษมธรรมทัต ก็เห็นความสำคัญของการปฏิบัติทั้งในส่วนของสมถะและวิปัสสนา โดยมีมุมมองเกี่ยวกับการปฏิบัติ แบ่งเป็น ๓ รูปแบบ หรือ ๓ ระบบการปฏิบัติ ดังนี้^{๑๔๔}

๑. **เจริญสมถะก่อนแล้วต่อวิปัสสนาทีหลัง** วิธีปฏิบัติก็คือทำให้หนึ่ง โดยเพ่งลมหายใจ หรือ เพ่งกลิ่นต่าง ๆ ซึ่งมีถึง ๑๐ อย่าง หรือเพ่งอสุภะเป็นต้น เพ่งจนกระทั่งได้ฌาน เมื่อได้ฌานก็จะมีปีติ มีความสุข มีสมาธิเรียกว่าฌาน แล้วจึงยกองค์ฌานนั้น ๆ มาพิจารณา โดยน้อมมากำหนดที่ปีติ ที่ความสุขที่สมาธิ จูจิต จูผู้รู้ ผู้ดูจะเห็นความเปลี่ยนแปลง เกิดดับ เห็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาก็เข้าสู่วิปัสสนาได้

^{๑๔๔} เขมรวิสัย ภิกขุ, *ทำอย่างไรให้ชีวิตนี้มีความสุข* (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สแควร์ ปรีนซ์ ๙๓ จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๙-๑๑; พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรวิสัย), *วิปัสสนาภูมิ* (กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๔๙-๕๙.

๒. เจริญวิปัสสนาไปเลย แล้วสมณะจะมาที่หลัง แนวทางนี้ก็คือ การเจริญสติในชีวิตประจำวัน วิธีการก็คือ เมื่อตื่น เดิน นั่ง นอน คู้เหยียด เคลื่อนไหว เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส คิดนึก รู้สึกอะไรต่าง ๆ ก็เจริญสติระลึกรู้ แต่การระลึกรู้นี้ต้องให้ตรงกับสภาวะปรมาัตถ์ที่กำลังปรากฏ คือ ลักษณะการเห็น การได้ยิน การรู้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสเหล่านี้เป็นสภาวะปรมาัตถ์ ต้องกำหนดรู้ว่าลักษณะเห็น ลักษณะได้ยินเป็นอย่างไร ขณะที่รับรู้อารมณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ ให้สังเกตไปทั้งหมดที่เกิดขึ้นที่กายที่ใจนี้ หมั่นสังเกตหมั่นระลึกร้อย ๆ สติก็จะเจริญขึ้น และจะรู้เท่าทันต่อสภาวะ นอกจากนี้ก็ให้ฝึกปล่อยวางอยู่ในตัว คือ ต้องรู้จักละ รู้จักปล่อยวาง ในที่สุดสมณะก็จะเกิดขึ้นมาเอง

๓. เจริญสมณะและวิปัสสนาคอควบคู่กันไป ซึ่งคนยุคปัจจุบันส่วนใหญ่จะเหมาะกับประเภทนี้ เพราะคนในยุคปัจจุบันจะให้ไปเจริญสมณะจนได้มาน ให้จิตสงบนิ่งสามารถเข้าฌาน-ออกฌานได้คล่องแคล่วนั้นไม่ใช่ทำได้ง่าย เพราะต้องอยู่ในสถานที่ที่สงบวิเวกจริง ๆ มีคนเป็นส่วนน้อยที่อยู่ในสถานที่ไม่สงบแต่สามารถทำจิตให้นิ่งจนได้มานได้ ฉะนั้น เมื่อเราปฏิบัติตามแนวทางที่ ๑ คือ ทำฌานก่อนก็ทำไม่ได้ แนวทางที่ ๒ ก็ยังมีปัญญาไม่พอ ยังไม่รู้จักรูปนาม กำหนดไม่ถูก ไม่รู้ว่าสภาวะปรมาัตถ์เป็นอย่างไร บัญญัติเป็นอย่างไร และบางคนถ้าไม่มีสมาธิบ้างเลยจิตก็ล่องลอย ตั้งสติไม่อยู่ บางคนจึงต้องมีสมาธิอยู่บ้างจึงจะระลึกรู้ได้ ถ้าเราเป็นเช่นนี้ก็ต้องใช้แนวทางที่ ๓ เรียกว่า **“ยุคนิทรสมถวิปัสสนา”** (การเจริญสมณะและวิปัสสนาคอควบคู่กันไป) วิธีปฏิบัติก็คือเจริญ สมถกรรมฐานซึ่งมีวิธีการเจริญได้หลายอย่าง เช่น เจริญอานาปานสติ คือ ควบคุมหายใจเข้าออกคู่กับวิปัสสนาก็ได้ เจริญมรณานุสติ คือ ระลึกรู้ถึงความตายคู่กับวิปัสสนาก็ได้ หรือจะเจริญเมตตา คือ แผ่เมตตาคู่กับวิปัสสนาก็ได้ เป็นต้น

สำนักวิปัสสนาสายพระครูเกษมธรรมทัต จะมีลักษณะเหมือนกันสายรูปนาม เช่น เน้นความสำคัญของการรู้รูปนาม ความเข้าใจเกี่ยวกับบัญญัติปรมาัตถ์ การเจริญวิปัสสนาที่กำหนดรู้รูปนามตามวิปัสสนาภูมิ ๖ การเน้นความสำคัญของสติเป็นหลักในการปฏิบัติ ไม่มีรูปแบบของการปฏิบัติ ไม่มีคำภาวนาในขณะที่ปฏิบัติ อธิบายถ้อยคำในขณะปฏิบัติต้องเป็นไปอย่างปกติธรรมดา ส่วนลักษณะที่แตกต่างกันนั้น คือ สายของพระครูเกษมธรรมทัตนั้นไม่ได้แตกแยกมาจากสายของอาจารย์แนบ มหานิรันดร์ จึงไม่มีการเรียนการสอนเกี่ยวกับอภิธรรมมัตถสังคหะ แต่นำหลักอภิธรรมมัตถสังคหะมาใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติ ไม่ได้ยึดหลักปฏิบัติ ๑๕ ข้อในการปฏิบัติเหมือนสายของอาจารย์แนบ ส่วนการกำหนดสติรู้ในอริยาบถนั้นมีลักษณะแตกต่างกัน คือ สายอาจารย์แนบ มหานิรันดร์ให้กำหนดรู้ที่ท่าทาง หรือ อากาของรูป เช่น การยืนให้กำหนดที่ท่ายืน อากาของยืนว่า รูปยืน, การนั่งให้กำหนดที่ท่านั่ง อากาของนั่งว่า รูปนั่ง, การนอนให้กำหนดที่ท่านอน อากาของนอนว่า รูปนอน, การเดินให้กำหนดที่ท่าทางที่เดิน หรือการก้าวเท้าว่า รูปเดิน ส่วนสายของพระครูเกษมธรรมทัตนั้น ให้กำหนดรู้ไผฏฐัพพะ คือ ความเย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อนตึงตรงที่ส่วนของร่างกายสัมผัสถูกต้องกับพื้น

ค. สายพองหนอ-ยุบหนอ

สายพองหนอ-ยุบหนอ หรือ สายพองยุบ เป็นที่นิยมแพร่หลายในประเทศไทยตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๘๖ เป็นต้นมา โดยการนำของพระธรรมธีรราชฆราวาส (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๘) ซึ่งเป็นอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระแห่งวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ คณะ ๕ กรุงเทพฯ ท่านได้เดินทางไปศึกษาแนวทางการเจริญสมถวิปัสสนา ที่ประเทศพม่า อยู่ในสำนักของพระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ) เป็นเวลา ๑ ปี และได้อาราธนาพระภิกษุชาวพม่ามาด้วย ๒ รูป คือ ท่านภิกขุทันตะ อาสภมหาเถระ และท่านอินทวังสะ เพื่อมา

ช่วยสอนวิปัสสนากรรมฐานในประเทศไทย ซึ่งในปัจจุบันกรรมฐานสายพองหนอ-ยุบหนอได้เป็นที่นิยมไปทั่วทุกภาคของประเทศไทย เช่น ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย, วัดอัมพวัน จ.สิงห์บุรี, สำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม จ.ชลบุรี, วัดคณนพศ จ.สระบุรี วัดพระธาตุศรีจอมทอง จ.เชียงใหม่, วัดพิชโสภาราม จ.อุบลราชธานี เป็นต้น^{๑๔๕}

ลักษณะเด่นของสายพองหนอ-ยุบหนอ คือ รูปแบบการเดินจงกรม ที่เป็นการฝึกสติรู้ความเคลื่อนไหวของการก้าวเท้า ๖ ระยะ และรูปแบบการนั่งสมาธิที่ทำให้มีสติรู้ลมหายใจเข้าออก โดยกำหนดดูความเคลื่อนไหวของท้อง เมื่อท้องพองให้ภาวนาว่า “พองหนอ” เมื่อท้องยุบให้ภาวนาว่า “ยุบหนอ” นอกจากนี้ยังเน้นการมีสติระลึกรู้เท่าทันอารมณ์ปัจจุบันอยู่ทุกขณะพร้อมทั้งให้บริการหรือภาวนาในใจ เป็นการกำกับสติและสัมปชัญญะตามอาการนั้น ๆ ส่วนลักษณะที่เหมือนและต่างกันระหว่างสายพองหนอ-ยุบหนอกับสายรูปนาม ดังนี้

ลักษณะที่เหมือนกัน

สายพองหนอ-ยุบหนอ กับสายรูปนามมีลักษณะที่เหมือนกันในการเจริญวิปัสสนา คือ เน้นการมีสติรู้เท่าทันอารมณ์ปัจจุบันอย่างต่อเนื่อง รู้ทุกความเคลื่อนไหวของกาย ตลอดจนจนถึงรู้ทุกความเป็นไปของอารมณ์ สายพองหนอ-ยุบหนอถ้าหากนำคำบริการและรูปแบบการเดิน-การนั่งออกไป โดยให้มีสติรู้ความเคลื่อนไหวของกายตามปกติ สายพองหนอ-ยุบหนอกับสายรูปนามจะมีลักษณะที่เหมือนกันหลายประการ

ลักษณะที่ต่างกัน

สายพองหนอ-ยุบหนอ มีรูปแบบการปฏิบัติ โดยเฉพาะรูปแบบการเดินจงกรม ๖ ระยะ และรูปแบบการนั่งที่ฝึกสติรู้ความเคลื่อนไหวของท้องโดยภาวนาว่า “พองหนอ-ยุบหนอ” ส่วนการฝึกสติกำหนดรู้ในอารมณ์แต่ละอย่าง จะมีคำบริการหรือคำภาวนาในใจ ซึ่งเป็นการกำหนดรู้ตามอาการที่ปรากฏนั้น ๆ และมีมักจะลงท้ายด้วยหนอเสมอ เช่น เมื่อคิดก็ให้กำหนดว่า “คิดหนอ” เมื่อฟังชานก็ให้กำหนดว่า “ฟังชานหนอ” เป็นต้น การฝึกสติรู้ความเคลื่อนไหวของกายนั้น จะเข้าไปในลักษณะที่ช้า เพื่อให้มีสติรู้เท่าทันทุกความเคลื่อนไหว ในขณะที่สายรูปนาม มีการปฏิบัติที่ไม่เน้นรูปแบบ โดยมีการฝึกสติกำหนดรู้การเดิน การยืน การนั่ง การนอนด้วยอิริยาบถที่ปกติ ยึดหลักปฏิบัติ ๑๕ ข้อตามแนวทางของอาจารย์แนบ มหानीรานนท์ เจริญวิปัสสนาตามวิธีสติปัฏฐานในหมวดอิริยาบถและหมวดสัมปชัญญะ มีการกำหนดรู้ทุกขเวทนาในการเปลี่ยนอิริยาบถ นอกจากนี้ยังยึดถือแนวทางการศึกษาและปฏิบัติตามคัมภีร์วิสุทธิมรรคและอภิธรรมมัตถสังคหะ

มุมมองที่แตกต่างกัน

จากการศึกษาจากเอกสารสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนา จะพบแนวความคิดที่แตกต่างกันระหว่างสายรูปนามกับสายพองหนอ-ยุบหนออยู่หลายประการ ตัวอย่างเช่น

^{๑๔๕} วริยา ชินวรรโณ และคณะ, “รายงานการวิจัยเรื่องวิวัฒนาการการตีความคำสอนเรื่องสมาธิในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในประเทศไทย,” (คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗), หน้า ๓๕๑-๓๕๓.

๑. สายรูปนามมองว่า การปฏิบัติแบบพองหนอ-ยุบหนอ มีค่าปริกรรมประกอบการปฏิบัติ จัดอยู่ในส่วนสมถกรรมฐาน มีลักษณะเช่นเดียวกับพุทโธ และสัมมา-อรหัง เพราะวิปัสสนามีอารมณ์เป็นปรมาตม์ มีใช้บัญญัติ ตราบใดถ้าไม่ทิ้งองค์ปริกรรมก็ยังเป็นบัญญัติ ดังนั้น การปฏิบัติของสายพองหนอจึงเป็นสมถะ ไม่ใช่วิปัสสนา

สายพองหนอ-ยุบหนอมองว่า ค่าปริกรรมเป็นเพียงเสียงในจิต แม้จะเป็นคำบัญญัติแต่ก็เป็นปัจจัยแห่งการรู้ปรมาตม์ที่เป็นไตรลักษณ์ได้ ดังที่ท่านกล่าวว่า “การสาธยายทางจิต เป็นปัจจัยแก่การแทงตลอดไตรลักษณ์ การแทงตลอดไตรลักษณ์เป็นปัจจัยแก่การบรรลุมรรคผล”^{๑๔๖} ที่จริงในการปฏิบัติของสายพองหนอ-ยุบหนอ ไม่ได้เอาค่าปริกรรมเป็นอารมณ์ หากแต่เอาสติกำหนดรู้ตามอาการที่กำลังปรากฏนั้นเป็นอารมณ์ ค่าปริกรรมเป็นเพียงเครื่องช่วยเสริมกำลังขณิกสมาธิให้กล้าขึ้น เป็นการกำกับสติให้รู้ตรงตามลักษณะที่แท้จริง ถือเป็นกำหนัดตรงตามสภาพปรมาตม์ จึงจัดเป็นวิปัสสนา ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับสายรูปนามที่ให้ทำความรู้สึกตัวกำกับอยู่เสมอว่า กำลังดูรูปหรือนามอะไรอยู่

๒. สายรูปนามมองว่า การเดินจงกรม ๖ วัชระนั้น เป็นการบังคับอิริยาบถ เป็นการเดินที่มีความจงใจอันเป็นโลหะแทรกอยู่ เมื่อดูจากในหลักวิสุทธิมรรคจะพบว่า การเดินจงกรมที่ท่านแบ่งเป็น ๖ วัชระนั้นเป็นผลมาจากสัมมสนญาณ ที่รู้ความเกิดดับของการก้าวเท้าเพียงย่างก้าวเดียว แต่รู้ความเกิดดับถึง ๖ วัชระ ฉะนั้น การเดินจงกรมของสายพองหนอ-ยุบหนอ จึงเป็นการปฏิบัติที่บังคับอิริยาบถและผัสสในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

สายพองหนอ-ยุบหนอมองว่า ในหลักสติปัฏฐานหมวดอิริยาบถ พระพุทธองค์แสดงได้ว่า “คจฺจนฺโตคจฺจามิตฺติ ปชานาติ เมื่อเดินอยู่ก็ให้รู้ว่าเดินอยู่” ไม่มีเนื้อความตอนใดที่บ่งชี้ว่า ให้เดินอย่างไร ห้ามเดินอย่างไร แสดงให้เห็นว่า จะเดินในรูปแบบใด จะเป็นการเดินตามปกติหรือเชิงช้าไม่ไช่ประเด็นสำคัญ แต่สิ่งที่สำคัญคือ การมีสติรู้ชัดตามลักษณะของการเดินนั้น ๆ ส่วนการเดินจงกรมที่แบ่งเป็น ๖ วัชระ เป็นเพียงรูปแบบของการฝึกสติเท่านั้น ไม่ได้ต้องการรู้ให้ได้ ๖ วัชระในย่างก้าวเดียว จึงไม่ได้ขัดแย้งกับหลักในวิสุทธิมรรคและหลักสติปัฏฐาน

๓. สายรูปนามมองว่า ค่าปริกรรม “พองหนอ-ยุบหนอ” ด้วยการดูลมที่ท้องนั้น ไม่มีหลักฐานใด ๆ เลย ในพระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกา ไม่ตรงกับหลักอุสสนานัย (นัยที่ลมกระทบ) ตามนัยวิสุทธิมรรค และไม่ตรงกับหลักอานาปานสติที่ให้กำหนดรู้ที่ลมหายใจเข้าออก ไม่ได้กำหนดดูที่ท้องพองหรือยุบ

สายพองหนอ-ยุบหนอมองว่า การกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก ตามนัยแห่งอานาปานสตินั้น ท่านให้กำหนดรู้ลมใน ๓ ฐาน^{๑๔๗} คือ จุดที่ลมกระทบตรงปลายจมูก ทรวงอก และท้อง (สะดือ) โดยให้กำหนดรู้ลมให้ชัดในทั้ง ๓ ฐาน หรือ กำหนดตรงจุดที่ชัดจุดใดจุดหนึ่งก็ได้ และเห็นว่าบริเวณหน้าท้องซึ่งมีอาการพอง-ยุบนั้น แสดงสภาวะได้ชัดเจนกว่าการกระทบที่บริเวณจมูก ฉะนั้น รูปที่ลมถูกต้องที่บริเวณหน้าท้องคือ อาการพองขึ้นและยุบลง จึงเหมาะแก่การตั้งสติกำหนดเพื่อเจริญวิปัสสนากรรมฐาน อีกอย่างหนึ่งอาการเคลื่อนไหวของหน้าท้องที่เกิดจากลมหายใจ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วาโยโฆฏฐัพพรูป (รูปที่ลมกระทบถูกต้อง) ซึ่งเป็นสภาพปรมาตม์ที่เกี่ยวข้องด้วยการเคลื่อนไหวเพราะมีวาโยธาตุเป็นเหตุ ดังนั้น การกำหนดรู้ลมที่ท้องพองและท้องยุบ จึงเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง จึงไม่ขัดกับหลักอานาปานสติและหลักสติปัฏฐาน

^{๑๔๖} วิกงค.อ.๒/๒๔๓; วิสุทธิ.๒/๑๙.

^{๑๔๗} นาสิกคัค อาทิ ททย มชฺฌ นากิ ปริโยธานิ (วินย.อ.๑/๕๑๔; ปฏิส.อ.๒/๙๓)

บทความวิจัย

พระฝรั่งในประเทศไทย

พระอนิลมาน ฐมฺสากิโย

1 ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง

ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่างได้แก่ อายุ พรรษา การศึกษาก่อนบวช ศาสนาที่นับถือก่อนบวช สถานภาพก่อนบวช ดินกำเนิด ประเภทของวิชาที่ได้รับ อาชีพ การมาประเทศไทยก่อนบวช วัดที่บรรพชา วัดที่อุปสมบท คณะสงฆ์ที่สังกัดและวัดที่อยู่ในปัจจุบัน

ตารางที่ 1 แสดงข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง
(n = 41)

	ลักษณะทั่วไป	จำนวน	ร้อยละ
อายุ	20 - 30 ปี	24	58.53
	31 - 40 ปี	12	29.27
	41 - 50 ปี	3	7.32
	มากกว่า 50 ปี	2	4.88
	พรรษา		
พรรษา	1 - 5 พรรษา	25	60.97
	6 - 10 พรรษา	10	24.39
	11 - 15 พรรษา	-	-
	16 - 20 พรรษา	3	7.32
	มากกว่า 20 พรรษา	3	7.32
การศึกษาก่อนบวช	มัธยมศึกษา	12	29.27
	อาชีวศึกษา	3	7.32
	ปริญญาตรี	23	56.09
	ปริญญาโท	3	7.32
	ปริญญาเอก	-	-
ศาสนาที่นับถือก่อนบวช	ไม่มีศาสนา	19	46.34
	พุทธ	15	36.59
	คริสต์	6	14.63
	ยิว	1	2.44

สถานภาพก่อนบวช		
แต่งงาน	25	60.97
โสด	13	31.71
หย่า	3	7.32
ถิ่นกำเนิด		
อเมริกา	11	26.83
อังกฤษ	11	26.83
เยอรมัน	5	12.20
ออสเตรเลีย	3	7.32
แคนาดา	3	7.32
ฮอลแลนด์	2	4.87
แอฟริกาใต้	2	4.87
บราซิล	1	2.44
เชค	1	2.44
นอร์เวย์	1	2.44
ประเภทของวีซ่าที่ได้		
Non – Immigrant	35	85.37
Certificate of Residence	3	7.32
Tourist	2	4.87
อื่น ๆ	1	2.44
อาชีพ		
ครู	8	19.51
นักศึกษา	6	14.63
ไม่มีอาชีพ	4	9.76
วิศวกร	3	7.32
นักจัดสวน	2	4.88
นักสังคมสงเคราะห์	2	4.88
นักบัญชี	2	4.88
นักออกแบบ	2	4.88
อื่น ๆ	12	29.26
การมาประเทศไทยก่อนบวช		
ไม่เคย	23	56.10
เคย	18	43.90
วัดที่บรรพชา		
วัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี	20	48.78
วัดจิตวิเวก ประเทศอังกฤษ	4	9.78
วัดป่าวิเวก จังหวัดอุบลราชธานี	3	7.32
อื่น ๆ	1	2.44

วัดที่อุปสมบท		
วัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี	17	41.47
วัดป่าจิตวิเวก ประเทศอังกฤษ	4	9.75
วัดอมรวดี ประเทศอังกฤษ	2	2.44
วัดธรรมกาย จังหวัดปทุมธานี	2	2.44
อื่น ๆ	9	21.95
(สามเณร)	(7)	(17.07)
คณะสงฆ์ที่สังกัด		
มหานิกาย	38	92.68
ธรรมยุต	3	7.32
วัดที่อยู่ปัจจุบัน		
วัดป่านานาชาติ จังหวัดอุบลราชธานี	23	56.09
วัดมาบจันทร์ จังหวัดระยอง	6	14.63
วัดป่าภาวนาวิเวก จังหวัดราชบุรี	2	4.88
วัดภูจ้อยหอม จังหวัดอุบลราชธานี	2	4.88
วัดพระธรรมกาย จังหวัดปทุมธานี	2	4.88
วัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี	1	2.44
วัดบ้านบุ่งหวาย จังหวัดอุบลราชธานี	1	2.44
วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี	1	2.44
วัดสังฆทาน จังหวัดนครพนม	1	2.44
วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร	1	2.44
รวม	41	100

จากตารางที่ 1 สามารถอธิบายได้ดังนี้

อายุ พระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทย ส่วนมากมีอายุระหว่าง 20 - 30 ปี คิดเป็นร้อยละ 58.53 รองลงมาคืออายุระหว่าง 31 - 40 ปี คิดเป็นร้อยละ 29.27 อายุระหว่าง 41 - 50 ปี คิดเป็นร้อยละ 7.32 อายุระหว่าง 50 ขึ้นไปมีเพียงร้อยละ 4.88 เท่านั้น จากข้อมูลนี้แสดงให้เห็นว่า พระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทยขณะที่ทำการวิจัยนี้ส่วนใหญ่เป็นคนหนุ่มวัยฉกรรจ์

พรรษา พระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทยส่วนใหญ่มีพรรษาระหว่าง 1 - 5 พรรษา คิดเป็นร้อยละ 60.97 รองลงมาคือมีพรรษาระหว่าง 6 - 10 พรรษา คิดเป็นร้อยละ 24.39 และรองลงมาเป็นอันดับสามมีพรรษาระหว่าง 16 - 20 พรรษา และมีพรรษามากกว่า 20 พรรษาขึ้นไป มีจำนวนเท่ากันคิดเป็นร้อยละ 7.32

จากข้อมูลนี้แสดงให้เห็นว่า พระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทยขณะที่ทำการวิจัยนี้ ส่วนใหญ่เป็นนวกะ คือ ผู้บวชใหม่ (ซึ่งเปรียบเสมือนวัยเด็ก) รองลงมาเป็นพระในระดับปานกลางที่เรียกว่า มัชฌิมะ ซึ่งทางพระวินัยถือว่า พ้นจากความเป็น นวกะเข้าสู่ระดับปานกลาง (ซึ่งเปรียบเสมือนวัยหนุ่ม) แล้วแต่ยังไม่เป็นเถระ คือผู้ใหญ่ ส่วนพระฝรั่งที่อยู่ในระดับเถระคือ พระผู้ใหญ่มีเพียง 14% เท่านั้น ในทางพระวินัยถือว่าพระระดับนวกะนั้น ยังช่วยเหลือดูแลตนเองไม่ได้ ต้องอาศัยครูบาอาจารย์ดูแลสั่งสอน พระระดับมัชฌิมะ ถือว่าได้รับการอบรมสั่งสอนมาพอสมควร พอดูแลตนเองได้แล้วแต่ยังช่วยสอนหรือดูแลคนอื่นไม่ได้ พระระดับเถระขึ้นไปจึงถือว่าดูแลรับผิดชอบตนเองได้และช่วยสั่งสอนดูแลคนอื่นได้

จากข้อมูลนี้แสดงว่า พระฝรั่งในประเทศไทยขณะนี้ มีแต่พระใหม่เป็นส่วนมาก ยังขาดพระเถระหรือพระฝรั่งผู้ใหญ่ที่จะดูแลสั่งสอนกันเองอยู่อีกมาก ซึ่งนับว่าเป็นปัญหาสำคัญประการหนึ่งของพระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทยขณะนี้

การศึกษา พระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทยส่วนใหญ่จบการศึกษาระดับปริญญาตรี คิดเป็นร้อยละ 56.09 รองลงมาจบการศึกษาระดับมัธยมศึกษา คิดเป็นร้อยละ 29.27 รองลงมาจบการศึกษาระดับอาชีวศึกษาและระดับปริญญาโท จำนวนเท่า ๆ กัน คิดเป็นร้อยละ 7.32

จากข้อมูลนี้แสดงว่า พระฝรั่งที่มาบวชอยู่ในประเทศไทย ส่วนใหญ่มีพื้นฐานทางการศึกษาอยู่ในระดับดี มีพื้นวิชาความรู้ทางโลกหรือวิชาการสมัยใหม่มาเป็นอย่างดี ซึ่งนับว่ามีประโยชน์ต่อการศึกษาศาสนาและการประยุกต์ใช้ในการสั่งสอนหรือเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ศาสนาที่นับถือก่อนบวช พระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทยส่วนใหญ่ก่อนบวชเป็นคนไม่มีศาสนา คิดเป็นร้อยละ 46.34 รองลงมานับถือพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ 36.59 รองลงมานับถือศาสนาคริสต์คิดเป็นร้อยละ 14.63 และนับถือศาสนายิว คิดเป็นร้อยละ 2.44

จากข้อมูลนี้แสดงว่า ฝรั่งที่มาบวชในพุทธศาสนานั้นเกือบครึ่งหนึ่งเป็นคนหนุ่มหรือคนสมัยใหม่ที่กำลังแสวงหาสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตด้วยจิตใจที่ว่างเปล่า เมื่อมาพบพระพุทธศาสนาจึงได้เลือกพระพุทธศาสนาเป็นหลักยึดสำหรับชีวิตของตนและตั้งใจศึกษาปฏิบัติอย่างเต็มที่ เพราะถือว่าเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตของตน

สถานภาพก่อน พระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทย ส่วนใหญ่เกินกว่าครึ่งเคยแต่งงานมาก่อน คิดเป็นร้อยละ 60.97 รองลงมาเป็นโสด คิดเป็นร้อยละ 31.71 และรองลงมาเคยแต่งงานแล้วหย่า มีจำนวนน้อยที่สุด คิดเป็นร้อยละ 7.32

ถิ่นกำเนิด ฝรั่งที่มาบวชในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นชาวอังกฤษและอเมริกัน ซึ่งมีจำนวนพอ ๆ กัน คิดเป็นร้อยละ 26.83 นอกจากนั้นเป็นชาวเยอรมัน ออสเตรเลีย คานาดา ฮอลแลนด์ แอฟริกาใต้ บราซิล เซเชลล์ นอร์เวย์ ซึ่งมีจำนวนลดหลั่นกันลงมาตามลำดับ แต่ในภาพรวมฝรั่งที่มาบวชในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นชาวยุโรป ซึ่งมีจำนวนเกินกว่าครึ่งของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด คิดเป็นร้อยละ 60.97

ประเภทของวีซ่าที่ได้รับ พระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทยเกือบจะทั้งหมด คิดเป็นร้อยละ 85.37 ถือวีซ่าประเภท Non - Immigrant ที่เหลือถือวีซ่าประเภท Certificate of Residence และ Tourist ตามลำดับ

จากข้อมูลนี้แสดงว่า พระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทยขณะนี้ เกือบจะทั้งหมดมีปัญหาเรื่องระยะเวลาที่ได้รับอนุญาตให้อยู่ในประเทศไทย เพราะไม่แน่นอนว่าจะได้รับการต่ออายุวีซ่าหรือไม่ ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการศึกษปฏิบัติธรรมมาก โดยเฉพาะการปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน

อาชีพก่อนบวช พระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทยมาจากหลากหลายอาชีพ อาชีพที่มากที่สุดคือ ครู คิดเป็นร้อยละ 19.51 รองลงมาคือนักศึกษา คิดเป็นร้อยละ 14.36 นอกจากนั้นก็เป็อาชีพวิศวกร นักจัดสวน นักสังคมสงเคราะห์ นักบัญชี นักออกแบบ และอื่น ๆ และไม่มีอาชีพ

การมาประเทศไทยก่อนบวช พระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทยส่วนมากไม่เคยมาประเทศไทยก่อนบวช คิดเป็นร้อยละ 56.10 ที่เคยมาประเทศไทยก่อนบวช คิดเป็นร้อยละ 43.90

วัดที่บรรพชา พระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทยส่วนใหญ่เข้ามาบรรพชาเป็นสามเณรในประเทศไทย คือวัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี คิดเป็นร้อยละ 48.78 ซึ่งเป็นจำนวนเกือบครึ่งหนึ่งของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด นอกนั้นก็บรรพชาตามวัดต่าง ๆ ในประเทศไทยที่บรรพชามาจากวัดในต่างประเทศมีน้อย คือจากวัดในประเทศอังกฤษคิดเป็นร้อยละ 12.22

วัดที่อุปสมบท พระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทยจำนวนเกือบครึ่งหนึ่งของกลุ่มตัวอย่างอุปสมบทที่วัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี คิดเป็นร้อยละ 41.47 ที่อุปสมบทจากวัดในต่างประเทศแล้ว เข้ามาอยู่ในประเทศไทย มีเป็นจำนวนน้อย คิดเป็นร้อยละ 12.19 เท่านั้น นอกนั้นก็อุปสมบทตามวัดต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และในต่างจังหวัด

คณะที่สังกัด พระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทยเกือบจะทั้งหมดสังกัดคณะมหานิกาย คิดเป็นร้อยละ 92.68 สังกัดคณะธรรมยุต เพียงร้อยละ 7.32 เท่านั้น ทั้งนี้เพราะพระฝรั่งที่เข้ามาบวชในประเทศไทยนั้น รู้เรื่องวัดและการบวชในประเทศไทยจากบุคคลและแหล่งข้อมูลข่าวสาร จากพระฝรั่งด้วยกันและจากวัดที่เป็นสาขาของวัดหนองป่าพง ของพระโพธิญาณเถร หรือหลวงพ่อบุญ สุภัทโท ซึ่งมีกระจายอยู่ทั่วไปทั้งภายในประเทศไทยและในต่างประเทศเกือบจะทั้งหมด

วัดที่อยู่ปัจจุบัน พระฝรั่งส่วนใหญ่อยู่วัดป่าอานาชาติ ซึ่งเป็นวัดสาขาของวัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี คิดเป็นร้อยละ 56.09 รองลงมาคือวัดมาบจันทร์ จังหวัดระยอง ซึ่งเป็นวัดสาขาของวัดหนองป่าพงเช่นกัน คิดเป็นร้อยละ 14.63 และรองลงมาอีกเป็นอันดับที่สามมี 3 วัดคือ วัดป่าภาวนา วิเวก จังหวัดราชบุรี วัดภูจ้อก้อม จังหวัดอุบลราชธานี และวัดพระธรรมกาย จังหวัดปทุมธานี คิดเป็นร้อยละ 4.88 เท่า ๆ กัน ที่เหลือก็กระจายกันอยู่วัดละรูป คิดรวมเป็นร้อยละ 14.63 ของจำนวนทั้งหมด

จากข้อมูลนี้ แสดงให้เห็นว่าพระฝรั่งส่วนใหญ่ในประเทศไทยอยู่ต่างจังหวัด อยู่ในกรุงเทพฯ เพียงร้อยละ 2.44 เท่านั้น

ในภาพรวม จากข้อมูลในตารางที่ 1 แสดงให้เห็นว่า พระฝรั่งที่มาบวชอยู่ในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นคนหนุ่ม ที่มีการศึกษาดี ซึ่งส่วนมากมาจากยุโรป และเข้ามาบวชด้วยความศรัทธา โดยเฉพาะศรัทธาในชีวิตวัดป่าสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งมีวัดหนองป่าพงและวัดสาขา เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในหมู่ชาวตะวันตก ยิ่งกว่าสำนักปฏิบัติหรือวัดกรรมฐานอื่น ๆ และส่วนใหญ่เดินทางเข้ามาบวชในประเทศไทย และบวชในวัดที่ตนเลื่อมใสโดยตรง

2 การศึกษาและการรับรู้ข้อมูลข่าวสารทางพระพุทธศาสนา

ในด้านการศึกษาและรับรู้ข้อมูลข่าวสารทางพระพุทธศาสนาประกอบด้วย ระยะเวลาการศึกษา พระพุทธศาสนา ก่อนบวช การเริ่มศึกษาพระพุทธศาสนา ประเภทของหนังสือที่อ่าน หนังสือพระพุทธศาสนาที่ชอบเป็นพิเศษ และการรับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับวัดในประเทศไทย

ตารางที่ 2 แสดงการศึกษาพระพุทธศาสนาของกลุ่มตัวอย่าง

(n = 41)

	คำตอบ	จำนวน	ร้อยละ
การศึกษาพระพุทธศาสนา ก่อนบวช			
น้อยกว่า 1 ปี		2	4.88

มากกว่า 1 ปี	19	46.34
มากกว่า 5 ปี	8	19.51
มากกว่า 10 ปี	12	29.27
เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนา		
จากโรงเรียนมัธยม	9	21.95
จากมหาวิทยาลัย	2	4.88
จากเพื่อน	4	9.76
จากพระภิกษุ	5	12.19
จากศูนย์อบรมสมาธิ	4	9.76
จากการอยู่ในประเทศไทย	1	2.44
จากการอ่านหนังสือ	16	39.02
ประเภทหนังสือที่ชอบอ่านและประทับใจ		
พระไตรปิฎกแปล (พระสูตร/พระวินัย)	18	43.90
คำสอนพระกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น	9	21.95
หนังสือธรรมทั่วไป	7	17.08
ธรรมบท	5	12.19
What the Buddha Taught	2	4.88
หนังสือพระพุทธศาสนาที่ชอบเป็นพิเศษ		
พระสูตรแปล	18	43.90
คำสอนพระกรรมฐาน	8	19.51
หนังสือธรรมทั่วไป	7	17.08
ธรรมบท	5	12.19
ไม่มีคำตอบ	3	7.32
รวม	41	100

จากตารางที่ 2 สามารถอธิบายได้ดังนี้

การศึกษาพระพุทธศาสนา ก่อนบวช พระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทย ส่วนใหญ่เคยศึกษาพระพุทธศาสนามาก่อนบวชมากกว่า 1 ปี คิดเป็นร้อยละ 46.34 มากกว่า 10 ปี คิดเป็นร้อยละ 29.27 มากกว่า 5 ปี คิดเป็นร้อยละ 19.51 และน้อยกว่า 1 ปีมีเพียงร้อยละ 4.88 เท่านั้น

การเริ่มศึกษาพระพุทธศาสนา ส่วนใหญ่เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนาจากการอ่านหนังสือ คิดเป็นร้อยละ 39.02 รองลงมาอันดับสองคือ เริ่มศึกษาในโรงเรียนมัธยมโดยศึกษาจากการเรียนในหลักสูตรที่กำหนดให้เรียนในชั้นเรียน คิดเป็นร้อยละ 21.95 รองลงมาเป็นอันดับสามคือเริ่มเรียนจากพระภิกษุในพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ 12.19 นอกนั้นก็เริ่มเรียนจากเพื่อนบ้าง จากการเข้ารับฝึกอบรมในหลักสูตรฝึกอบรมบ้าง จากมหาวิทยาลัยบ้าง และเรียนรู้จากการมาเที่ยวประเทศไทยบ้างตามลำดับ

จากข้อมูลนี้แสดงให้เห็นว่า ชาวตะวันตกส่วนใหญ่ไม่ได้รู้จักพระพุทธศาสนาจากวัดหรือพระภิกษุในพุทธศาสนา แต่รู้จักพระพุทธศาสนาจากแหล่งข้อมูลอื่น ๆ มีหนังสือ โรงเรียน และเพื่อนเป็นต้น ที่น่าสังเกตก็คือ บางคนเรียนรู้และเกิดความประทับใจในพระพุทธศาสนาจากผู้สอนหรือผู้แนะนำคือแม่ชีในศาสนาคริสต์ ซึ่งเป็นครูสอนในโรงเรียน

หนังสือที่ขอบอ่านและประทับใจ เกือบครึ่งหนึ่งของกลุ่มตัวอย่างชอบอ่านพระไตรปิฎกแปล โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสูตรและพระวินัยแปล คิดเป็นร้อยละ 43.90 รองลงมาคือ หนังสือคำสอนของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และคำสอนของศิษย์สายพระอาจารย์มั่น มีหลวงพ่อบุชา สุภัทโท เป็นต้น ที่มีผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษ คิดเป็นร้อยละ 21.95 รองลงมาอันดับสามคือหนังสือธรรมทั่วไป คิดเป็นร้อยละ 17.08 หนังสือธรรมบทแปล คิดเป็นร้อยละ 12.19 และชื่อเขียนของพระเถระชาวลังกาที่มีชื่อเสียงคือ ท่านราหุล วัลโปละ ชื่อ What the Buddha Taught คิดเป็นร้อยละ 4.88

หนังสือที่ชอบเป็นพิเศษ เกือบครึ่งหนึ่งของกลุ่มตัวอย่างประทับใจในพระสูตรแปล คิดเป็นร้อยละ 43.90 รองลงมาคือคำสอนของพระอาจารย์กรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น นับแต่ คำสอนของพระอาจารย์มั่น เป็นต้นมา คิดเป็นร้อยละ 19.51 รองลงมาเป็นอันดับสามคือหนังสือธรรมทุกชนิด คิดเป็นร้อยละ 17.08 และหนังสือธรรมบทแปลเป็นอันดับสุดท้าย คิดเป็นร้อยละ 12.19

ตารางที่ 3 แสดงความประทับใจในคำสอนของพระพุทธศาสนา

(n = 41)

คำตอบ	จำนวน	ร้อยละ
สนใจพระพุทธศาสนาในด้านใดเป็นพิเศษ		
ด้านปฏิบัติสมาธิ	21	51.22
ทั้งสองด้าน	19	46.34
ด้านปริยัติ	1	2.44
คำสอนของพระพุทธศาสนาที่ชอบมากที่สุด		
อริยสัจสี่	9	21.96
พระสูตรแปล	5	12.19
ปัจจุสมุปปาท	4	9.75
คำสอนพระกรรมฐาน	4	9.75
ธรรมทั่วไป	4	9.75
ไตรลักษณ์	1	2.44
กรรม	1	2.44
อุดงค์ 13	1	2.44
อุมกขา	1	2.44
ธรรมบท	1	2.44
ไตรสิกขา	1	2.44
ไม่มีคำตอบ	9	21.96
รวม	41	100

จากตารางที่ 3 สามารถอธิบายได้ดังนี้

สนใจพระพุทธศาสนาในด้านใดเป็นพิเศษ กลุ่มตัวอย่างเกินกว่าครึ่งของจำนวนทั้งหมดสนใจการปฏิบัติคิดเป็นร้อยละ 51.22 รองลงมาซึ่งมีจำนวนใกล้เคียงกัน คิดเป็นร้อยละ 46.34 และที่สนใจด้านปริยัติคือการเรียนรู้พระพุทธศาสนาทั่วไป หรือศึกษาคัมภีร์พระพุทธานันนั้นมีจำนวนน้อยมาก คิดเป็นร้อยละ 2.44 เท่านั้น

เหตุผลที่พระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทยเกือบจะทั้งหมดของกลุ่มตัวอย่างสนใจศึกษาปฏิบัติเรื่องสมาธิ ก็เพราะเป็นสิ่งที่หาไม่ได้ในตะวันตก ส่วนการศึกษาภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต หรือการศึกษาพระพุทธศาสนาเชิงทฤษฎีนั้นในทางตะวันตกก็ว่าหน้ากว่าประเทศไทยมาก ด้วยเหตุผลดังกล่าวฝรั่งที่มุ่งศึกษาปฏิบัติด้านสมาธิ จึงมุ่งมาประเทศไทยเกือบจะทั้งนั้น ประกอบกับบุคคลเหล่านี้ได้เรียนรู้เรื่องการศึกษาปฏิบัติสมาธิสายพระอาจารย์มั่นจากการอ่านหนังสือมาอย่างทะลุปรุโปร่งจึงเกิดศรัทธาปสาทะและมุ่งมาประเทศไทย เพื่อจะพิสูจน์ทดลองให้ประจักษ์ด้วยตนเอง

คำสอนของพระพุทธศาสนาที่ชอบมากที่สุด คำสอนของพระพุทธศาสนาที่กลุ่มตัวอย่างประทับใจมากที่สุดเป็นอันดับหนึ่ง คือ อริยสัจสี่ คิดเป็นร้อยละ 21.96 รองลงมาคือคำสอนในพระสูตร คิดเป็นร้อยละ 12.19 และรองลงมาเป็นอันดับสามคือ ปฏิจจสมุปบาท คำสอนของพระอาจารย์กรรมฐาน และธรรมทั่วไป คิดเป็นร้อยละ 9.75 เท่า ๆ กัน

ข้อมูลใน 2 ประเด็นนี้มีความสัมพันธ์สอดคล้องกันกล่าวคือ ผู้ที่จะสนใจในการปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน ก็เนื่องมาจากสนใจในเรื่องอริยสัจสี่ ปฏิจจสมุปบาท และคำสอนของพระอาจารย์กรรมฐาน เพราะผู้ที่เข้าใจคำสอนดังกล่าวเหล่านี้ ย่อมมองเห็นความทุกข์ของชีวิต พร้อมทั้งมองเห็นทางออกจากความทุกข์ของชีวิตคือการปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน

ตารางที่ 4 แสดงการรับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับวัดในประเทศไทย
(n = 41)

คำตอบ	จำนวน	ร้อยละ
ท่านรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับวัดในประเทศไทยจากใคร		
วัดสาขาหลวงพ่อบุชาในอังกฤษ	9	21.96
อ่านหนังสือ	5	12.19
พระฝรั่งด้วยกัน	5	12.19
อินเตอร์เน็ต	5	12.19
เพื่อนฝรั่ง	3	7.32
เพื่อนไทย	3	7.32
ครูในโรงเรียน (อังกฤษ)	1	2.44
วัดไทยในอเมริกา	1	2.44
ศูนย์สมาธิในออสเตรเลีย	1	2.44
พุทธสมาคมในลอนดอน	1	2.44
แหล่งข่าวในต่างประเทศ	1	2.44
จากการมาเที่ยวประเทศไทย	1	2.44
ไม่มีคำตอบ	5	12.19
รวม	41	100

จากตารางที่ 4 สามารถอธิบายได้ว่า

กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่รับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับวัดในประเทศไทยจากวัดสาขาของหลวงพ่อบุชา หรือสาขาของวัดหนองป่าพงในต่างประเทศเป็นอันดับแรก คิดเป็นร้อยละ 21.95 รองลงมาคือรู้จากการอ่านหนังสือ รู้จากพระฝรั่งด้วยกัน และรู้จากอินเตอร์เน็ต คิดเป็นร้อยละ 12.19 เท่า ๆ กัน รองลงมาเป็นอันดับ

สามคือรู้จักเพื่อนฝรั่งที่เคยมาเที่ยวประเทศไทย และรู้จักเพื่อนคนไทย คิดเป็นร้อยละ 7.32 เท่า ๆ กัน นอกนั้นก็เป็นการรู้จักแหล่งอื่น ๆ ซึ่งมีเป็นจำนวนน้อย คือแต่ละแหล่งคิดเป็นร้อยละ 2.44 เท่านั้น

ในภาพรวม ฝรั่งที่จะมาบวชในประเทศไทยนั้น รู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับวัดในประเทศไทยจากแหล่งข้อมูลข่าวสารของฝรั่งด้วยกันเองเป็นส่วนใหญ่คือ ราวร้อยละ 65.85 วัดไทยในต่างประเทศมีส่วนช่วยในเรื่องนี้เพียงเล็กน้อยคือ ร้อยละ 2.44 เท่านั้น แม้ฝรั่งที่มาเที่ยวประเทศไทย ก็หาความรู้เกี่ยวกับเรื่องวัดและเรื่องพระพุทธศาสนาจากแหล่งข้อมูลข่าวสารภาษาอังกฤษในประเทศไทย ได้น้อยมากคือเพียงร้อยละ 2.44 เช่นเดียวกัน เป็นเหตุให้ฝรั่งบางคนพูดเปรียบเปรยว่าในกรุงเทพฯ นั้น “หาข่าวแซมพู” ได้ง่ายกว่า “หาข่าววัดและพุทธศาสนา”

3 แรงจูงใจและการเตรียมตัวบวช

แรงจูงใจและการเตรียมตัวบวชประกอบด้วย แรงจูงใจและเป้าหมายในการบวช การเลือกสถานที่และวัดในการบวช การเตรียมตัวในการบวช

ตารางที่ 5 แสดงแรงจูงใจและเป้าหมายในการบวช

(n = 41)

คำตอบ	จำนวน	ร้อยละ
สิ่งที่เป็แรงจูงใจให้บวช		
อยากพ้นทุกข์	18	43.90
อยากศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง	10	24.39
อยากปฏิบัติสมาธิภาวนา	5	12.19
เห็นทุกข์ของชีวิต	3	7.32
แสวงหาความสุขของชีวิต	3	7.32
อยากเข้าใจชีวิตและตนเอง	2	4.88
รวม	41	100

จากตารางที่ 5 สามารถอธิบายได้ว่า

แรงจูงใจให้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาของกลุ่มตัวอย่างเกือบครึ่งของจำนวนทั้งหมดคือ อยากพ้นทุกข์ คิดเป็นร้อยละ 43.90 รองลงมาคืออยากศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง คิดเป็นร้อยละ 24.39 และรองลงมาตามลำดับก็คือ เพราะเห็นความทุกข์ของชีวิต คิดเป็นร้อยละ 7.32 อยากเข้าใจชีวิตและตนเอง คิดเป็นร้อยละ 4.88

จากข้อมูลเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าภาพรวมของแรงจูงใจให้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาของกลุ่มตัวอย่างก็คือ การเห็นว่าชีวิตในทางโลก โดยเฉพาะวิธีชีวิตแบบตะวันตกนั้น แม้จะหรูหราฟุ่มเฟือยด้วยวัตถุ แต่สิ่งเหล่านั้นไม่ได้ให้ความสุขความสงบแก่ชีวิตเลย แม้กระทั่งศาสนาและปรัชญา ที่ชาวตะวันตกมีอยู่ก็ไม่สามารถตอบปัญหาของชีวิตได้ เป็นเหตุให้ชาวตะวันตกจำนวนมากกลายเป็นคนไม่มีศาสนา และเป็นนักทดลองแสวงหาไปเรื่อย ๆ กระทั่งได้มาพบพระพุทธศาสนา จึงทำให้พวกเขาเองเห็นทางออกของปัญหาของชีวิต

ข้อมูลในประเด็นนี้จึงสัมพันธ์สอดคล้องกับข้อมูลในตารางที่ 3 เรื่องคำสอนของพระพุทธศาสนาที่กลุ่มตัวอย่างชอบมากที่สุดคือ อริยสัจสี่ที่ดี ปฏิจจนมูปาบาทที่ดี คำสอนของพระอาจารย์กรรมฐานที่ดี ล้วนเป็นคำสอนที่ตอบปัญหาให้แก่ชีวิต หรือชี้ทางออกจากทุกข์ของชีวิต ตามที่พวกเขาารู้สึกและต้องการ

ตารางที่ 6 แสดงเหตุผลในการเลือกสถานที่บวชของกลุ่มตัวอย่าง
(n = 41)

คำตอบ	จำนวน	ร้อยละ
เหตุผลที่เลือกประเทศไทยเป็นสถานที่บวช		
ประเทศไทยมีพระอาจารย์กรรมฐานดี	8	19.51
ประเทศไทยมีวัดป่าที่เคร่งครัดพระวินัย	6	14.62
ประเทศไทยเป็นที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรม	3	7.32
พระสงฆ์ไทยเคร่งครัดทางพระวินัย	3	7.32
นับถือหลวงพ่อบวช	2	4.88
ประเทศไทยมีพุทธศาสนาเถรวาทที่ดีและมีภาวะทาง การเมืองดี	2	4.88
พระฝรั่งแนะนำให้มา	1	2.44
พระสงฆ์ปฏิบัติดีและประชาชนเคารพพระสงฆ์ดี	1	2.44
หลวงตามหาบัวแนะนำ	1	2.44
เคยอยู่ประเทศไทยมาก่อน	1	2.44
ไม่มีคำตอบ	1	2.44
บวชมาจากที่อื่น	10	24.39
รวม	41	100

จากตารางที่ 6 สามารถอธิบายได้ว่า

เหตุผลอันดับแรกของกลุ่มตัวอย่างที่เลือกประเทศไทยเป็นที่บวชเพราะประเทศไทยมีพระอาจารย์ทางกรรมฐานดีกว่าที่อื่น ๆ คิดเป็นร้อยละ 19.51 รองลงมาก็คือ ประเทศไทยมีวัดป่าที่พระภิกษุปฏิบัติพระวินัยเคร่งครัด คิดเป็นร้อยละ 14.62 อันดับต่อมาคือ ประเทศไทยเป็นที่เหมาะสมที่สุดสำหรับการปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน และพระสงฆ์ไทยปฏิบัติพระวินัยเคร่งครัด คิดเป็นร้อยละ 7.32 เท่ากัน อันดับต่อมาคือ เลือกประเทศไทยเป็นที่บวชเพราะประเทศไทยเป็นเมืองพุทธศาสนาเถรวาทที่ดีพร้อมทั้งมีภาวะทางการเมืองดี คิดเป็นร้อยละ 4.88 เท่ากัน เลือกเพราะเหตุผลอื่น ๆ คิดเป็นร้อยละ 12 บวชมาจากที่อื่นคือต่างประเทศ คิดเป็นร้อยละ 24.39

โดยภาพรวม พระฝรั่งเลือกมาบวชในประเทศไทยด้วยเหตุผลที่สำคัญ 4 ประการคือ ประเทศไทยเป็นเมืองที่มีพระพุทธศาสนาเถรวาทสมบูรณ์ มีวัดป่าที่เหมาะสมแก่การบำเพ็ญสมาธิ มีพระอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญทางสมาธิพร้อมมูลและพระสงฆ์ปฏิบัติพระวินัยเคร่งครัดกว่าที่อื่น ๆ เหตุผลอื่น ๆ ก็เป็นเรื่องที่ต่อเนื่องไปจากเหตุผลหลัก 4 ประการดังกล่าวแล้ว

นอกจากนี้ พระฝรั่งหลายรูปแสดงความรู้อย่างดีว่า ประเทศไทยเป็นสถานที่ที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรมและพัฒนาจิตมากที่สุดในโลกเพราะเป็นที่ที่ประชาชนใจดี มีพระพุทธศาสนาที่ดี มีครูอาจารย์ที่ดี มีคณะสงฆ์ที่เคร่งครัดในพระธรรมวินัยดี ประชาชนเคารพนับถือและอุปถัมภ์พระสงฆ์ดี และมีวัดที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรมดี ซึ่งสภาพดังกล่าวนี้ไม่อาจหาได้ในที่ใด ๆ ในตะวันตก ฉะนั้น ชาวตะวันตกที่มุ่งศึกษาปฏิบัติ

ธรรมอย่างจริงจัง จึงมุ่งมาประเทศไทย พระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทย มีความรู้สึกถึงประเทศไทย คือ “เมืองแม่ในทางธรรม” ของชาวตะวันตก ฉะนั้น พระฝรั่งที่จำเป็นต้องเดินทางกลับไปสู่มาตุภูมิของตน หรือเดินทางออกไปปฏิบัติศาสนกิจในประเทศอื่น จึงมีความปรารถนาที่จะกลับมาประเทศไทยอีก เป็นเสมือนลูกที่ต้องจากไปนาน ๆ อยากกลับมาหาแม่ของตน

ตารางที่ 7 แสดงเหตุผลในการเลือกวัดที่บวชของกลุ่มตัวอย่าง (n = 41)

คำตอบ	จำนวน	ร้อยละ
เหตุผลในการเลือกวัดที่บวช		
มีการปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา อย่างจริงจัง	6	14.64
มีสภาพแวดล้อมเหมาะแก่การปฏิบัติสมาธิ	5	12.19
อาจารย์ดี - วินัยเคร่งครัด	4	9.75
เป็นวัดป่า - ใช้ภาษาอังกฤษได้	4	9.75
มีอาจารย์อบรมกรรมฐาน	3	7.32
มีการฝึกสอนที่ดี	3	7.32
มีการปฏิบัติพระธรรมวินัยเคร่งครัด	3	7.32
สอนกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น	2	4.88
ปฏิบัติพระพุทธรูปศาสนาสายตรงจากพระพุทธเจ้า - ใช้ภาษาอังกฤษได้	2	4.88
มีการปฏิบัติที่ดี - ใช้ภาษาอังกฤษได้	2	4.88
เป็นวัดที่มีพระฝรั่ง	1	2.44
มีการสอนพระธรรมวินัย	1	2.44
ได้อยู่กับครูบาอาจารย์	1	2.44
ไม่เจาะจงเลือก	4	9.75
รวม	41	100

จากตารางที่ 7 สามารถอธิบายได้ว่า

กลุ่มตัวอย่างเลือกวัดที่บวชด้วยเหตุผลที่สำคัญประการแรกคือ เป็นวัดที่มีการปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญาอย่างจริงจังเคร่งครัด คิดเป็นร้อยละ 14.64 รองลงมาคือ เป็นวัดที่มีสภาพแวดล้อมเหมาะแก่การปฏิบัติสมาธิ คิดเป็นร้อยละ 12.19 ต่อมาเป็นอันดับสามคือ เป็นวัดที่มีพระอาจารย์ดีและรักษาพระวินัยเคร่งครัดและเป็นวัดป่าที่สามารถพูดภาษาอังกฤษได้ คิดเป็นร้อยละ 9.75 เท่ากัน อันดับต่อมาคือ เป็นวัดที่มีอาจารย์สอนกรรมฐาน เป็นวัดที่มีการฝึกอบรมดี และเป็นวัดที่ปฏิบัติพระธรรมวินัยเคร่งครัด คิดเป็นร้อยละ 7.32 เท่ากัน อันดับต่อมาคือ เป็นวัดกรรมฐานสายตรงจากพระพุทธเจ้า และเป็นวัดที่มีการปฏิบัติดีพูดภาษาอังกฤษได้ คิดเป็นร้อยละ 4.88 เท่ากัน เหตุผลเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ ก็คือ เป็นวัดที่มีพระฝรั่งอยู่ มีการสอนพระธรรมวินัย และมีโอกาสได้อยู่ใกล้ครูบาอาจารย์ รวมเป็นร้อยละ 2.44 ที่ไม่มีเหตุผลใดโดยเฉพาะ คิดเป็นร้อยละ 9.75

จากข้อมูลนี้แสดงให้เห็นว่า เหตุผลสำคัญในการเลือกวัดบวชของพระฝรั่งมีอยู่ 3 ประการหลักคือ เป็นวัดกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น มีการสอนกรรมฐานกันอย่างจริงจัง และปฏิบัติพระวินัยเคร่งครัด

นอกจากเหตุผลดังกล่าว พระฝรั่งหลายรูปแสดงความรู้สึกต่อประเทศไทยโชคดีที่มีครูอาจารย์ที่ดีเช่น พระอาจารย์มั่น พระอาจารย์ชา เป็นต้นจำนวนมาก ซึ่งได้เป็นผู้ให้แบบอย่างในทางปฏิบัติที่ดีมีคุณค่าไว้แก่คนไทย ซึ่งหาที่ไหนไม่ได้ และวิธีชีวิตแบบไทยตามหลักศีล สมาธิ ปัญญา นั้น เป็นสิ่งที่ยอดเยี่ยมมาก คนไทยควรจะพยายามรักษามรดกอันนี้ไว้ให้ดี หากคนไทยไม่รักษามรดกทางธรรมอันนี้ไว้ให้ดีหรือปล่อยให้เสื่อมสูญไป ก็เป็นสิ่งที่น่าอับอายมาก

ตารางที่ 8 แสดงปัญหาเกี่ยวกับการสมัครที่จะมาบวชในประเทศไทย
(n = 41)

คำตอบ	จำนวน	ร้อยละ
การสมัครมาบวชในประเทศไทยมีปัญหาอะไรบ้าง		
ไม่มีปัญหาอะไร	27	65.85
เรื่องวัดเช่า	4	9.75
มีข่าวสารภาษาอังกฤษเพื่อการศึกษาสงฆ์หน้าน้อย	4	9.75
เรียนภาษาไทยและเรื่องวัดเช่า	1	2.43
ไม่เข้าใจระบบราชการของไทย	1	2.43
มีหนังสือภาษาอังกฤษให้ศึกษาน้อย	1	2.43
พระเอเชียเข้าประเทศไทยยาก	1	2.43
ควรรู้ภาษาอังกฤษ	1	2.43
ไม่ระบุปัญหา	1	2.43
รวม	41	100

จากตารางที่ 8 สามารถอธิบายได้ว่า

กลุ่มตัวอย่างเกินกว่าครึ่งของจำนวนทั้งหมด คิดเป็นร้อยละ 65.85 ไม่มีปัญหาอะไรเกี่ยวกับการเตรียมตัวเพื่อจะมาบวชในประเทศไทย เรื่องที่จะเป็นปัญหาอยู่บ้างแต่ก็ไม่มากนักคือเรื่องการขอวัดเช่าเข้าประเทศไทย และเรื่องข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับวัดและสถานที่บวชในประเทศไทยเป็นภาษาอังกฤษ เพื่อศึกษาสงฆ์าคอนข้างมีน้อยหายาก คิดเป็นร้อยละ 9.75 เท่า ๆ กัน นอกนั้นก็ เป็นปัญหาเล็ก ๆ น้อย ๆ คือ เรื่องการเรียนภาษาไทย เรื่องภาษาอังกฤษสำหรับฝรั่งที่ไม่ได้พูดอังกฤษ เรื่องหนังสือภาษาอังกฤษสำหรับศึกษา เรื่องความเข้าใจเกี่ยวกับระบบราชการของไทย และเรื่องพระชาวเอเชียเข้าประเทศไทยยาก

ตารางที่ 9 แสดงปัญหาเกี่ยวกับการเตรียมตัวในการจะมาบวชในประเทศไทย
(n = 41)

คำตอบ	จำนวน	ร้อยละ
ผู้จะมาบวชในประเทศไทยควรเตรียมตัวอย่างไรบ้าง		
เลือกวัดเลือกอาจารย์, เลือกสถานที่ที่จะบวชให้ดีและควรบวชเป็นสามเณรก่อน	11	26.82
เรียนรู้เรื่องวัดป่า, ชีวิตพระ, รู้เรื่องศาสนา, อยู่วัดก่อนบวช, เรียนภาษาไทย	8	19.51
สละเรื่องทางโลก, ไม่ต้องสนใจเรื่องอื่น, มุ่งปฏิบัติธรรมอย่างเดียว	3	7.31
เรียนรู้สังคม, วัฒนธรรมและอาหาร ความเป็นอยู่ของคนไทย	2	4.87
ให้กำลังใจ	1	2.43

ตัดสินใจให้แน่, ตั้งใจปฏิบัติ	1	2.43
มีความมั่นใจในสิ่งที่ตนเลือก	1	2.43
ทำให้ดีที่สุดในสิ่งที่ตนเองเลือก	1	2.43
พระไทยส่วนน้อยที่ชอบพระฝรั่ง จึงควรเลือกวัดให้ดี	1	2.43
รับบวชเพื่อจะได้วิชาสะกดวง	1	2.43
ควรเรียนรู้วัดป่าในลังกาก่อน จึงค่อยมาบวชในประเทศไทย	1	2.43
ควรมารู้จักสถานที่ก่อนบวช	1	2.43
ไม่มีคำตอบ	7	17.07
ไปวัดป่ามานานาชาติ	2	4.87
รวม	41	100

จากตารางที่ 9 สามารถอธิบายได้ว่า

กลุ่มตัวอย่างส่วนมากให้ความสำคัญกับการเลือกวัดเลือกที่มีอาจารย์ดีและเป็นสถานที่ที่มีความเหมาะสมในการปฏิบัติสมาธิอันดับแรก คิดเป็นร้อยละ 26.82 รองลงมาก็คือ ควรมีการเรียนรู้เรื่องวัดป่า ชีวิตพระกรรมฐาน เรียนรู้เรื่องพระพุทธศาสนา มาอยู่วัดก่อนบวชเพื่อทำความเข้าใจกับสถานที่และเตรียมเรียนภาษาไทยก่อน คิดเป็นร้อยละ 19.51 อันดับที่สามก็คือ ต้องสละเรื่องราวทางโลกให้หมดมุ่งปฏิบัติธรรมอย่างเดียว คิดเป็นร้อยละ 7.31 อันดับสุดท้ายก็คือ ควรเรียนรู้เรื่องของสังคมและวัฒนธรรมไทย ตลอดจนเรื่องอาหารและความเป็นอยู่แบบไทยด้วย คิดเป็นร้อยละ 4.87 นอกนั้นก็เป็นเรื่องเบ็ดเตล็ดปลีกย่อย และคำแนะนำสุดท้ายก็คือ ถ้าไม่รู้ภาษาไทยให้ไปที่วัดป่านานาชาติ จังหวัดอุบลราชธานี คิดเป็นร้อยละ 4.87 จากข้อมูลในตารางที่ 9 มีข้อนำสังเกตบางประการคือ มีพระฝรั่งบางรูปมีความรู้สึกที่ พระไทยจำนวนน้อยที่ชอบพระฝรั่ง ส่วนใหญ่แล้วไม่ค่อยยินดีที่จะต้อนรับพระฝรั่ง ฉะนั้นในการบวชในประเทศไทย จึงควรเลือกวัดให้ดี มิฉะนั้น ก็อาจเกิดปัญหาในภายหลัง

4 บทบาทและหน้าที่ของพระฝรั่งระหว่างที่บวชอยู่ในประเทศไทย

บทบาทและหน้าที่ระหว่างที่บวชอยู่ในประเทศไทยประกอบด้วยบทบาทและหน้าที่ของพระฝรั่งเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยและในต่างประเทศ อุปสรรคปัญหาเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยและในต่างประเทศ

ตารางที่ 10 แสดงบทบาทของพระฝรั่งเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งในประเทศไทยและในต่างประเทศ (n = 41)

คำตอบ	จำนวน	ร้อยละ
พระฝรั่งมีบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยและในต่างประเทศอย่างไรบ้าง		
พระฝรั่งเรียนรู้พระพุทธศาสนาแล้วสอนประชาชนได้ดี ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ	16	39.02
เป็นตัวอย่างชีวิตทางธรรมชีวิตที่บริสุทธิ์ สงบ ทั้งแก่ชาวไทยและฝรั่ง	6	14.63
พระฝรั่งมีความรู้สมัยใหม่ รู้กว้างขวางสอนธรรมให้คนเข้าใจได้ดีทั้งคนไทยและฝรั่ง ทำให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาไม่ล้าสมัย	5	12.19
พระฝรั่งช่วยกระตุ้นคนไทยให้สนใจพุทธศาสนาเกิดศรัทธาและตามอย่าง เลิกวัตถุมงคลไสยศาสตร์	4	9.75
สอนให้คนไทยเห็นว่าพระพุทธศาสนาทันสมัย ช่วยสร้างคณะสงฆ์และความมั่นคงแก่พุทธ	2	4.87

ศาสนาในตะวันตก		
เป็นตัวอย่างของการศึกษาพระพุทธศาสนาและปฏิบัติธรรมอย่างจริงจัง	2	4.87
แปล-เขียน-แจกหนังสือทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ	1	2.43
ทำหน้าที่เหมือนพระไทย	1	2.43
สอนธรรมอย่างสร้างสรรค์	1	2.43
ไม่มีคำตอบ	3	7.31
รวม	41	100

จากตารางที่ 10 สามารถอธิบายได้ว่า

กลุ่มตัวอย่างส่วนมากเห็นว่า พระฝรั่งในประเทศไทยมีบทบาทเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นอันดับแรกคือ เรียนรู้พระพุทธศาสนาแล้วสอนประชาชนได้ดีทั้งในประเทศไทย และในต่างประเทศ คิดเป็นร้อยละ 39.02 อันดับรองลงมาคือ พระฝรั่งเป็นตัวอย่างของชีวิตทางธรรม ชีวิตที่สงบ บริสุทธิ์ ให้ประชาชนได้เห็นทั้งในประเทศไทยและในต่างประเทศ คิดเป็นร้อยละ 14.63 อันดับสามคือ พระฝรั่งมีความรู้สมัยใหม่กว้างขวาง สอนธรรมให้คนเข้าใจได้ดีทั้งคนไทยและชาวตะวันตก และทำให้คนเห็นว่าพระพุทธศาสนาไม่ล้าสมัย คิดเป็นร้อยละ 12.19 อันดับที 4 พระฝรั่งช่วยกระตุ้นให้คนไทยสนใจพุทธศาสนามากขึ้น ช่วยสร้างศรัทธาและการเอาอย่าง เลิกวัตถุนิยมมาสนใจธรรม คิดเป็นร้อยละ 9.75 อันดับที 5 แสดงให้คนไทยเห็นว่าพระพุทธศาสนาทันสมัย และช่วยสร้างคณะสงฆ์สร้างคามมั่นคงแก่พระพุทธศาสนาในตะวันตก และเป็นตัวอย่างของการศึกษาและปฏิบัติพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง คิดเป็นร้อยละ 4.87 เท่ากัน

จากข้อมูลนี้ ให้ภาพรวมของบทบาทในการเผยแผ่พุทธศาสนาของพระฝรั่งทั้งในประเทศไทยและในต่างประเทศดังนี้ บทบาทในประเทศไทย พระฝรั่งที่ศึกษาพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดีแล้ว สามารถสอนธรรมให้คนทั่วไปเข้าใจได้ดีเพราะพระฝรั่งส่วนใหญ่มีพื้นความรู้ทางโลกมาดีมีวิธีการสอนที่ทันสมัย ทั้งเป็นตัวอย่างให้คนไทยเห็นว่าพุทธศาสนาไม่ล้าสมัย คือแสดงให้เห็นว่าพระฝรั่งซึ่งส่วนมากมาจากครอบครัวฐานะดีและมาจากสังคมตะวันตกที่คนไทยส่วนใหญ่นิยมเอาอย่างก็ยังมีมาสนใจให้คุณค่าแก่พุทธศาสนาเหนือกว่าสังคมและความเจริญทางตะวันตก ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีส่วนกระตุ้นให้คนไทยสนใจพุทธศาสนาและสนใจธรรมมากขึ้น เกิดศรัทธาและปฏิบัติตามอย่างพระฝรั่งอย่างจริงจัง บทบาทในต่างประเทศ พระฝรั่งซึ่งมาจากระบบการศึกษาและสังคมของชาวตะวันตก ย่อมเข้าใจชาวตะวันตกด้วยกันและสามารถสอนพระพุทธศาสนาให้ชาวตะวันตกเข้าใจได้ดีกว่า ทั้งเป็นตัวอย่างของชีวิตที่สงบบริสุทธิ์แบบพระพุทธศาสนาให้ชาวตะวันตกได้เห็น ซึ่งบางทีทำให้ชาวตะวันตกเข้าใจและประทับใจพระพุทธศาสนาได้ดีกว่าการสอน

ตารางที่ 11 แสดงปัญหาเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยและในต่างประเทศ

(n = 41)

คำตอบ	จำนวน	ร้อยละ
มีปัญหาเกี่ยวกับการเผยแผ่พุทธศาสนาในประเทศไทยและในต่างประเทศ อย่างไรบ้าง		
ไม่มีคำตอบ	12	29.26
การจะฝึกฝนในไตรสิกขาอย่างดีต้องอยู่ประเทศไทยได้นานๆ และรู้ภาษาไทย	9	21.95
ชาวตะวันตกเข้าใจพุทธศาสนาผิด ๆ เข้าใจพุทธศาสนายาก ไม่เห็นทุกข์ของชีวิต มุ่งแต่สุขทางวัตถุ ไม่เข้าใจชีวิตพระ พระไม่ใช่มีชัชนนารี	5	12.19
ไม่มีศูนย์ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับวัด ธรรม พระพุทธศาสนาเป็นภาษาอังกฤษสำหรับชาวต่างชาติ	3	7.31

พระฝรั่งในตะวันตกทำงานหนัก มีเวลาปฏิบัติธรรมน้อย		
ชาวตะวันตกสนใจสมาธิ แต่พระไทยสอนเป็นอังกฤษได้น้อย บางวัดไม่สอนเลย วัดควรเป็นศูนย์สอนธรรม	3	7.31
พระฝรั่งมุ่งปฏิบัติมากกว่าไปสอน เป็นแบบอย่างในทางธรรมวินัยและสอนธรรมแก่คนที่สนใจ	3	7.31
ราชการไม่สนับสนุนงบประมาณและหาพระอุปัชฌาย์	1	2.43
บวชยากในตะวันตก	1	2.43
ยังขาดประสบการณ์ทางธรรม	1	2.43
ขาดสถานที่สอนธรรม วัดของชาวเอเชียไม่เหมาะกับชาวตะวันตก	1	2.43
พระฝรั่งปฏิบัติอย่างเดียว ไม่ได้เรียนปริยัติธรรม ออกไปแล้วกลับเข้ามาไม่ได้	1	2.43
รวม	41	100

จากตารางที่ 11 สามารถอธิบายได้ว่า

กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เห็นว่าสิ่งที่เป็นปัญหาอันดับแรกเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือ พระฝรั่งที่จะได้รับการฝึกฝนในไตรสิกขาเป็นอย่างดี จนสามารถออกไปสอนพุทธศาสนาแก่ชาวตะวันตกได้นั้น จะต้องใช้เวลาอยู่ในประเทศไทยนาน และต้องรู้ภาษาไทยเป็นอย่างดี คิดเป็นร้อยละ 21.95 อันดับรองลงมาคือ ชาวตะวันตกส่วนมากซึ่งมีพื้นฐานมาจากศาสนาคริสต์นั้นเข้าใจพระพุทธศาสนาไม่ดี เข้าใจคำสอนพระพุทธศาสนายาก และชาวตะวันตกส่วนมากมองไม่เห็นความทุกข์ของชีวิต สนใจแต่เรื่องความสุขทางวัตถุ ไม่เข้าใจชีวิตแบบพระ จึงยากต่อการสอนพระพุทธศาสนา คิดเป็นร้อยละ 12.19 อันดับสาม ซึ่งมีอยู่ 3 ประเด็นคือ ยังขาดศูนย์ข้อมูลข่าวสารทางพระพุทธศาสนาสำหรับชาวต่างชาติ พระฝรั่งที่ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในตะวันตกต้องทำงานหนักแทบจะไม่ค่อยสอนหรือสอนไม่ได้เพราะมีปัญหาเรื่องภาษา คิดเป็นร้อยละ 7.31 เท่า ๆ กัน

จากข้อมูล แสดงให้เห็นว่า พระฝรั่งส่วนใหญ่เห็นว่า ปัญหาเกี่ยวกับการเผยแผ่พุทธศาสนา ที่เกี่ยวกับประเทศไทย มีเรื่องเดียวคือ ประเทศไทย จำกัดเวลาให้พระฝรั่งอยู่ในประเทศไทยได้ไม่นาน คือไม่เกิน 10 ปี ซึ่งเป็นการตัดโอกาสที่พระฝรั่งจะศึกษาปฏิบัติธรรมจนรอบรู้แตกฉานทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติพร้อมที่จะออกไปสอนพุทธศาสนาแก่ชาวตะวันตก พระฝรั่งที่ออกไปแล้วจะกลับเข้ามาเมืองไทยเพื่อเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ในธรรมอีก ก็เข้ามายากหรือเข้ามาไม่ได้

สำหรับปัญหาเกี่ยวกับการเผยแผ่พุทธศาสนาในต่างประเทศนั้น พระฝรั่งส่วนใหญ่เห็นว่า ปัญหาที่สำคัญ คือพระฝรั่งที่ออกไปสอนพุทธศาสนาในต่างประเทศนั้นส่วนมากยังไม่พร้อมในด้านความรู้และประสบการณ์ แต่เมื่อออกไปแล้วก็ต้องสอนและทำงานหนักด้านสร้างวัดและตั้งคณะสงฆ์ใหม่ บางครั้งก็เป็นอันตรายถึงต้องลาสิกขาไป เมื่อพระเหล่านั้นต้องการกลับมาประเทศไทยซึ่งเป็นเสมือนเมืองแม่ทางธรรมเพื่อศึกษาปฏิบัติธรรมเพิ่มเติม ก็กลับเข้ามายากหรือเข้ามาไม่ได้เลย จึงเป็นอุปสรรคต่อการเผยแผ่พุทธศาสนาในต่างประเทศ ทำให้พระฝรั่งรู้สึกถูกละทิ้งและตัดขาดจากคณะสงฆ์ในประเทศไทย

5 อุปสรรคปัญหาของพระฝรั่งระหว่างที่บวชอยู่ในประเทศไทย

อุปสรรคปัญหาระหว่างที่บวชอยู่ในประเทศไทยประกอบด้วย อุปสรรคปัญหาเกี่ยวกับการบวชอยู่ในประเทศไทย อุปสรรคปัญหาเกี่ยวกับความอุปถัมภ์ระหว่างบวชอยู่ในประเทศไทย ปัญหาเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมอยู่ในประเทศไทย บทบาทหน้าที่ของรัฐบาลไทยเกี่ยวกับพระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทย และ

บทบาทหน้าที่ของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติและมหาเถรสมาคมเกี่ยวกับพระฝรั่งที่อยู่ในประเทศไทย

ตารางที่ 12 แสดงอุปสรรคปัญหาเกี่ยวกับการบวชและปฏิบัติธรรมอยู่ในประเทศไทย
(n = 41)

คำตอบ	จำนวน	ร้อยละ
การบวชอยู่ในประเทศไทยมีปัญหาอะไรบ้าง		
เรื่องวีซ่าและการรายงานตัวต่อ ต.ม. ทุก 3 เดือน	28	68.29
ไม่มีปัญหา	9	21.95
อากาศและขุง	2	4.87
ไม่ระบุปัญหา	1	2.43
ระบบราชการไทย	1	2.43
รวม	41	100

จากตารางที่ 12 สามารถอธิบายได้ว่า

กลุ่มตัวอย่างมากกว่าครึ่งของจำนวนทั้งหมด คิดเป็น ร้อยละ 68.29 เห็นว่าสิ่งที่ เป็นปัญหามาก สำหรับพระฝรั่งในประเทศไทย คือ เรื่องระเบียบเกี่ยวกับการต่อวีซ่า และการที่ต้องรายงานตัวต่อกองตรวจคนเข้าเมือง (ต.ม.) ทุก 3 เดือน แต่ก็มีกลุ่มตัวอย่างบางส่วน คิดเป็นร้อยละ 21.95 เห็นว่าไม่มีปัญหาอะไร

ในกลุ่มที่เห็นว่ามีปัญหานั้น ให้เหตุผลว่า ระบบการต่อวีซ่าของไทยนั้นยุ่งยากมากและเป็นระบบที่ไม่มี เหตุผล กล่าวคือ จำกัดให้พระฝรั่งอยู่ในประเทศไทยได้ไม่เกิน 10 ปี ต้องออกนอกราชอาณาจักรและ การที่จะกลับเข้ามาอีกยากมากหรือกลับเข้ามาไม่ได้เลย ในระหว่างที่อยู่ในประเทศไทยไม่ครบ 10 ปีนั้น หากเดินทางออกนอกราชอาณาจักรก็นับเวลารวมอยู่ในกำหนด 10 ปีด้วย ซึ่งพระฝรั่งเห็นว่าเป็น ระบบที่ไม่มีที่ไหนในโลก แม้ในประเทศที่ไม่ใช่เมืองพุทธก็ยังให้ความสำคัญเรื่องวีซ่าแก่พระไทย และ พระสงฆ์อื่น ๆ ดีกว่าระบบของประเทศไทยซึ่งเป็นเมืองพุทธแท้ ๆ

อีกประการหนึ่ง การที่พระฝรั่งต้องไปรายงานตัวต่อ ต.ม. ทุก 3 เดือนนั้นเป็นปัญหาสำหรับพระ ฝรั่งในวัดป่าหรือวัดกรรมฐานมาก เพราะพระวัดป่าหรือวัดกรรมฐานรักษาพระวินัยเคร่งครัด ไม่จับ ต้องเงินทอง การเดินทางบ่อย ๆ ไกล ๆ จึงลำบาก เพราะต้องอาศัยคนอื่นช่วยเหลือ บางครั้งพระ ฝรั่งจำพรรษาอยู่ในป่าเขาห่างไกลหรืออยู่ในระหว่างพรรษาทำให้เดินทางไม่สะดวกทั้งเป็นการบวชและการ ปฏิบัติสมาธิด้วย

ตารางที่ 13 แสดงอุปสรรคปัญหาเกี่ยวกับความอุปถัมภ์ระหว่างการบวชอยู่ในประเทศไทย
(n = 41)

คำตอบ	จำนวน	ร้อยละ
ระหว่างบวชอยู่ในประเทศไทยได้รับอุปถัมภ์จากใครบ้าง		
ทายกทายิกา	16	39.02
วัดและทายกทายิกา	13	31.70
ไม่ต้องการอะไร	8	19.51

วัดและครอบครัวของตนเอง	3	7.31
อาจารย์	1	2.43
รวม	41	100

จากตารางที่ 13 สามารถอธิบายได้ว่า

พระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทยนั้น ส่วนมากได้รับการอุปถัมภ์ด้านปัจจัย 4 จากทายก ทายิกา ชาวไทยคิดเป็นร้อยละ 39.02 รองลงมาคือได้รับความอุปถัมภ์จากวัดที่ตนสังกัดอยู่และจากทายก ทายิกาที่บริจาคผ่านวัด คิดเป็นร้อยละ 31.70 รองลงมาเป็นอันดับสามคือ จากวัดและโยมบิณฑบาตของตนเอง คิดเป็นร้อยละ 7.31

ในภาพรวมก็คือ พระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทยนั้นได้รับความอุปถัมภ์บำรุงจากคนไทยเป็นอย่างดี ทั้งจากทายก ทายิกาโดยตรงและโดยการบริจาคผ่านวัดที่พระฝรั่งพำนักอยู่ พระฝรั่งหลายรูปแสดงความรู้สึกที่คนไทยเป็นคนใจดีและใจบุญ ให้ความเคารพนับถือและเลี้ยงดูพระสงฆ์อย่างดีมาก ซึ่งหาไม่ได้ในประเทศอื่น โดยเฉพาะในตะวันตก โดยเฉพาะกับพระฝรั่ง คนไทยสนใจและให้ความช่วยเหลือเป็นพิเศษ พระฝรั่งส่วนมากรู้สึกว่าไม่มีปัญหาเรื่องปัจจัยสี่และความเป็นอยู่

จากข้อมูลในตารางที่ 13 มีข้อน่าสังเกตบางประการคือ พระฝรั่งหลายรูปนอกจากจะได้รับความอุปถัมภ์จากทางวัดแล้ว ยังได้รับการช่วยเหลือจากโยมบิณฑบาตของตนเองเป็นอย่างดีด้วย แสดงให้เห็นว่า ชาวตะวันตกบางส่วนเริ่มเข้าใจชีวิตพระในพระพุทธศาสนาดีขึ้นไม่มีความรู้สึกต่อต้าน หรือเป็นปฏิปักษ์ดังเช่นที่เคยมีในอดีต ซึ่งแม้จะมีจำนวนน้อยแต่ก็เป็นสิ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลหรือการยอมรับพระพุทธศาสนาในหมู่ชาวตะวันตกมากขึ้น

ตารางที่ 14 แสดงอุปสรรคปัญหาเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมอยู่ในประเทศไทย (n = 41)

คำตอบ	จำนวน	ร้อยละ
การปฏิบัติธรรมอยู่ในประเทศไทยมีปัญหาอะไรบ้าง		
ปัญหาเรื่องภาษา	14	34.14
ไม่มีปัญหา	11	26.82
ปัญหาเรื่องวีซ่าระยะสั้น	10	24.39
การรายงานตัวต่อ ต.ม. ทุก 3 เดือน	3	7.31
ข้อมูลข่าวสารและภาษา	2	4.87
ระบบราชการไทย	1	2.43
ไม่ระบุปัญหา	1	2.43
รวม	41	100

จากตารางที่ 14 สามารถอธิบายได้ว่า

ปัญหาของพระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทยอันดับแรกคือปัญหาเรื่องการไม่รู้หรือไม่เข้าใจภาษาไทย คิดเป็นร้อยละ 34.14 อันดับรองลงมาคือ ปัญหาเรื่องวีซ่าที่มีอายุหรือระยะเวลาสั้น คิดเป็นร้อยละ 24.39 อันดับสามคือปัญหาเรื่องการรายงานตัวต่อ ต.ม. ทุก 3 เดือน แม้ว่ามักถูกมองว่าคิดเป็น

ร้อยละ 26.83 จะบอกว่าไม่มีปัญหา แต่ในภาพรวมแล้วพระฝรั่งที่อยู่ในประเทศไทยมีปัญหาที่สำคัญอยู่ 2 อย่างคือ ปัญหาเรื่องภาษาไทย กับปัญหาเรื่องวีซ่า

เรื่องภาษาไทยเป็นอุปสรรคปัญหาสำหรับพระฝรั่งพอสมควร เพราะถ้าไม่รู้ภาษาไทยก็ทำให้ไม่เข้าใจ คำสอนของครูอาจารย์ ซึ่งก็เป็นอุปสรรคต่อการศึกษาปฏิบัติธรรม หากวัดใดไม่มีพระฝรั่งที่สามารถเป็น ครูอาจารย์สอนกันเองได้ ก็มีปัญหามาก บางครั้งเนื่องจากไม่รู้ไม่เข้าใจภาษาไทยก็เป็นปัญหาในการ ติดต่อกับหน่วยราชการของไทยด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องวีซ่าบางครั้งเกิดปัญหาเพราะสื่อสารกันไม่ เข้าใจ

ส่วนเรื่องวีซ่านั้นพระฝรั่งส่วนมากเห็นว่ากฎเกณฑ์ของทางราชการไทยไม่มีเหตุผลและไม่ยุติธรรมต่อ พระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทยมานาน พระฝรั่งเห็นว่ากฎเกณฑ์เกี่ยวกับการจำกัดให้พระฝรั่งอยู่ใน ประเทศไทยไม่เกิน 10 ปีนั้นควรแก้ไขหรือยกเลิก เพราะเป็นผลเสียต่อการเผยแผ่พุทธศาสนาโดยรวม กล่าวคือ

1. ประเทศไทยเป็นเมืองพุทธ แต่ไม่ส่งเสริมพระสงฆ์ในพุทธศาสนาในการศึกษา ปฏิบัติธรรม ก็เท่ากับเป็นการไม่ส่งเสริมพระพุทธศาสนา
2. ชาวตะวันตกมองประเทศไทยว่าเป็นแหล่งของการศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนา แต่ประเทศไทยกับ ปิดกั้นคนเหล่านั้นด้วยกฎระเบียบเกี่ยวกับวีซ่าที่เท่ากับไม่ส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
3. การไม่อนุญาตให้พระฝรั่งบวชอยู่ในประเทศไทยนาน ๆ จนสามารถเป็นครูเป็นอาจารย์สอนพระ ฝรั่งรุ่นใหม่เข้ามาศึกษาปฏิบัติในประเทศไทย เพื่อกลับไปสั่งสอนพุทธศาสนาในบ้านเกิดของตน ก็เท่ากับ ปิดกั้นการเผยแผ่พุทธศาสนาใน ต่างประเทศ
4. พระฝรั่งที่บวชอยู่ในประเทศไทยนานทำประโยชน์แก่สังคมไทยและคณะสงฆ์ไทย แต่กลับถูกขับไล่ ออกไปนอกราชอาณาจักรก็น่าจะไม่ใช่การยุติธรรมแก่พระเหล่านั้นนอกจากนั้น ก็ยังมีประเด็นอื่น ๆ ที่ น่าพิจารณาอีกมาก

ตารางที่ 15 แสดงบทบาทหน้าที่ของรัฐบาลไทยเกี่ยวกับพระฝรั่งที่มาบวชอยู่ในประเทศไทย (n = 41)

คำตอบ	จำนวน	ร้อยละ
ราชการไทยควรให้ความสำคัญเกี่ยวกับชาวต่างประเทศที่มาบวชในประเทศไทยอย่างไรบ้าง		
ให้ความสะดวกเรื่องวีซ่า อนุญาตให้อยู่ในประเทศไทยได้เกิน 10 ปี เพราะการปฏิบัติธรรม ต้องใช้เวลาดำเนินการ	11	26.82
แก้ไขกฎเกณฑ์เกี่ยวกับวีซ่าให้ง่ายขึ้นและได้มาตรฐาน พระฝรั่งอยู่ได้โดยไม่มีปัญหาเรื่องวีซ่า	10	24.39
ขอให้เข้าใจพระฝรั่งว่ามาบวชเพื่อปฏิบัติสมาธิ ไม่ใช่มาเรียนปริยัติธรรม และอนุญาตให้อยู่ได้นานๆ	5	12.19
ขอความสะดวกเรื่องวีซ่าไม่ต้องรายงานตัวทุก 3 เดือน เพราะลำบากแก่พระที่ถือเงินไม่ได้และ ควบคุมเวลาในการปฏิบัติธรรม	6	14.63
เท่าที่เป็นอยู่ปัจจุบันราชการไทยก็ช่วยมากอยู่แล้ว แต่ยังมีปัญหาเรื่องจำกัดเวลาอยู่ใน ประเทศไทย ถ้าแก้ไขเรื่องนี้ได้จะเป็นคุณแก่ชาวต่างประเทศมาก	3	7.31
ราชการควรพิมพ์คู่มือเกี่ยวกับการบวช จัดหลักสูตรสอนภาษาไทยแบบเร่งรัดแก่ผู้มาใหม่ หลักสูตรปานกลางแก่พระฝรั่ง แจ้งความต้องการเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ต่างประเทศ และให้วีซ่าถาวรแก่พระในวัดที่เชื่อถือได้	2	4.87

ส่งเสริมอุดมศึกษาระดับมัธยมศึกษาโดยอนุญาตให้พระภิกษุสงฆ์อยู่ในป่าธรรมชาติได้	1	2.43
บทบาทหน้าที่ในเรื่องนี้ไม่ใช่ของราชการแต่เป็นของคณะสงฆ์	1	2.43
ควรให้ความสะดวกเรื่องข้อมูลข่าวสาร	1	2.43
รวม	41	100

จากตารางที่ 15 สามารถอธิบายได้ว่า

พระฝรั่งในประเทศไทยเห็นว่า บทบาทหน้าที่ของรัฐบาลไทยที่เกี่ยวกับพระฝรั่งบวชอยู่ในประเทศไทย ที่สำคัญประการแรกก็คือ ให้ความสะดวกเรื่อง วีซ่า และให้อยู่ในประเทศไทยได้เกิน 10 ปี เพราะการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานนั้นต้องใช้เวลาดึกเป็นร้อยละ 26.82 รองลงมาคือ แก้ไขกฎเกณฑ์เกี่ยวกับวีซ่าให้ง่ายขึ้นและได้มาตรฐาน คิดเป็นร้อยละ 24.39 รองลงมาเป็นอันดับสามคือ ยกเลิกการรายงานตัวต่อ ต.ม. ทุก 3 เดือน เพราะทำความลำบากและยุ่งยากแก่พระฝรั่งมาก คิดเป็นร้อยละ 14.63 และรองลงมาเป็นอันดับสี่คือขอให้เข้าใจพระฝรั่งว่ามาบวช เพื่อปฏิบัติสมาธิไม่ใช่มาเรียนพระปริยัติธรรม จึงต้องใช้เวลาในการปฏิบัติตน คิดเป็นร้อยละ 12.19

จากข้อมูลนี้แสดงให้เห็นว่าปัญหาโดยรวมของพระฝรั่งที่เกี่ยวกับหน่วยราชการของไทยก็คือ ปัญหาเรื่องวีซ่า ซึ่งพระฝรั่งใคร่ขอให้ทางราชการของไทยให้ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือในเรื่องนี้ โดยลดขั้นตอนการต่อวีซ่าให้ง่ายขึ้น ไม่ต้องมีการรายงานตัวต่อ ต.ม. ทุก 3 เดือน และอนุญาตให้พระฝรั่งได้อยู่ในประเทศไทยนาน ๆ เพื่อจะได้ศึกษาพระธรรมวินัยและปฏิบัติสมาธิได้อย่างเต็มที่ตามวัตถุประสงค์ของการมาบวชคือความหลุดพ้น

จากข้อมูลแสดงให้เห็นว่า มีพระฝรั่งบางส่วนที่เห็นว่า เท่าที่รัฐบาลไทยปฏิบัติต่อพระฝรั่ง ในเวลานี้ก็เป็นการดีอยู่แล้วเพราะเป็นการให้โอกาสแก่ชาวตะวันตกได้มาศึกษาและปฏิบัติสิ่งที่มีค่าต่อชีวิตคือ พระพุทธศาสนา พระฝรั่งโดยทั่วไปสำนึกถึงบุญคุณของรัฐบาลไทยในด้านนี้อยู่มาก แต่ความยุ่งยากเกี่ยวกับวีซ่าและการจำกัดเวลาอยู่ในประเทศไทยของพระฝรั่งดังกล่าวนี้ ซึ่งเกิดขึ้นด้วยเหตุผลอะไรก็ตามแต่ ถ้ารัฐบาลไทยจะช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าวนี้ เพื่อให้พระฝรั่งได้อยู่ศึกษาปฏิบัติธรรมในประเทศไทยโดยไม่จำกัดเวลาที่จะเป็นคุณแก่พระฝรั่งและพระชาวต่างประเทศอื่น ๆ เป็นอย่างยิ่ง

นอกจากนี้ พระฝรั่งยังให้ข้อเสนอแนะบางประการที่น่าสนใจคือ

(1) ทางรัฐบาลควรพิมพ์คู่มือเกี่ยวกับการบวชสำหรับชาวต่างประเทศ จัดหลักสูตรภาษาไทยแบบเร่งรัดสำหรับชาวต่างประเทศที่จะมาบวชในประเทศไทย และจัดหลักสูตรภาษาไทยระดับกลางสำหรับพระชาวต่างประเทศที่บวชอยู่ในประเทศไทย อย่างน้อยปีละครั้งแจ้งความต้องการของทางราชการในส่วนที่จะให้พระชาวต่างประเทศปฏิบัติเกี่ยวกับการเผยแผ่พุทธศาสนาให้ผู้ที่จะมาบวชในประเทศไทยได้ทราบอย่างชัดเจนตั้งแต่ต้นและให้วีซ่าถาวรแก่พระชาวต่างประเทศที่บวชอยู่ในวัดที่เป็นที่เชื่อถือ

(2) ให้ความสะดวกในเรื่องข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับวัดและพระพุทธศาสนาในประเทศไทยแก่ชาวต่างประเทศที่สนใจ

(3) ส่งเสริมการศึกษาด้านอุดมศึกษาระดับมัธยมศึกษาโดยอนุญาตให้พระอยู่อาศัยในป่าธรรมชาติได้

ตารางที่ 16 แสดงบทบาทหน้าที่ของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติและมหาเถรสมาคมเกี่ยวกับพระฝรั่งที่อยู่ในประเทศไทย

(n = 41)

คำตอบ	จำนวน	ร้อยละ
สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติและมหาเถรสมาคมควรให้ความสะดวกแก่พระฝรั่งที่อยู่ในประเทศไทยอย่างไร		
ผลักดันให้เลิกข้อจำกัดให้พระต่างชาติอยู่ในประเทศไทยได้ 5-10 ปี ผู้ที่อยู่เกิน 10 ปีควรได้วีซ่าถาวร การอนุญาตให้พระต่างชาติอยู่ได้นาน ๆ เป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติธรรม ต้องมีพระฝรั่งที่เป็นเถระไว้สอนผู้มาใหม่	13	31.70
ผลักดันให้แก้ไขระเบียบเกี่ยวกับวีซ่าให้สะดวกขึ้น เลิกข้อจำกัดให้อยู่ได้ 5-10 ปี เปลี่ยนการนับจำนวนปีใหม่ เลิกการรายงานตัวทุก 3 เดือน และมีหนังสือสุทธิเป็น 2 ภาษา ขอให้เข้าใจพระฝรั่งว่ามาเพื่อศึกษาปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน ซึ่งต้องใช้เวลาปฏิบัตินาน จึงควรอนุญาตให้อยู่ได้เกิน 10 ปี	10	24.39
ส่งเสริมการปฏิบัติกรรมฐานโดยอนุญาตให้พระอยู่ในป่าธรรมชาติได้	3	7.31
พิมพ์คู่มือเกี่ยวกับการบวช การสอนภาษาไทย และความต้องการเกี่ยวกับการเผยแผ่พุทธศาสนาในต่างประเทศ	2	4.87
มีข่าวสารที่ชัดเจนให้แก่ผู้ที่จะมาบวช ระบบวีซ่าไทยไม่ยุติธรรมแก่พระฝรั่งที่บวชมานาน ควรส่งเสริมคนที่บวชมากกว่ามุ่งผลทางการต่างประเทศ	1	2.43
สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรอยู่ในกรุงเทพฯ เพื่อสะดวกในการติดต่อดีวีซ่าให้วีซ่า 1 ปี แก่คนที่บวช สำหรับพระไม่ควรจำกัดจำนวนปี และมีแบบเรียนเป็นภาษาต่างประเทศ	1	2.43
ควรให้สิทธิพิเศษแก่พระปฏิบัติ โดยการให้การรับรองแก่วัดในฐานะเป็นสถาบัน มีซีให้แก่รายบุคคล	1	2.43
ควรให้ความสะดวกด้านข้อมูลข่าวสาร	1	2.43
ไม่มีคำตอบ	6	14.62
รวม	41	100

จากตารางที่ 16 สามารถอธิบายได้ว่า

บทบาทหน้าที่ของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติและมหาเถรสมาคมเกี่ยวกับพระฝรั่งในประเทศไทยประการแรกก็คือ ผลักดันให้เลิกกฎที่จำกัดให้พระชาวต่างประเทศอยู่ในประเทศไทย 5 - 10 ปี พระชาวต่างประเทศที่อยู่ในประเทศไทยเกิน 10 ปี ควรได้วีซ่าถาวร ควรอนุญาตให้พระชาวต่างประเทศอยู่ในประเทศไทยนาน ๆ เพื่อผลดีแก่การปฏิบัติธรรมเพราะจะต้องมีพระฝรั่งที่เป็นเถระไว้สอนพระฝรั่งที่มาใหม่ คิดเป็นร้อยละ 31.70 รองลงมาคือ ผลักดันให้มีการแก้ไขระเบียบเกี่ยวกับวีซ่าให้สะดวกขึ้น เปลี่ยนวิธีการนับจำนวนปีใหม่ (คือเริ่มนับใหม่ในการเข้ามาประเทศไทยแต่ละครั้ง ไม่ใช่ นับย้อนหลัง) เลิกการรายงานตัวต่อต.ม. ทุก 3 เดือนและมีหนังสือสุทธิประจำตัวพระฝรั่งเป็น 2 ภาษา (ไทย-อังกฤษ) คิดเป็นร้อยละ 24.39 อันดับสามคือ ขอให้เข้าใจพระฝรั่งว่าเข้ามาบวชเพื่อปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องใช้เวลาในการฝึกปฏิบัติ จึงควรอนุญาตให้อยู่ในประเทศไทยได้เกิน 10 ปี คิดเป็นร้อยละ 7.31

จากข้อมูลนี้ แสดงให้เห็นว่าปัญหาในภาพรวมของพระฝรั่งที่เกี่ยวกับสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติและมหาเถรสมาคมก็มีเรื่องเกี่ยวกับเรื่องวีซ่า เช่นเดียวกับที่กล่าวมาแล้วในตารางที่ 15

นอกจากนั้นก็มีข้อเสนอแนะบางประการที่น่าสนใจคือ

- (1) ควรมีหนังสือสุทธิ 2 ภาษา (ไทย - อังกฤษ) สำหรับพระชาวต่างประเทศ
- (2) ควรให้วีซ่าแก่ผู้ที่จะมาบวชครั้งละ 1 ปี และให้วีซ่าแก่พระไม่จำกัดจำนวนปี

- (3) มีการจัดหลักสูตรการศึกษาพุทธศาสนาเป็นภาษาต่างประเทศแก่พระชาวต่างประเทศ
- (4) สำหรับพระชาวต่างประเทศที่ศึกษาปฏิบัติสมาธิกรรมฐานนั้น ควรให้สิทธิพิเศษโดยการให้การรับรองแก้ววัดที่เป็นสำนักปฏิบัติกรรมฐานเป็นสถาบันไม่ใช่ให้แก่รายบุคคล ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติธรรม
- (5) ควรมีศูนย์ข้อมูลข่าวสารภาษาต่างประเทศ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ชาวต่างประเทศที่สนใจ

6 ข้อเสนอแนะ

จากการตอบคำถามและการสัมภาษณ์พระฝรั่งกลุ่มตัวอย่าง สามารถสรุปข้อเสนอแนะเกี่ยวกับหน่วยราชการและคณะสงฆ์ไทยเป็นประเด็นสำคัญได้ดังนี้

(1) ทางราชการควรจัดพิมพ์หนังสือคู่มือเกี่ยวกับการบวชอยู่ในประเทศไทย สำหรับเป็นคู่มือของชาวต่างประเทศที่ประสงค์จะมาบวชอยู่ในประเทศไทยได้ศึกษาทำความเข้าใจให้ชัดเจนพร้อมแสดงความต้องการของทางราชการและคณะสงฆ์ไทยว่า พระฝรั่งในประเทศไทยจะต้องมีบทบาทหน้าที่อะไรบ้างเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทั้งในประเทศไทยและในต่างประเทศ

(2) ทางราชการและคณะสงฆ์ควรจัดหลักสูตรสอนภาษาไทยแบบเร่งรัด สำหรับชาวต่างประเทศที่ต้องการบวชอยู่ศึกษาปฏิบัติธรรมในประเทศไทย เพราะเป็นสิ่งจำเป็นเบื้องต้นสำหรับพระชาวต่างประเทศที่จะอยู่ในประเทศไทย และจัดหลักสูตรภาษาไทยระดับกลาง สำหรับพระชาวต่างประเทศในประเทศไทยอย่างน้อยปีละครั้งด้วย

(3) คณะสงฆ์ควรจัดหลักสูตรพระปริยัติธรรมภาคภาษาต่างประเทศสำหรับพระชาวต่างประเทศในประเทศไทยด้วย เพื่อให้พระชาวต่างประเทศได้เรียนรู้พระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง

(4) ควรมีหนังสือสุทธิเป็น 2 ภาษา (ไทย - อังกฤษ) สำหรับพระชาวต่างประเทศ

(5) การให้วีซ่าแก่พระชาวต่างประเทศควรมีการจำแนกตามความเหมาะสมคือ

(6) ศฤกษ์ชาวต่างประเทศที่ตั้งใจมาบวชศึกษาปฏิบัติธรรมในประเทศไทย ควรได้วีซ่า 1 ปี

(7) พระชาวต่างประเทศที่อยู่ในประเทศไทย โดยมีความประพฤติปฏิบัติดีดีทำประโยชน์แก่คณะสงฆ์ ควรได้วีซ่าเกิน 10 ปี

(8) พระชาวต่างประเทศที่อยู่ในประเทศไทยเกิน 10 ปี ควรได้วีซ่าถาวร

(9) พระชาวต่างประเทศสายวัดป่าหรือที่ตั้งใจอยู่ปฏิบัติกรรมฐาน ควรได้รับอนุญาตให้อยู่ในประเทศไทยได้นานตามความต้องการ เพื่อเป็นการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

(10) วัดป่าหรือสำนักกรรมฐานที่เชื่อถือได้ ควรได้รับอนุญาตหรือได้รับการรับรองจากทางราชการให้เป็นผู้รับรองหรือดูแลรับผิดชอบพระชาวต่างประเทศที่อยู่ปฏิบัติกรรมฐานในวัดนั้น ๆ ได้

(11) ควรยกเลิกระเบียบการรายงานตัวต่อ ต.ม. ทุก 3 เดือน เพราะลำบากและยุ่งยากสำหรับพระชาวต่างประเทศมาก

(12) ควรมีศูนย์ข้อมูลข่าวสารทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาต่างประเทศอย่างเป็นระบบ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ชาวต่างประเทศที่ต้องการข้อมูลข่าวสารหรือเรียนรู้เกี่ยวกับวัดและพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

(13) ควรสนับสนุนให้พระฝรั่งที่ออกไปปฏิบัติศาสนกิจในต่างประเทศกลับเข้ามาศึกษาปฏิบัติธรรมเพิ่มเติมในประเทศไทยได้ตามต้องการ

ข้อวิจารณ์ผลการวิจัย

1 ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง

ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่างแสดงให้เห็นว่า ฝรั่งเศสที่มาบวชอยู่ในประเทศไทยนั้นส่วนใหญ่เป็นคนในวัยหนุ่ม คือ มีอายุระหว่าง 20 - 40 ปี เป็นคนที่มีการศึกษาดีและส่วนมากมาจากครอบครัวที่มีฐานะดีและมาจากหลากหลายอาชีพที่น่าสังเกตก็คือเกือบครึ่งหนึ่งของคนเหล่านี้ไม่นับถือศาสนาอะไรก่อนที่จะมาบวช ฉะนั้นการเข้ามานับถือพระพุทธศาสนาของคนเหล่านี้จึงนับถือด้วยปัญญา คือเห็นว่าพระพุทธศาสนาสามารถตอบปัญหาชีวิตแก่เขาได้ ศรัทธาในพระพุทธศาสนาของคนเหล่านี้จึงเป็นศรัทธาที่ตั้งอยู่บนฐานคือปัญญา และศรัทธาที่เกิดขึ้นนั้นก็เกิดจากการแสวงหาของเขาเอง มิใช่เกิดจากการชักนำและชักชวนของใครอื่น แต่เกิดจากความรู้จักความเข้าใจที่ใช้สติปัญญาของตนเองพิจารณาหาเหตุผลประกอบกับคนเหล่านี้มีพื้นฐานทางการศึกษาวิชาการสมัยใหม่มาเป็นอย่างดี จึงทำให้คนเหล่านี้เข้าใจพระพุทธศาสนาได้อย่างลึกซึ้งกว้างไกล และทำให้พวกเขามองเห็นสาระของชีวิตในการบวช ซึ่งเป็นภาพที่ตรงกันข้ามกับภาพของชีวิตในสังคมตะวันตกที่พวกเขาผ่านมา ข้อนี้เป็นสาเหตุที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ชาวตะวันตกหันมานับถือพระพุทธศาสนาและเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา การบวชของชาวตะวันตกดังกล่าวนี้จึงเป็นการบวชด้วยศรัทธา ทำให้มีความมุ่งมั่นในการบวช ตั้งใจปฏิบัติพระธรรมวินัยและสมาธิกรรมฐาน อันเป็นทางให้พวกเขาได้พบสิ่งที่เขาไม่เคยพบมาก่อนในชีวิตแบบตะวันตก นั่นคือความสงบ ความสุข จากสิ่งเหล่านี้เองที่รวมกันกลายเป็นบุคลิกภาพของพระฝรั่งที่คนไทยมองเห็นคือ พระฝรั่งอดทน จริงจัง เคร่งครัด สอนธรรมเก่ง สอนธรรมเข้าใจง่าย สอนทันสมัย

2 การศึกษาและการรับรู้ข้อมูลข่าวสารทางพระพุทธศาสนา

จากข้อมูลในส่วนนี้ทำให้เราเห็นได้ว่า ฝรั่งเศสที่จะมาบวชเป็นพระอยู่ในประเทศไทยนั้นส่วนมากได้เรียนรู้พระพุทธศาสนาในเชิงทฤษฎีมาเป็นเวลานาน บางคนศึกษาพระพุทธศาสนาจากการอ่านหนังสือหรือโดยวิธีต่าง ๆ มากกว่า 20 ปีจึงมาบวช แต่สิ่งหนึ่งที่เราจะเห็นได้จากข้อมูลในส่วนนี้ก็คือ ฝรั่งเศสส่วนใหญ่ซึ่งมีพื้นฐานมาทางศาสนาคริสต์มักจะเข้าใจพระพุทธศาสนาผิด ๆ และเมื่อมาศึกษาพระพุทธศาสนาก็มักจะเข้าใจพระพุทธศาสนายาก ฉะนั้น หลังจากศึกษาพระพุทธศาสนาในเชิงทฤษฎีมากพอสมควรแล้ว จึงอยากจะเข้ามาสัมผัสพระพุทธศาสนาโดยตรงด้วยตนเองคือการบวช เพื่อจะได้รู้จักพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องแท้จริง และสถานที่ที่ชาวตะวันตกเห็นว่า “ยังมีพระพุทธศาสนาสายตรงจากพระพุทธเจ้า” ให้ศึกษาได้ในปัจจุบันก็คือประเทศไทย ฉะนั้นชาวตะวันตกที่มุ่งศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนาอย่างจริงจังด้วยการบวช จึงมุ่งมาประเทศไทยและหลังจากบวชแล้วพวกเขาก็รู้สึกต่อประเทศไทยให้สิ่งที่เขาหาไม่ได้ในที่อื่นถึงกับเรียกประเทศไทยว่าเป็น “เมืองแม่ในทางธรรม” ของชาวตะวันตก พระชยสารโรว์ (ฌอน ชิฟเวอร์ตัน) ชาวอังกฤษเคยกล่าวว่เมื่อเป็นคฤหัสถ์ท่านไม่เข้าใจคำว่า “พระคุณแม่” หมายความว่าอย่างไรกระทั่งได้มาบวชเรียนในพระพุทธศาสนา จึงได้ซาบซึ้งในความหมายของคำว่า พระคุณแม่

มีข้อหนึ่งที่น่าสังเกตเกี่ยวกับการศึกษาและวิธีการศึกษาพระพุทธศาสนาของกลุ่มตัวอย่างก็คือฝรั่งเศสจะมาบวชทุกคนได้ศึกษาพระพุทธศาสนามาแล้วไม่น้อยกว่า 1 ปี จนถึงมากกว่า 20 ปี โดยการอ่านหนังสือเป็นส่วนใหญ่ และหนังสือที่ชอบอ่านเป็นอันดับหนึ่งคือ พระสูตรตันตปิฎกแปล ซึ่งปัจจุบันมีผู้แปลเป็นภาษาต่าง ๆ กันมากและมีพิมพ์เผยแพร่อย่างแพร่หลาย เหตุผลที่ชอบอ่านพระสูตรตันตปิฎก หรือพระ

สูตรแปล แม้ว่าจะไม่ได้อธิบายไว้โดยตรง แต่ผู้วิจัยก็สามารถอธิบายได้ว่า น่าจะเป็นเพราะพระสูตรอ่านง่าย มีเนื้อหาหลากหลายชวนติดตามและที่สำคัญเรื่องราวและคำสอนในพระสูตรนั้น ล้วนเป็นการตอบปัญหาชีวิตในแง่มุมต่าง ๆ ของคนทุกระดับชั้น นอกจากนั้น ถ้อยคำสอนหรือการตอบปัญหาในพระสูตรนั้น ประกอบด้วยเหตุผล ทำทนายปัญญาและการพิสูจน์ตรวจสอบ และตรงประเด็นที่ฝรั่งเหล่านี้สนใจ คือการแก้ทุกข์ หรือทางพ้นทุกข์ อันเป็นสิ่งที่พวกเขา กำลังแสวงหานั้นเอง นอกจากพระสูตรแปลแล้ว พวกเขาก็ชอบอ่านคำสอนของพระอาจารย์มั่นเป็นต้น ซึ่งก็เป็นเรื่องที่ตรงประเด็นที่พวกเขา กำลังแสวงหาเช่นกัน ในกรณีของหลักคำสอนที่สนใจก็เช่นเดียวกัน ฝรั่งที่จะมาวชส่วนใหญ่สนใจ หรือประทับใจในคำสอนเรื่องอริยสัจสี่ หรือปฏิจจสมุปบาท ก็เพราะคำสอนทั้งสองเรื่อง ดังกล่าวโดยนัยหรือสาระสำคัญเป็นเรื่องเดียวกัน คือว่า ด้วยเรื่องทุกข์และความดับทุกข์ โดยอริยสัจสี่แสดงหลักการเรื่องทุกข์และความดับทุกข์ในประเด็นหลักหรือประเด็นสำคัญ ส่วนปฏิจจสมุปบาท แสดงกระบวนการดับทุกข์ในรายละเอียด คำสอนทั้ง 2 เรื่องจึงเป็นคำตอบสำหรับปัญหาที่จิตใจของฝรั่ง นักแสวงหาพยายามแสวงหาอย่างตรงประเด็นที่สุดและรายละเอียดของคำสอนทั้งสองเรื่องดังกล่าวนี้ก็มีปรากฏอยู่ใน พระสุตตันตปิฎก หรือพระสูตรอย่างพิสดาร เพราะฉะนั้น ความสนใจของพระฝรั่งใน 2 เรื่องนี้จึงสอดคล้องสัมพันธ์กัน

ในด้านการรับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา จากข้อมูลในส่วนนี้ทำให้เรารู้ว่าประเทศไทยยังมีข้อบกพร่องในเรื่องนี้อยู่มาก เราไม่มีศูนย์ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในประเทศไทยที่เป็นระบบ ชาวต่างชาติที่ต้องการรับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในประเทศไทยรู้สึกว่ายากมาก ต้องแสวงหาเอาเองจากแหล่งอื่น ซึ่งส่วนมากเป็นแหล่งข้อมูลข่าวสารในต่างประเทศ แม้วัดไทยในต่างประเทศที่มีส่วนช่วยในเรื่องนี้น้อยมาก เพราะพระไทยในต่างประเทศที่พูดภาษาอังกฤษไม่ค่อยได้ การผลิตเอกสารหรือหนังสือเป็นภาษาอังกฤษออกเผยแพร่ก็มีน้อย จากข้อมูลในส่วนนี้ได้สะท้อนภาพของประเทศไทยให้เราเห็นว่าประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาที่ดี มีวัดดี มีคณะสงฆ์ที่ดี มีครูอาจารย์ดี และมีรูปแบบการปฏิบัติธรรมที่ดี แต่เราไม่ได้นำเอาสิ่งที่ดีเหล่านี้ออกไปเผยแพร่ให้ชาวโลกได้รู้ ชาวตะวันตกที่ต้องการจะรู้เกี่ยวกับสิ่งดี ๆ เหล่านี้ต้องค้นคว้าแสวงหาเอาเองโดยที่ประเทศไทย คนไทย วัดไทย คณะสงฆ์ไทย แม้กระทั่งพระไทยแทบจะไม่ได้ช่วยอะไรเขาเลย ในการวิจัยนี้จึงพบว่า พระฝรั่งส่วนมากมีข้อเสนอแนะตรงกัน คือ เสนอว่าประเทศไทย ควรมีศูนย์ข้อมูลข่าวสารทางพระพุทธศาสนาในภาษาต่างประเทศอย่างเป็นระบบพร้อมทั้งผลิตเอกสารข้อมูลข่าวสารทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาต่างประเทศเผยแพร่ให้มากกว่านี้ก็จะประโยชน์แก่ชาวโลกเป็นอันมาก

3 แรงจูงใจและการเตรียมตัววช

แรงจูงใจสำคัญที่ทำให้ฝรั่งหรือชาวตะวันตกเข้ามาวชในประเทศไทย สรุปได้เป็น 3 ประการสำคัญคือ การเห็นความทุกข์ของชีวิต ต้องการเข้าใจชีวิตและตนเอง และต้องการศึกษาธรรมอย่างจริงจัง ซึ่งทั้ง 3 ประการนี้ สัมพันธ์กันหรือเป็นเรื่องเดียวกันนั่นเองแต่มองกันคนละแง่มุมเท่านั้น กล่าวคือ การไม่เข้าใจชีวิตและตนเองนั้น ก็เป็นลักษณะหนึ่งของความทุกข์ของชีวิต การศึกษาธรรมก็เพื่อเข้าใจชีวิตตนเอง เมื่อเข้าใจชีวิตและตนเองก็ย่อมมองเห็นทางพ้นทุกข์ด้วยตนเอง ฉะนั้น แรงจูงใจที่สำคัญทำให้ชาวตะวันตกเข้ามาวชในพระพุทธศาสนาจึงน่าจะตรงกันและมีเพียงประการเดียวคือ ต้องการแสวงหาทางพ้นทุกข์หรือต้องการพ้นทุกข์นั่นเอง

จากแรงจูงใจดังกล่าวนั่นเองที่ทำให้ฝรั่งที่จะบวชมุ่งแสวงหาสถานที่ที่จะช่วยให้ได้ศึกษาและ ปฏิบัติธรรมได้อย่างเต็มที่ และจากข้อมูลข่าวสารเท่าที่รู้ ทำให้เห็นว่าไม่มีที่ใดจะเหมาะสมยิ่งไปกว่าประเทศไทย ซึ่งมีพระพุทธศาสนาที่ดี มีวัดป่าที่ดี มีครูอาจารย์ที่ดี มีคณะสงฆ์ที่ดี และมีรูปแบบการปฏิบัติที่ดี ฉะนั้นพวกเขาจึงเลือกมาบวชในประเทศไทย จุดมุ่งหมายในการบวชของพระฝรั่งในประเทศไทยเกือบจะ 100% มุ่งบวชเพื่อศึกษาปฏิบัติสมาธิกรรมฐานอย่างเดี่ยวและมุ่งปฏิบัติตามแนวของพระอาจารย์มั่น ซึ่งเห็นว่าเป็นคำสอนที่เป็น “สายตรงจากพระพุทธเจ้า” ด้วยแรงจูงใจและเป้าหมายในการบวชดังกล่าวแล้วนั่นเองคือเหตุผลที่พระฝรั่งเกือบจะ 100% ไม่สนใจที่จะศึกษาทางปริยัติธรรม แต่มุ่งศึกษาทางปฏิบัติอย่างเดียว ประกอบความรู้เชิงปฏิบัติที่พระฝรั่งเกือบจะทุกคนได้ศึกษามาอย่างกว้างขวางพอสมควร

4 บทบาทและหน้าที่ของพระฝรั่งระหว่างที่บวชอยู่ในประเทศไทย

พระฝรั่งส่วนมากเห็นว่าแม้พระฝรั่งจะบวชมุ่งปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ แต่ในระหว่างที่บวชอยู่ในประเทศไทยพระฝรั่งก็ทำหน้าที่สั่งสอนพระพุทธศาสนาแก่คนไทย เช่นเดียวกับพระไทย เช่นกัน และเห็นว่าพระฝรั่งอาจจะทำหน้าที่บางอย่างได้ดีกว่า พระไทยเพราะว่า (1) พระฝรั่งส่วนมากมีการศึกษาวิชาการทางโลกหรือวิชาการสมัยใหม่มาดีจึงสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการสอนได้ดีกว่าพระไทย (2) พระฝรั่งมาจากประเทศและสังคมที่คนไทยทั่วไปเห็นว่าเจริญและพยายามเอาอย่าง ฉะนั้น การพูด การสอนของพระฝรั่งมักจะเร้าใจ และสร้างศรัทธาให้แก่นคนไทยได้ ดีเป็นการชักนำคนไทยให้สนใจศาสนา สนใจธรรม โดยมีพระฝรั่งเป็นแบบอย่าง และ (3) เนื่องจากพระฝรั่งมาจากระบบสังคม การเมือง การศึกษา และวิถีชีวิตที่คนไทยเห็นว่าก้าวหน้าทันสมัย ฉะนั้นพระฝรั่งจึงใช้ตัวเองเป็นตัวอย่างสอนคนไทยให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาไม่ล้าสมัย หรือทันสมัย แม้ตัวท่านเองก็ยังละทิ้งชีวิตแบบตะวันตกซึ่งไร้สาระมาสู่พระพุทธศาสนาซึ่งให้สาระที่แท้จริงแก่ชีวิต

ในด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศ พระฝรั่งก็ชี้ให้เห็นว่าพระฝรั่งก็มีบทบาทไม่น้อยที่สำคัญก็คือ พระฝรั่งเป็นผู้นำพระพุทธศาสนาแบบไทยและเกียรติคุณของคณะสงฆ์ไทยออกเผยแพร่ในต่างประเทศในการสอนพระพุทธศาสนาในต่างประเทศนั้น พระฝรั่งทำได้สะดวกและดีกว่าพระไทยเพราะเป็นฝรั่งด้วยกันเข้าใจภาษาและความนึกคิดของกันและกันดี ขอแต่เพียงให้ประเทศไทยช่วยสนับสนุนโดยให้โอกาสอาศัยประเทศไทยเป็นที่ฝึกฝนทางพระธรรมวินัย และอาศัยเรียนรู้รูปแบบการปฏิบัติที่ดีที่หาไม่ได้ในที่อื่น และอาศัยครูบาอาจารย์ไทยช่วยเพิ่มพูนประสบการณ์ทางธรรม เพื่อจักได้นำไปสั่งสอนชาวโลกได้ดียิ่งขึ้น

5 อุปสรรคปัญหาของพระฝรั่งระหว่างที่บวชอยู่ในประเทศไทย

พระฝรั่งส่วนมากเห็นว่าประเทศไทยเป็นสถานที่ที่ดีที่สุดสำหรับการศึกษาปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน เพราะประเทศไทยมีสภาพแวดล้อมดี วัดสะดวกสบาย คณะสงฆ์เคร่งครัดในพระธรรมวินัย ครูบาอาจารย์ที่จะสั่งสอนก็มีพร้อมบริบูรณ์ ประชาชนก็ให้ความอุปถัมภ์และเคารพพระสงฆ์ดี ยิ่ง กล่าวได้ว่าไม่มีที่ใดในโลกที่เหมือนประเทศไทยมีปัญหาอยู่เพียงอย่างเดียวคือเรื่องวีซ่า และการจำกัดเวลาให้พระฝรั่งอยู่ในประเทศไทยได้ไม่เกิน 10 ปี ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ที่เกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ พระฝรั่งส่วนใหญ่จึงแสดงความรู้สึกในเชิงวิงวอนว่าใครขอให้ทางรัฐบาลไทยและคณะสงฆ์ไทย คือมหาเถรสมาคมช่วยแก้ไขในเรื่องนี้โดยมีการแยกแยะว่าพระรูปใดควรอนุญาตให้อยู่ในประเทศไทยได้เกิน 10 ปี

หรือพระรูปใดไม่ควรอนุญาต ทั้งนี้โดยการพิจารณาตามประเพณีปฏิบัติและการทำประโยชน์ของพระรูปนั้นๆ เป็นรายบุคคลไปไม่ควรใช้เกณฑ์รวมเหมือนกันหมด ทั้งนี้ เพื่อเปิดโอกาสให้พระฝรั่งและพระชาวต่างประเทศอื่นๆ ที่ตั้งใจประพฤติปฏิบัติและตั้งใจทำประโยชน์ได้มีเวลาปฏิบัติธรรมอยู่ในประเทศไทยอย่างสะดวกเต็มที่ เพื่อประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและชาวโลกเป็นส่วนรวม

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กรรณา กุศลลาภ. *ชีวิตที่เลือกไม่ได้* สำนักพิมพ์แม่คำผาง, กรุงเทพฯ, 2532
- กองบรรณาธิการ นิตยสารสมาธิ. *พบพระวิปัสสนา*. สำนักพิมพ์ปัญญา, กรุงเทพฯ, 2534
- ชยสารโรภิกขุ. *การเลี้ยงลูก*. ไม่ปรากฏที่พิมพ์, 2534
- _____. *ธรรมนำสมัย*. ภาพพิมพ์, กรุงเทพฯ, 2533
- _____. *ปฏิบัติอย่างไรจึงจะสบายอย่างพุทธ*. ไม่ปรากฏที่พิมพ์, ปีที่พิมพ์
- _____. *สุขเป็นก็เป็นสุข*. ปานิรุส พับลิเคชัน, 2541
- _____. *หนี่คักคีสิทธิ*. ในงานศพคุณแม่บัว ช่างตั้ง ณ วัดลุ่มเจริญศรัทธา, กรุงเทพฯ, 2542
- _____. *หลักชีวิต*. ไม่ปรากฏที่พิมพ์, ปีที่พิมพ์
- _____. *ความสุขที่เป็นอมตะ*. ลิเบอร์ตี้เพรสแอนด์อาร์ตสกรู๊ป, 2534.
- ญ นิรนาม (แปล) *เห็นทางธรรม* ธรรมตาของพระอาจารย์สุเมโธและคณะ. บริษัทบุคคล เนคชั่น จำกัด, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์
- ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร. *งานฉลองพระชนมายุ 90 พรรษา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก วันที่ 3 ตุลาคม พุทธศักราช 2546*.
- นวม สงวนทรัพย์, พันเอก(พิเศษ). *เมธีตะวันตกชาวพุทธ เล่ม 1 - 2*. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย กรุงเทพฯ, 2544
- พระอาจารย์สันโน. *ธรรมพันกัย*. ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, กรุงเทพฯ, 2533.
- ภิกขุญาณโสภโณ (ลีโอนาค ไพรซ์). *สนทนาธรรมสำหรับคนสมัยใหม่*. บริษัทเคสดีไทย จำกัด, กรุงเทพฯ, 2534
- วิเชียร สืบแสง. *จิตตวิเวก รวมธรรมบรรยายของพระอาจารย์สุเมโธ*. หจก. ภาพพิมพ์, กรุงเทพฯ, 2534
- _____. *ธรรมกิจฉากับพระสุเมโธ*. บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, กรุงเทพฯ, 2530
- วัตร ปฏิบัติ *दानประคู้ วัดหนองป่าพง*. ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, กรุงเทพฯ, 2534.

ภาษาอังกฤษ

- Elizabeth J. Harris. 1999. *Ananda Metteyya the First British Emissary of Buddhism*. Colombo: Buddhist Publication Society
- James William Coleman. 2001. *The New Buddhism: The Western Transformation of an Ancient Tradition*. Oxford: Oxford University Press
- J.W. de Jong. 1998. *A Brief History of Buddhist Studies in Europe and America*. Tokyo: Kosei Publishing Co.
- Khantipalo. 2002. *Noble Friendship: Travels of a Buddhist Monk*. Birmingham: Windhorse Publications

- Phra Peter Pannapadipo. 2002. *Phra Farang: An English Monk in Thailand*. Bangkok: Post Books
- Richard Hughes Seager. 1999. *Buddhism in America*. New York: Columbia University Press
- Richard Randall. 1990. *Life as a Siamese Monk*. London: Aukana Trust
- S. Dhimmika (ed.). 1991. *Encounters with Buddhism*. Singapore: Graham Brash
- Stephen Batchelor. 1994. *The Awakening of the West: The Encounter of Buddhism and Western Culture*. California: Parallax Press
- William Peiris. 1973. *The Westren Contribution to Buddhism*. Delhi Motilal Banarsidass.